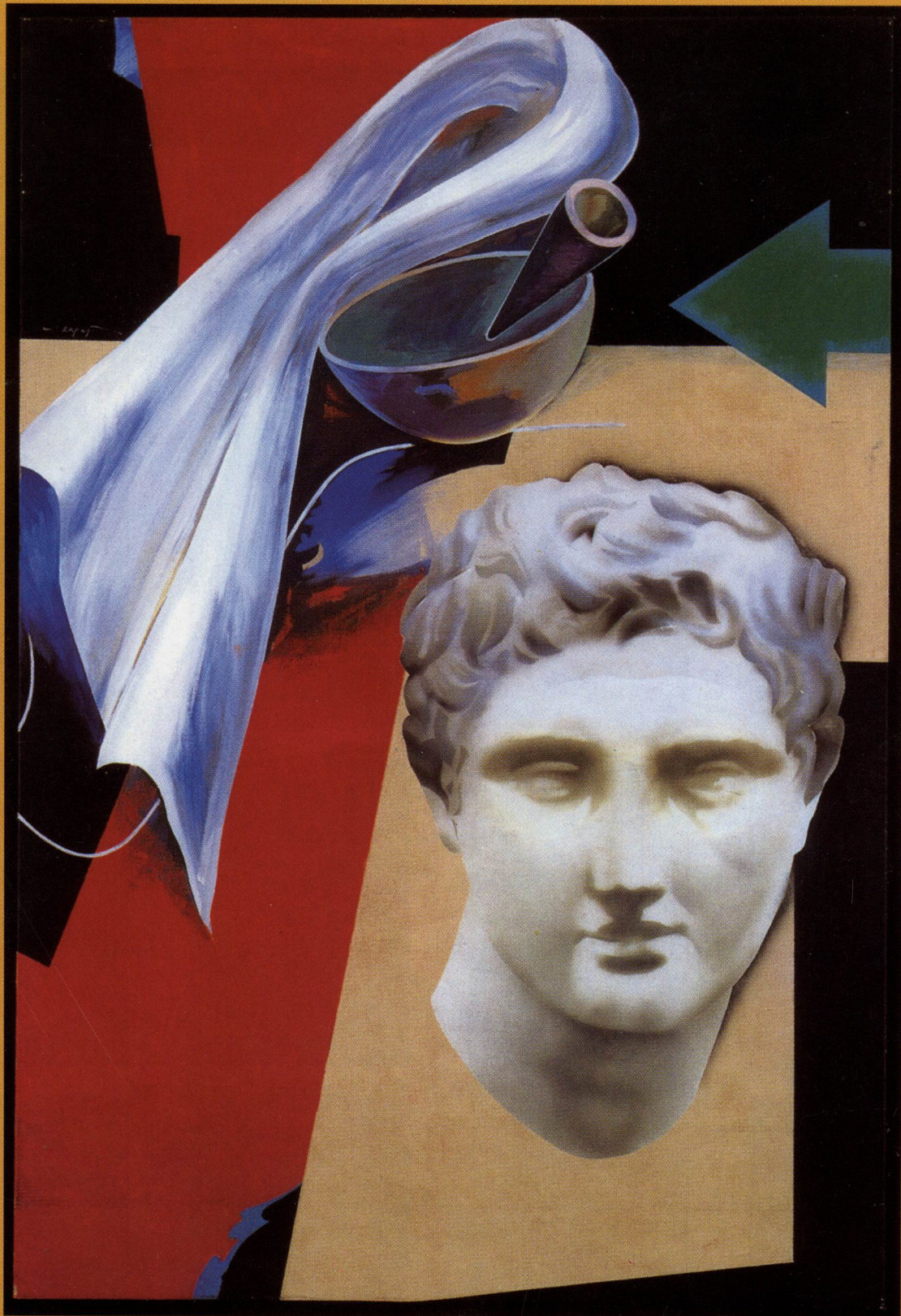

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία 'Επιθεώρηση • 'Απρίλιος 2004 • τεύχος 121 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Επιθεώρηση
Απρίλιος 2004
τεύχος 121 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτησια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτησια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτησια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε να

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Εκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Αγαθίου 3,

Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, Βασανιστήρια για τό θέαμα; Άκριβώς, για τό θέαμα	5
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Ό Λένιν φεύγει, ή Ρουσάνα έρχεται: από την Ουκρανία μέ αγάπη	7
Ο.Σ., Ένα τρίγωνο βιβλίο, παρακαλώ... ..	9
Μαρίνα Κόντη, «Έχω σεβντά για νταραβέρ»	10
Άγγελος Έλεφάντης, Άπ' τούς Όλυμπιακούς του 1896 στη Μελούνα του 1897	12

Τάσος Κωστόπουλος, Δημήτρης Τρίμης, Άγγέλικα Ψαρρά, Δημήτρης Ψαρράς, Άντα Ψαρρά, Όι νέοι βαλτικοί μας έταϊροι	15
Γιώργος Μαργαρίτης, Όλυμπιακό πνεύμα: Άπό τήν ευρωπαϊκή δόξα στήν άθηναική περιπέτεια	20
Παναγής Παναγιωτόπουλος, Άντισυμβατική ταυτότητα και πολιτικός κομφορμισμός	24
Μαρία Στεφανοπούλου, «Δέν είμαστε οι τελευταίοι»	30
Γιώργος Τσουκαλάς, Σχολικά κτίρια	38
Άσπασία Βελισσαρίου, Ό «Άμλετ» και γιατί ακόμα μάς άφορρά	46
Δημήτρης Ν. Πλουμπίδης, Η γαλλική ποίηση του Μιχάλη Μητσάκη. Λογοτεχνική δημιουργία και τρέλα	50

Μιχάλης Άσημακόπουλος, Ιστορία και φιλοσοφία τών έπιστημών στόν έλληνικό χώρο, 17ος-19ος αιώνας	61
Γιάννης Κουβαράς, Ό αναθρώσκων καπνός της νοσταλγίας, του έρωτα, της ιστορίας	63

Έξώφυλλο: Χρίστος Καράς, Σύνθεση μέ άρχαίο κεφάλι,
1988. Λάδι σέ μουσαμά.

Βασανιστήρια γιά τό θέαμα; Ἄκριβῶς, γιά τό θέαμα

Οἱ ἐκτελέσεις εἶχαν πάντοτε δημόσιο χαρακτήρα. Ἔπρεπε ὄχι μόνο νά γίνονται ἀλλά καί νά φαίνονται. Τό ζήτημα δέν ἦταν νά ἐξοντωθοῦν οἱ παραβάτες, ἰδίως ἐκεῖνοι πού αὐθαδιάζαν, βλαστημοῦσαν καί ἀπειλοῦσαν τήν κατεστημένη ἐξουσία. Ἔπρεπε συνάμα τό βασανιστήριο νά γίνει γνωστό, νά συντελεσθεῖ σέ δημόσια θέα ὥστε νά παραδειγματίσει τούς πιθανούς μιμητές, πού ἄλλωστε ποτέ δέν σπάνιζαν οἱ αἰρεσιάρχες ξεφύτρωναν ἀπό παντοῦ. Ἡ ἐκτέλεση καί οἱ βασανισμοί σέ δημόσιο χῶρο, περίβλεπτο, παρουσία τῶν διοικητικῶν, ἐκκλησιαστικῶν καί πολιτικῶν ἀρχῶν, σέ μιά μακάβρια ἀλλά καί πομπώδη ἱεροτελεστία, μ' ὅλα τά τρομοκρατικά σύνεργα ἐπί σκηνῆς, εἶχαν σκοπό νά τρομοκρατήσουν νά τρομοκρατήσουν τόν κόσμο, νά δείξουν μέ ἐμπράγματο κι ἀναντίλεκτο τρόπο ὅτι τά ἴδια θά πάθει ὁ οἰοσδήποτε ὑποπέσει σέ παρόμοια μέ τόν κακοῦργο ἢ τόν ἀσυμβίβαστο πλάνη. Γι' αὐτό διάσημες στάθηκαν σκηνοθεσίες ὅπως τό ἰκρίωμα, ἡ γκιλλοτίνα, ἡ δημόσια πυρά, πού δημιουργοῦσαν τό «θέαμα» καί τό κρατοῦσαν «ζωντανό» ὅσο τό δυνατό περισσότερο ὥστε νά ἐμπεδωθεῖ τό δίδαγμα, νά ἐνσωματωθεῖ ὡς διαρκῆς τρόμος καί διά τοῦ τρόμου ἡ ὑπακοή. Τά χρονικά τοῦ τρόμου βρίθουν ἀπό ἄπειρα τέτοια περιστατικά, ἀτομικά καί συλλογικά σ' ὀλόκληρη τήν Εὐρώπη, ἀνατολική καί δυτική. Οἱ ἐγγλέζοι ἀποικιοκράτες, στά ἔνδοξα χρόνια τῆς ἀποικιοκρατίας, κρεμοῦσαν τούς πάσης φύσεως ἐξεγερμένους, τούς πασάλειβαν ὅμως μέ πίσσα, ἔδεναν τό κρεμασμένο κορμί μέσα σέ ἓνα σιδερένιο κλουβί καί τό ἄφηναν μέρες πολλές κρεμασμένο σέ περίοπτη θέση. Ἡ πίσσα χρησίμευε στό νά μὴν ἀποσυντεθεῖ στό φυσιολογικό χρόνο τό κορμί. Ἡ ἄδεια ταφῆς δινόνταν ὕστερα ἀπό δύο τρεῖς ἐβδομάδες. Στή Ζάκυνθο ὑπάρχει ἀκόμη τοπωνύμιο «ὁ λόφος τοῦ κρεμασμένου». Σχετίζεται μέ κάποιους πού κρέμασε, λίγα χρόνια πρὶν τήν Ἐπανάσταση ὁ ἄγγλος ἀρμοστής Μαίτλαντ. Ἐνας ἀπό τούς κρεμασμένους ὀνομαζόταν Κλαυδιανός, ἀπ' τό σόι τοῦ Παύλου Κλαυδιανοῦ.

Οἱ Γερμανοί στήν Κατοχή, ἄριστοι γνῶστες αὐτοῦ τοῦ πανευρωπαϊκοῦ πολιτισμικοῦ στοιχείου, τό θεαθῆναι δηλαδή τοῦ βασανισμοῦ καί τῆς ἐκτέλεσης, τό χρησιμοποίησαν κατά κόρον. Σώζονται κάποιες φωτογραφίες κρεμασμένων πατριωτῶν, σέ κάποιο σταυροδρόμι τῆς Ἀθήνας, πού τά κορμιά τους αἰωροῦνταν γιά μέρες. Δέν βρέθηκε, ἔκτοτε, κάποιος δήμαρχος νά ἐντοιχίσει σέ κάποιο διπλανό τοῖχο μιά πλακίτσα μέ τήν ἐπιγραφή: «ἐδῶ οἱ Γερμανοί, τόν Αὐγουστο τοῦ 1943 (π.χ.) κρέμασαν τούς πατριῶτες τάδε καί δείνα». Ἄν σώζονται τά ὀνόματά τους. Ἀλλά

καί χωρίς ὀνόματα τό ἴδιο θά 'ταν. Ποιός ξέρει, μπορεῖ κάποιος σημερινός διαβά-
της, κάποια γειτόνισσα νά ἀπέθετε ἕνα μάτσο λουλουδάκια, in memoriam.

Ἕνας Ρῶσος κρατούμενος, λίγο πρὶν ὁ ρωσικός στρατός ἀπελευθερώσει τό Ἄου-
σβιτς, ἐνῶ ἀνέβαινε στήν κρεμάλα φώναξε πρὸς τοὺς παρατεταγμένους συκρα-
τούμενούς τους: «Σύντροφοι, εἶμαι ὁ τελευταῖος». Γενναῖος ἀναμφίβολα ἀλλά πλα-
νήθηκε ὁ δόλιος, δέν ἦταν ὁ τελευταῖος. Συνεχίστηκε ὁ μακάβριος χορός τῶν κρε-
μασμένων, τῶν σφαγμένων, τῶν τουφεκισμένων. Ἀλλά καί ἡ ἐξίσου μακάβρια ιε-
ροτελεστία τοῦ θεάματος, γιά τρομοκράτηση καί παραδειγματισμό.

Θυμήθηκα τόν μακάβριο χορό τῶν κρεμασμένων γιατί μᾶς τόν ἐπικαιροποίησαν οἱ
φωτογραφίες καί τά βίντεο ἀπό τά φρικιαστικά καί ἐξευτελιστικά βασανιστήρια
στά ὁποῖα ὑποβάλλουν οἱ Ἀμερικανοὶ Ἰρακινούς κρατούμενους στό Ἰράκ. Ἀπ' τήν
ἐποχή πού οἱ Ρωμαῖοι σταύρωναν κατά χιλιάδες τοὺς ἐξεγερμένους δούλους, οἱ
Σταυροφόροι παλούκωναν τοὺς Ἄραβες, οἱ Ὀθωμανοὶ ἀνασκαλόπιζαν ἐξεγερμένους
καί οἱ ἱεροξεταστές ἔκαιγαν μάγισσες καί αἰρεσιάρχες, ὑπῆρξε μιά ἀναμφισβήτητη
πρόδος. Τώρα τήν κουκούλα δέν τή φοράει ὁ δήμιος ἀλλά τό θύμα...

Λάθος, «ὀμολόγησαν», οἱ κατακτητές τοῦ Ἰράκ. Ὁχι, δέν ἔκαναν κανένα λά-
θος. Εἶναι ὁ τρόπος τους. Δέν διαφέρει σέ τίποτε ἀπό τόν βομβαρδισμό ὀλόκλη-
ρων πόλεων μέ ἑκατομμύρια τόνους βόμβες. Οὔτε ἦταν λάθος τους ὅτι τά βασ-
ανιστήρια, μέ τή μορφή πού ἔγιναν, καί φωτογραφήθηκαν καί οἱ φωτογραφίες διέ-
ρρευσαν σέ ὀλόκληρο τόν κόσμο. Ὅπως οἱ βομβαρδισμοί, οἱ φλόγες, τά ἐρείπια κι-
νηματογραφοῦνται λάιφ κι ὁ καθένας σ' ὀλόκληρο τόν πλανήτη μπορεῖ ν' ἀπολαμ-
βάνει τόν ὀρυμαγδό τῶν τόμαχοκ, ἄλλο τόσο, καί γιά τόν ἴδιο σκοπό ὅπως στόν
Μεσαίωνα, τά βασανιστήρια φωτογραφίζονται καί τά βίντεο «διαρρέουν». Ἀλλίμο-
νο ἂν αὐτές οἱ ἄρτια ὀργανωμένες ὑπηρεσίες δέν μπορούσαν ν' ἀποτρέψουν τή φω-
τογράφιση καί τή διαρροή. Τήν ἤθελαν οἱ Ἀμερικανοί. Ἦθελαν ἐκτός ἀπό τό βα-
σανισμό τήν ἀκραία ταπείνωση τῶν ἠττημένων καί τήν προβολή, τήν ἐπικοινω-
νική πλευρά, ὥστε πᾶς μελλοντικός τολμητίας νά ξέρει τί τόν περιμένει καί νά
λουφάξει. Οἱ ἐπικοινωνιολόγοι μάλιστα λογάριασαν καί τό κόστος, τό ἠθικό καί τό
πολιτικό. Καί τό ἀποδέχθηκαν.

Οἱ βρομοδουλειές δέν γίνονται χωρίς βρομιές. Τό κύριο, ὡστόσο, τῆς ἐπιχείρησης
εἶναι ἡ ὑποταγή, ἡ ἐξουθένωση. Τό θέαμα εἶναι ἀπαραίτητο γιά τό σκοπό αὐτό.
Βέβαια, καμιά φορά, στοὺς ὑπολογισμούς πέφτει κανεὶς ἔξω. Μπορεῖ νά πέσουν
ἔξω ἀκόμη καί οἱ ἐπιδεξιότεροι ἐπικοινωνιολόγοι τῶν ἀμερικανικῶν μυστικῶν καί
φανερῶν ὑπηρεσιῶν.

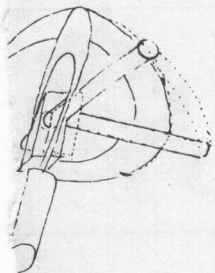
Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ὁ Λένιν φεύγει, ἡ Ρουσλάνα ἔρχεται: ἀπό τήν Οὐκρανία μέ ἀγάπη

«Ἐξαιρετικές μεταμορφώσεις, ὅπως αὐτές πού παρατηροῦμε στήν Κιργίζια, στό Οὐζμπεκιστάν ἢ στό Ἀζερμπαϊτζάν, γίνανε ὄχι μόνο στούς λαούς πού ἦτανε ἄλλοτε ὀπισθοδρομικοί μά καί στίς προοδευμένες ἐθνικές δημοκρατίες τῆς ΕΣΣΔ. Στήν πρώτη γραμμῆ ἔρχεται ἡ Οὐκρανία, ἡ χώρα πού ἡ φύση της εἶναι τόσο πλούσια καί ὄμορφη. Ὁ οὐκρανικός λαός εἶναι ἕνας ἀπό τούς πιό ποιητικούς καί πιό μουσικούς λαούς στόν κόσμο. Πλούτισε τόν ρωσικό καί παγκόσμιο πνευματικό πολιτισμό δίνοντάς του τόν Γκόγκολ, τόν Σεβτσένκο, τόν Φράνκο, τόν Κορολένκο, καί ἐμπνέοντας τόν Πούσκιν στό ποίημά του «Πολτάβα». Μέ αὐτά τά λόγια, ὁ Σ. Γκόπνερ σκιαγραφοῦσε τό πολιτισμικό τοπίο τῆς Οὐκρανίας, προκειμένου νά περιγράψει στό μεταπολεμικό ἀναγνωστικό κοινό τό «σοβιετικό θαῦμα», ἀμέσως μετά τόν Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Τό βιβλίο κυκλοφόρησε στά ἑλληνικά, τό 1945, ἀπό τίς ἐκδόσεις Ἄρ. Παπαζήση (Σειρά: «Βιβλιοθήκη τοῦ Ἑλληνοσοβιετικοῦ Συνδέσμου», ἀρ. 1), μέ εἰσαγωγή τοῦ Νίκου Καζαντζάκη καί μετάφραση τοῦ Κ. Νησιώτη. Ἀνήκει κι αὐτό, μέ τόν τρόπο του, στή μεταπολεμική «μάχη τῶν βιβλίων», μιά μάχη πού ἐξελίχθηκε παράλληλα μέ τόν «ψυχρό πόλεμο», ὅταν οἱ δύο κόσμοι, οἱ δυτικές ἀστικές δημοκρατίες καί τό σοβιετικό μπλόκ τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ», βρέθηκαν ἀντιμέτωποι γιά νά διεκδικήσουν κάτι πολύ παραπάνω ἀπό ἀναπαραστάσεις καί στερεότυπα: τήν παγκόσμια πολιτική καί πολιτισμική ἡγεμονία.

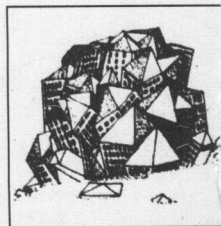
Ὅταν ἔγραφε ὁ Γκόπνερ τό βιβλίο του προκειμένου νά κατοχυρώσει τήν ἀξία τῆς κομμουνιστικῆς πραγματικότητας ὡς ἐξαγωγίμου προϊόντος, προφανῶς δέν μπορούσε νά προβλέψει πώς περίπου ἐξήντα χρόνια ἀργότερα, ἡ ἐκρηκτικῆ Ρουσλάνα, τό χρυσό ἀστέρι τῆς Γιουροβίζιον, θά πετύχαινε νά κάνει τήν Οὐκρανία γνωστή στόν κόσμο χρησιμοποιώντας ἐπιτυχημένα πολλά ἀπό τά στερεότυπα, πού κυκλοφοροῦσαν μέσα στίς δυτικές μυθολογίες γιά τόν σοβιετικό λαό μέ τήν διαφορά πώς τώρα πιά τά παλαιά στερεότυπα εἶχαν μπεῖ στά νέα συμφραζόμενα τῆς μετακομμουνιστικῆς ἐποχῆς, καί ἄρα σέ νέες διαδικασίες πολιτισμικῆς μετάφρασης. Ἡ σκηνική παρουσία τῆς Ρουσλάνας τά εἶχε ὅλα: δέρματα, φωτιές, ἐμβατηριακό ρόκ, πολεμικές χορευτικές κινήσεις, μαστίγια, πρωτόγονο αἰσθησιασμό, βαρβαρικές φαντασιώσεις. «I am really wild» ἐπαναλάμβανε ἀπειλητικά σέ ὅλες τίς συνεντεύξεις της ἡ Ρουσλάνα. «Εἶμαι, στά ἀλήθεια, ἄγρια». Ὁ κεντρικός πυρήνας τῆς ἐπικοινωνιακῆς ἐκστρατείας της ἀπαιτοῦσε κάτι πού ἦταν ἤδη γνωστό καί

ἤδη δοκιμασμένο. Ὁ καταγωγικός μῦθος τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ ὡς ἄγριας φυλῆς, μέ τά ἀρχέγονα ἔνστικτα καί τήν αὐθόρμητη ζωτικότητα ἦταν ἀρκετά διαδεδομένος μέσα στό δυτικό φαντασιακό ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ προηγούμενου αἰώνα. Στόν γεωγραφικό χάρτη, ἄλλωστε, ἡ Ρωσία παραῆταν «ἄσιατική» γιά νά μοιάζει μέ τήν ὑπόλοιπη πολιτισμένη Εὐρώπη. Ἐπιπλέον, δέν εἶχε ἀστούς ἀλλά «μουζικούς». Ἀργότερα, στό ψυχροπολεμικό περιβάλλον, καί μπροστά στόν καθρέφτη τῶν δυτικῶν ἀστικῶν ἀρετῶν, ἡ «ἀγριότητα» τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ ἦταν τό πειστήριο τῆς κομμουνιστικῆς βαρβαρότητας, ἡ ὀρμέφυτη τάση τῆς βίας ἑνός πρωτόγονου ὄχλου, πού μόνο ἡ γραφειοκρατική ἐπιτήρηση ἦταν ἱκανή νά τόν τιθασεύσει. Τό «κλιώσιμο τῶν πάγων» ἔφερε στό προσκήνιο τήν ἴδια εἰκόνα, ἀλλά μέ ἀντεστραμμένο, θετικό πρόσημο, αὐτή τή φορά. Ἡ διάκριση μεταξύ «λαοῦ» καί «καθεστῶτος» ἐπέτρεψε στή βαρβαρική μυθολογία νά ἐμφανίζεται μέ τόν φολκλορικό ἑαυτό της: μιά ρωσική μελωδία τῆς εὐτυχίας, ἐνισχυμένη μέ τίς χορδές τῆς μπαλάϊκας καί μέ ἀρκετές ποσότητες βότκας.

Μετά τό '89, τό σκηνικό ἄλλαξε ριζικά. Ἡ νέα μετακομμουνιστική κοινωνία εἶχε πολλά καί ἐπείγοντα πράγματα νά κάνει, μόλις ἀποχαιρέτησε τόν Λένιν. Τό πεδίο τῆς «πόπ κουλτούρας» λειτούργησε ὡς τό κατεξοχήν πολιτισμικό μὀρφωμα ὑποδοχῆς τοῦ καπιταλιστικοῦ πειρασμοῦ. Μιά σειρά προϊόντων τῆς «πόπ κουλτούρας», ἀπό τά προγράμματα τῆς τηλεόρασης μέχρι τό ἀστυνομικά μυθιστορήματα, καί ἀπό τήν πορνογραφία μέχρι τή ρόκ σκηνή, ἀνέλαβαν νά διαχειριστοῦν τήν κρίση τῆς δημόσιας ἱστορίας καί τήν πολιτική της μνήμης. Ἐκεῖ διασταυρώθηκαν ἡ νοσταλγία τοῦ προεπαναστατικοῦ παρελθόντος, τό τραῦμα τοῦ κομμουνιστικοῦ πειράματος, ὁ πανηγυρικός ἑορτασμός μιᾶς καινούργιας ἐλευθερίας, ἡ γοητεία τῆς Δύσης ὡς οὐτοπίας, ἡ λιμπιντική ἐπένδυση γιά τό «ξένο» ρωσικό σῶμα, τό ἀνοιγμα τῶν ἀγορῶν, ἡ μαζική κατανάλωση καί ἡ ροή τοῦ πολυεθνικοῦ κεφαλαίου. Μέσα σέ αὐτές τίς «ἐξαιρετικές μεταμορφώσεις», ὅπως θά ἔλεγε καί ὁ Γκόπνερ, τό στερεότυπο τῆς «ἀγριότητας» ὡς θετικῆς βαρβαρότητας πού ἔρχεται γιά νά ἀναζωογονήσει τό σῶμα τῆς κουρασμένης καί ἐκφυλισμένης Δύσης, φαίνεται νά ἀναδύεται ὡς κυρίαρχο πολιτισμικό διαβατήριο γιά τήν εἴσοδο τῶν τέως σοσιαλιστικῶν δημοκρατιῶν στήν Εὐρώπη. Ἡ Ρουσλάνα εἶναι τό τυπικό δεῖγμα αὐτῆς τῆς ἀνακουφιστικῆς ἐπέλασης τῶν βαρβάρων, τήν ὥρα πού ὅλοι ξέρουν πῶς βαρβαροί πιά δέν ὑπάρχουν. Ἐπιλέγοντας νά ἐπιβεβαιώσει τόν ὀρίζοντα προσδοκίας τοῦ δυτικοῦ κοινοῦ, ἡ Ρουσλάνα χτυποῦσε δυνατά τό μαστίγιο της καί δήλωνε ἐμφατικά ὅτι εἶναι ἄγρια. Αὐτή ἡ γκροτέσκα βαρβαρότητά της δέν ἦταν τίποτε ἄλλο παρά μιά ἐπικύρωση τοῦ θριάμβου τῶν σύγχρονων δυτικῶν στερεοτύπων γιά τή μετακομμουνιστική πραγματικότητα, μιά φαρσική ἀναπαράσταση τῆς ἄγριας, πλὴν ὅμως «ἐξήμερωμένης», κοινωνίας. Αὐτό τό ἤξερε καί ἡ Ρουσλάνα, μόνο πού

ἡ δική της εἰρωνική γνώση τῆς ἔδειχνε πὼς τὰ στερεότυπα εἶχαν ἀποδειχτεῖ πιὸ ἀνθεκτικά σέ σχέση μέ τήν ἱστορία. Πιὸ ἀνθεκτικά ἀλλά καί πιὸ χρήσιμα. Γι' αὐτό, ἄλλωστε, δέν δίστασε καθόλου νά πεῖ στόν Σάκη Ρουβά πὼς τό καλοκαίρι θά ἔρθει στήν Ἑλλάδα, γιά νά τή μάθει νά χορεύει συρτάκι. Τό ὑποσχέθηκε μπροστά στίς κάμερες, καί θά τό κάνει. Σφράγισε, μάλιστα, τήν ὑπόσχεσή της καί μέ ἓνα φιλί, «ἀπό τήν Οὐκρανία μέ ἀγάπη».

Γιάννης Παπαθεοδώρου

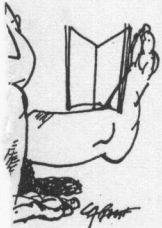
Ἔνα τρίγωνο βιβλίο, παρακαλῶ...

Ὁ ὅρος coffee table book εἶναι σχετικά καινούργιος· ἐμφανίστηκε τήν τελευταία δεκαετία τοῦ 20οῦ αἰώνα, καί ἀναφέρεται στά βιβλία πού ἀκουμπάει ὁ ἀναγνώστης (ἢ καλύτερα χρήστης;) στό τραπεζάκι τοῦ καφέ καί τά ξεφυλλίζει. Σιγά σιγά ὁ ὅρος κατέληξε νά περιγράφει τά λευκώματα, τά βιβλία στά ὁποῖα κυριαρχοῦν οἱ φωτογραφίες καί ὄχι τό κείμενο.

Τά λευκώματα ἐξαπλώθηκαν γρήγορα τόσο στό μερίδιο τῆς ἐκδοτικῆς παραγωγῆς ὅσο καί στό μερίδιο τῆς ἀγορᾶς, παρά τήν τσουχτερή —συνήθως— τιμή τους. Τό βιβλίο-διακοσμητικό ἀντικείμενο, τό βιβλίο μέ ἔμφαση στήν ἐμφάνιση καί ὄχι στό περιεχόμενο κυριαρχεῖ. Σέ ἀρκετές περιπτώσεις εἶναι ἀποκλειστικά ἡ ἐμφάνιση (τό σπάνιο φωτογραφικό ὕλικό, ἢ καλή ἐπεξεργασία τῶν παλαιῶν φωτογραφιῶν, ἢ συνολική τυποτεχνική ἐμφάνιση) πού προσελκύει τούς ἀναγνώστες-ἀγοραστες.

Ἄν στήν πρώτη φάση τό περιεχόμενο (τό κείμενο δηλαδή) περιορίστηκε γιά νά δώσει χῶρο στήν πλούσια εἰκονογράφηση ἢ ὁποῖα μέ τή σειρά της δημιούργησε τήν πολυτελή ἔκδοση, στή δεύτερη φάση ὁ ἐντυπωσιασμός (καί σ' αὐτή τήν περίπτωση ἢ πρόκληση) ἔχουν ἀφετηρία αὐτό καθαυτό τό σχῆμα τοῦ βιβλίου. Ἔνα «βιβλίο» σέ ἀκριβή ἀπεικόνιση φέρετρού μέ περιεχόμενο τά σχέδια λύσης τοῦ Κυπριακοῦ (δέν εἶναι παράδειγμα, κυκλοφορεῖ στά βιβλιοπωλεῖα) τί μπορεῖ νά δηλώνει, ἐκτός βέβαια ἀπό τό κακό γοῦστο τοῦ ἐκδότη του; Ὅτι τό κείμενο εἶναι ἀπολύτως περιττό. Ὅτι ἡ ἀποψη, ἢ ὁποῖα ἀποψη, ζωγραφίζεται. Ὅτι ἂν τά coffee table book καλοῦσαν τούς ἀναγνώστες σ' ἓνα χαλαρό ξεφύλλισμα, στό ἐπόμενο στάδιο θά ἀρκοῦμαστε ἀπλῶς νά κοιτάζουμε τό σχῆμα τῶν βιβλίων γιά νά «μάθουμε» τί περιέχουν. Ὅτι ἐν τέλει, ὁ λαϊκισμός δέν σταματάει πουθενά.

Ο.Σ.

«Ἔχω σεβντά γιά νταραβέρ»

Μέσω ὀρισμένων ἀνεκδότων μποροῦμε νά καταλάβουμε τίς ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων γιά τούς Τούρκους, γιά τούς Πόντιους, γιά τούς Ἀλβανούς, τῶν Ἀθηναίων γιά τούς ἐπαρχιωῆτες (κοινῶς βλάχους), τῶν ἀνδρῶν γιά τίς γυναῖκες —τίς ξανθιές, βεβαίως. Μέσω τοῦ ἀνεκδότου, μέ τή σαρκαστική γλώσσα, τήν πλάκα, μποροῦμε νά ὑποτιμήσουμε, νά εὐτελίσουμε τόν «ἀντίπαλο», αὐτόν πού, γιά κάποιον λόγο, φοβόμαστε. Μποροῦμε νά διακωμωδήσουμε ἀκόμα καί τήν τραγωδία: π.χ τά ἀνέκδοτα πού εἶχαν βγεῖ μετά τό χτύπημα τῆς 11ης Σεπτεμβρίου, βεβαίως ὄχι ἀπό φιλοαμερικανικές ὁμάδες...

Ἡ ἱστορία τῶν «ρατσιστικῶν» ἀνεκδότων ὅμως εἶναι παλιά, δέν τήν ἀνακάλυψε ὁ Θέμος Ἀναστασιάδης. Μέ κάποιον τρόπο πρέπει νά ἐπιβεβαιώσουμε τήν ἰσχὺ μας, τήν ἀνωτερότητά μας καί ἐφευρίσκουμε τά ἀνέκδοτα ὅταν αὐτή τίθεται σέ κίνδυνο. Κίνδυνος, ὅταν οἱ Ἀλβανοὶ θεωροῦμε ὅτι μᾶς κλέβουν, μᾶς παίρνουν τίς δουλειές κ.λπ., κίνδυνος ὅταν οἱ Τούρκοι ἐποφθαλμιοῦν τήν Κύπρο μας, κίνδυνος ἀπό τούς «βλάχους», τή δεκαετία τοῦ '50, πού ἔρχονταν μαζικά ἀπ' τά χωριά τους στήν πρωτεύουσα. Ὁ Καραγκιόζης πρωταγωνιστεῖ σ' αὐτό, ἤδη ἀπό τά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, ὅταν κυρίως μέσω τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος κορόιδευε τόν μπαρμπα-Γιῶργο, τόν Νιόνιο, τόν Ἑβραῖο, τόν Σταύρακα κ.λπ. Τό ὄπλο του ἦταν ἡ γλώσσα του: τά «σωστά» ἑλληνικά, δηλαδή τά ἀθηναϊκά. Οἱ ἱστορίες ἐπαναλαμβάνονται, τόσο πού καταντοῦν πληκτικές.

Ἀφορμή γι' αὐτό τό σχόλιο μοῦ ἔδωσε ἓνα ἄρθρο δημοσιευμένο ἓνα μήνα πρὶν (15-21/4/2004), σέ ἐβδομαδιαία ἐφημερίδα, τήν *Athens Voice*, ἡ ὁποία διανέμεται δωρεάν καί ἀπευθύνεται σέ νεανικό κοινό. Μεταξύ τοῦ Ναί, Ὁχι, Ναί καί Ὁχι, μᾶλλον ναί καί μᾶλλον ὄχι, μεταξύ τοῦ χαλαροῦ ναί καί τοῦ «βροντεροῦ ὄχι» πού παιζόταν ἐκεῖνη τήν ἐβδομάδα μέ τό κυπριακό δημοψήφισμα, τό ἄρθρο προσλάμβανε καί πολιτική χροιά.

Θέμα, οἱ ταξιδιωτικές ἐντυπώσεις τῆς συντάκτριας ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, μέ περάσματα ἀνέκδοτα τοῦ ἴδιου στύλ μέ τά ἀνέκδοτα γιά τίς ξανθιές καί τούς Πόντιους.

«Ἐρώτηση: Πῶς εἶναι στά τούρκικα οἱ Ἄπορες Κορασίδες;

Ἀπάντηση: Χανούμ μπατίρ.

Ὅταν μιᾶνε οἱ Τούρκοι εἶναι σάν νά εἶσαι μέσα σέ ἓνα κοπάδι γαλοπούλες. Παρ' ὅλα αὐτά εἶναι φιλόξενοι κι εὐγενικοί. Οἱ Τούρκοι μετρᾶνε τά λεφτά τους σέ ἀπιθανικομύρια: ἓνα πακέτο τσιγάρα κάνει δύο ἑκατομμύρια,

χαλάσαμε μσό δῖς ὁ καθένας τό τριήμερο. Στά τζαμιά παίξει πολλή ποδαρίλα, πατᾶς καί μετά θέλεις νά πᾶς νά σοῦ διαβάσουν τίς κάλτσες στό Ἅγιον Ὅρος.

Ἐρώτηση: Πῶς εἶναι στά τούρκικα ἡ Λίμνη τῶν Κύκνων;

Ἀπάντηση: Παπί χαβούζ».

Ἡ γράφουσα τό περιηγητικόν ἄρθρον κάνει, ἐπίσης, γλωσσικούς ὑπαινιγμούς γιά τό πόσο ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἡ γλώσσα μας ἀπό τήν τουρκική: «Παζάρ σαματά γιαλαντζί μπουζούκ (τήν Κυριακή πήγαμε σέ μιά συναυλία ὁ Θεός νά τήν κάνει συναυλία), τζερτζελέ, τσακίρ κεφ (ἀλλά περάσαμε πολύ ὠραῖα)».

Αὐτό, λοιπόν, εἶναι ἓνα μικρό δεῖγμα, μέ μορφή πλάκας, γιά τίς ἀντιλήψεις τῶν Νεοελλήνων περί τῆς Τουρκίας καί τῶν Τούρκων. Καλοί μωρέ, ἀλλά ἄσχετοι, ὄχλος, σάν «ἓνα κοπάδι γαλοπούλες» δέν εἶναι νά τούς παίρνεις πολύ στά σοβαρά. Παίρνεις στά σοβαρά ἓνα κοπάδι γαλοπούλες; Ἐκτός ἂν τίς φαντάζεσαι γεμιστές στό φούρνο!

Ἵποτίθεται τέτοιου στυλ σχόλια βοηθοῦν τήν ἐλληνοτουρκική προσέγγιση; Ἴσως, μέ τό ἔξῃς σκεπτικό: παρόλο πού οἱ Νεοέλληνες καί Νεοελληνίδες τούς κοροϊδεύουν, ἔλκονται ἀπό τό ὀριενταλιστικό πρότυπο. Ἡ μουσική πού ἀκοῦμε εἶναι ἀντιγραφή τοῦ ἀνατολίτικου μοντέλου —τσιφτετέλια παντοῦ καί, βεβαίως, ἐκεῖ παίζουν ὄλοι: οἱ ξανθιές, οἱ μελαχροινές, οἱ βαμμένες, οἱ Ἄλβανοί, οἱ ἄντρες καί τά πιτσιρίκια. Ἐκεῖ, τέτοια ἀνεκδότα, ἢ ἀλλιῶς τέτοιες μεταλλαγμένες μορφές νεορατσιστικῶν ἀντιλήψεων μέ μορφή πλάκας, ξεχνιοῦνται. Ὅλοι εἶναι ἰσότιμοι στούς χώρους τῶν ἐξευγενισμένων σκυλάδικων.

Ὅπως καί ὅσοι θάβουν τίς ξανθιές ὡς ἀνόητες τίς ἐπιθυμοῦν σφόδρα ἄλλο τόσο ὅλη ἡ ἐλληνική ἐπικράτεια, παρόλο πού βλέπει ἀφ' ὑψηλοῦ π.χ. τούς Τούρκους, δέν κάνει τίποτα ἄλλο παρά νά μιμεῖται ἢ νά ἐπιθυμεῖ σφόδρα νά δεῖ, ἄς ποῦμε, τό αὐθεντικό τσιφτετέλι, δηλαδή αὐτό πού χορεύεται ἀπό Τουρκάλα. Ἐξ οὗ καί ἡ τουριστική περιήγηση τῶν Ἑλλήνων στήν Κωνσταντινούπολη περιλαμβάνει ἀπαραιτήτως χορό τῆς κοιλιᾶς, ὅπως περίπου περιλαμβάνει συρτάκι ἢ περιήγηση τῶν τουριστῶν στήν Ἀθήνα.

Βεβαίως ὑπάρχει διάθεση νταραβεριοῦ, ὅπως μαρτυρεῖ καί ὁ τίτλος, δηλαδή πάρε δῶσε μέ τούς γείτονες. Καλό τό νταραβέρι (ἄσε πού ἡ λέξη δέν εἶναι τουρκική), ἀρκεῖ νά μή γίνεται μέ προδιαγραφές ἀνεκδότου.

Μαρίνα Κόντη

Ἐπὶ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς τοῦ 1896 στὴ Μελόυνα τοῦ 1897

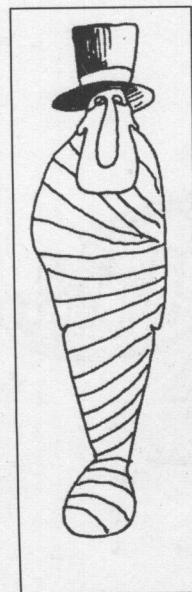
«Ἐναρωτιέμαι ἂν ἔπρεπε νὰ ἀναλάβουμε τοὺς Ὀλυμπιακοὺς», εἶπε ὁ κ. Σουφλιάς καὶ παραλίγο ὁ, καὶ πρὸς τιμὴν τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων, Δίας νὰ τοῦ ρίξει ἀστραπόβροντο. Τὸν γλίτωσε πάντως τὸν κεραυνό. Ἐναρωτιέται, δὲν ἀναρωτιέται ὁ κ. Σουφλιάς ἔρχεται κάπως ἀργά ὁ «προβληματισμός» του. Ὁ ἐλληνικὸς λαὸς «θά λουστειῖ» τὰ ἐπινίκεια αὐτῆς τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ὅταν θὰ ῥθει ἡ ὥρα νὰ πληρώσει τὰ σπασμένα. Προσώρας εἰσπνέει ἰσχυρὲς δόσεις σκόνης καὶ ἀπολαμβάνει τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἐργοτάξιου ἢ Ἀθήνα. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, ὅμως, ἐκτός ἐλαχίστων, εὐάριθμων ἐξαιρέσεων, οἱ πνευματικοὶ ταγοί, σύσσωμη ἢ πολιτικὴ ἡγεσία, οἱ καλλιτέχνες, ὁ Τύπος, σύμπας ὁ λαὸς μαζί καὶ τὸ Κολωνάκι ὄχι μόνον δὲν ἀναρωτιόταν γιὰ τὴ σκοπιμότητα διοργάνωσης τῶν Ὀλυμπιακῶν, ὅπως κατόπιν ἐορτῆς ὁ κ. Σουφλιάς, ἀλλὰ ἔδειχνε ἔντονα σημάδια ἐρεθισμοῦ γιὰ τὴ μεγάλη νίκη πού τὸ ρωμέικο εἶχε καταγάγει ὅταν μέσα σὲ καπνοὺς, ἀλαλαγμοὺς καὶ ζητωκραυγὲς δέχθηκε τὴν καλὴ εἶδηση. (Εἶχε γίνῃ χαμὸς μὲ τὸν Νταλάρα, τὴν Ἀλεξίου καὶ ἄλλους πολλοὺς.)

Καὶ πάλι οἱ μόνοι πού δὲν πανηγύριζαν τότε ἦταν κάποιοι ἀριστεροί· ὄχι ὅλοι ἀλλὰ οἱ τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς. (Τὸ ΚΚΕ δὲν ἦταν ἀντίθετο, ἀλλὰ ἤθελε νὰ γίνῃν ὑπὸ τὴν αἰγίδα καὶ τὴν εὐθύνη τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης...)

Καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ νὰ ἀφηγηθῶ μιά μικρὴ ἱστορία στὴν ὁποία ὑπάρχει μιά κάποια ἐμπλοκὴ τοῦ γράφοντος, ὄχι γιὰ νὰ ἀναδείξω τὸ ρόλο μου ἀλλὰ γιὰτὶ εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὴ τοῦ πνεύματος πού οἰσθηλατοῦσε καὶ οἰσθηλατεῖ τοὺς ἐπάνω Ἑλληνας ἀλλὰ καὶ τοὺς Κατωέλληνες.

Ἦταν λοιπόν, τὸ 1988, πρὶν τὴν ἀνάληψη τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀπὸ τὴν Ἀτλάντα τῶν ΗΠΑ, ὅταν καὶ τότε σύσσωμος ἢ Ἑλλάς διεκδικοῦσε τοὺς Ἀγῶνες καθ' ὅσον εἶχαν περάσει 100 χρόνια ἀπὸ τὴν «ἀναβίωσή» τους, τὸ 1896. Σύσσωμος ἢ Ἑλλάς στὸν ἴδιο χαβά, ἐκτός κάτι ὀλίγοι, πολὺ ὀλίγοι. Κι αὐτοὶ οἱ ὀλίγοι ἦταν ἢ ΕΑΡ, τὸ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ Ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς (ἀμφότερα καὶ τὰ δύο κόμματα δὲν ὑπάρχουν πλέον) καὶ μερικὰ ἄτομα ἢ ὁμάδες τοῦ ἐξωκοινοβουλευτικοῦ-ἐναλλακτικοῦ χώρου. Κυριολεκτικὰ τρεῖς κι ὁ κοῦκος.

Ἐνα ἀθλητικο-πολιτιστικὸ σωματεῖο τοῦ Ἀγρινίου, ὀνόματι ὁ «Ἅγιος

Ζεύς» («ἄγριος», μία ἐκ τῶν 600 καί βάλε ιδιοτήτων τοῦ Διός· στά ἀρχαῖα σήμαινε ὁ τῶν ἀγρῶν, τῆς ἄγριας φύσης) ὀργάνωσε μιά ἐκδήλωση γιά νά συζητηθεῖ τό θέμα, νά ἤ οὐ στούς Ὀλυμπιακοὺς. Πίστευαν δηλαδή κάποιοι ἄνθρωποι στό Ἀγρίνιο(!) ὅτι τό θέμα ἄξιζε νά συζητηθεῖ, δέν ἦταν αὐτονόητο.

Προσκεκλημένοι ἦταν ἐκπρόσωποι τῶν κομμάτων τοῦ ΠΑΣΟΚ (κυβέρνηση), τῆς Ν. Δημοκρατίας (ἀξιωματική ἀντιπολίτευση), ΚΚΕ, ΕΑΡ καί ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ - Ἀνανεωτική Ἀριστερά. Στή συγκέντρωση, σ' ἓνα κινηματοθέατρο τοῦ Ἀγρινίου, κόσμος πολὺς, πάνω ἀπό 600 ἄτομα, δέν χώραγε ἄλλους. Καί τοῦτο διότι, γιά λόγους πού ἀγνοῶ, καί τό ΠΑΣΟΚ καί ἡ ΝΔ εἶχαν κινητοποιηθεῖ καί ἀντιπροσωπευτεῖ σέ ὑψηλό ἐπίπεδο καί ὡς ἐκ τούτου ἔφεραν κόσμο. Ἐμεῖς, ὁ Ὑφαντής ἀπό τήν ΕΑΡ κι ἐγώ ἀπό τό ΚΚΕ ἐσωτ.-ΑΑ, μέ τίς φοβερές μας δυνάμεις ἦταν ζήτημα ἂν εἶχαμε «προσκομίσει» πενήντα ἄτομα, ἅπαντα πρῶην μέλη καί φίλοι τοῦ διασπασθέντος δύο χρόνια πρὶν ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ.

Εἶπαμε ὅτι εἶπαμε στόν πρῶτο γύρο τῶν ὁμιλιῶν ὁ Ὑφαντής τῆς ΕΑΡ κι ἐγώ κατὰ τῶν ἀγῶνων, οἱ τῶν ἄλλων κομμάτων ὑπέρ, γίνανε ὡς εἰθίσται κάποιες ἐρωτήσεις, δόθηκαν ἀπαντήσεις καί ἡ συγκέντρωση τέλειωνε μέ τίς συνηθισμένες δευτερολογίες. Ὅταν, λοιπόν, μίλησε ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Ν.Δ. καί βουλευτῆς τῆς Β. Παπαγιωργόπουλος, παλιός ἀθλητῆς τῶν δρόμων ταχύτητος —πολύ καλός ἀθλητῆς— τόν ἀκούσαμε νά λέει: «κι ὅπως τό 1896 χάρη στήν ἀναβίωση τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων ἀνέβηκε τό διεθνές κύρος καί ἡ ἀκτινοβολία τῆς Ἑλλάδας, ἔτσι καί τώρα πρέπει ν' ἀγωνισθοῦμε γιά νά ἀναλάβουμε τή διοργάνωση κ.λπ. κ.λπ.». Μέ τό ἀνάλογο ὕφος, φυσικά, ὅπως οἱ ρήτορες στίς ἐθνικές ἐορτές.

Ἐμεινα ἐμβρόντητος, ὄχι ἀπό τή θέση τοῦ ἐπονομαζόμενου «φτερωτοῦ γιατροῦ» καί νῦν, γιά δεύτερη τετραετία, δημάρχου Θεσσαλονίκης. Ἡ θέση ὑπέρ τῶν ἀγῶνων τοῦ γιατροῦ καί βουλευτοῦ τῆς Ν.Δ. ἦταν δεδομένη καί γνωστή. Ἐμεινα ἐμβρόντητος ἀπό τήν ἱστορική ἀναλογία μέ τό 1896 πού προέβαλε καί τό τότε ἀκτινοβολῆσαν κλέος τῆς Ἑλλάδος.

Αὐθόρμητα, κυριολεκτικῶς αὐθόρμητα, καί νομίζω ὀργισμένα, διακόπτοντας τόν ρήτορα ἀνέκραξα:

— «Γιατρέ, ξεχνᾶς τή Μελόυνα».

Διαμαρτυρόταν ὁ κ. Δημαρᾶς πού διηύθυνε τή συζήτηση: «μή διακόπτετε τόν ὁμιλητή, ... παρακαλῶ, παρακαλῶ μή διακόπτετε...».

Ἐγώ, αὐθαδῶς ὁμολογῶ (κάτι πού δέν συνηθίζω) ἐπανελάβα «γιατρέ, ξεχάσες τή Μελόυνα».

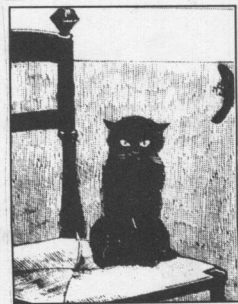

— «Μά για ποιά Μελούνα μιλάτε» (δέν θυμάμαι ἄν μοῦ εἶπε «μιλάτε» ἢ «μιλάς». Οὐδεὶς φόγος); «ἐδῶ για τήν Ἑλλάδα πρόκειται καί τούς Ὀλυμπιακούς».

Κόμπιασε ὅμως κάπως ὁ γιατρός, ὁ ἐθνικός του οἴστρος σάν κάπως νά ἔχασε τήν ὀρμή του, ὅποτε ἐγώ, πάλι αὐθορμήτως, ἄδραξα τήν εὐκαιρία καί τό μικρόφωνο καί εἶπα περίπου τά ἐξῆς:

— «Μά ἀκριβῶς για τήν Ἑλλάδα —τό “ρέ γαμώτο” τῆς Πατουλίδου δέν ἦταν γνωστό, ἀλλά δέν θά τό χρησιμοποιούσα— ἢ ὁποία Ἑλλάδα “αναβίωσε” τήν ἀνοιξη τοῦ 1896 τούς Ὀλυμπιακούς ἀλλά ἢ διεθνῆς ἀκτινοβολία τῆς ἦταν τόσο μεγάλη ὥστε, μόλις λίγους μῆνες μετά, τό κύρος τῆς καταρακώθηκε τόσο πολύ στόν πόλεμο τοῦ 1897, ὥστε οἱ Τοῦρκοι, παίρνοντας φαλάγκι τούς Ἑλληνες στά ὄχυρά τῆς Μελούνας πάνω ἀπό τή Λάρισα —γι’ αὐτό καί “πόλεμος τῆς Μελούνας”—, κυνήγησαν τά μπουλούκια τῆς Ἑθνικῆς ὑστερίας ὡς τό Δομοκό κι ἔξω ἀπό τή Λαμία. Ἦταν ἡ μεγαλύτερη ταπείνωση τῆς Ἑλλάδας, ἀπ’ τήν ὁποία σώθηκε μόλις καί μέ τά βίας χάρη στήν ἐπέμβαση τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, πού ἀπαγόρευσαν στούς Τοῦρκους νά φτάσουν ὡς τήν Ἀθήνα. Ἀλλά πληρώσαμε ἀκριβά τό τόλμημα. Ὁ Διεθνῆς Οἰκονομικός Ἐλεγχος ἐπέβαλε βαριά φορολογία στούς Ἑλληνες για τήν ἀποζημίωση τῆς Τουρκίας δεσμεύοντας τούς φόρους 6 βασικῶν καταναλωτικῶν προϊόντων, ὡς τό 1968: καπνό, ἀλάτι, σπέρτα, παιγνιόχαρτα, φωτιστικό πετρέλαιο, σαποῦνι. Οἱ περισσότεροι ἀπό σᾶς ἐδῶ, ζωντανοί ἀκόμη», κατέληξα, «πληρώσατε τό βάρος τοῦ κορμιοῦ σας σέ χρυσάφι στό φόρο τοῦ ΔΟΕ. Αὐτά ξέχασε ὁ γιατρός».

Εἶπα καί ἐλάλησα. Ὁ γιατρός κάτι συνέχισε, οἱ ἄλλοι τό ἴδιοι καί πήγαμε ὅλοι για πατσά. Ὅτι ὁ κ. Παπαγιωργόπουλος δέν ἔμαθε τίποτε ἀπό τήν ἱστορία δέν ἔχει σημασία. Οἱ λαοί δέν μαθαίνουν ἀπό τήν ἱστορία τους (Χέγκελ-Μάρξ). Οἱ μαθητές μέχρι σήμερα ἀκόμη, στίς Γενικές Ἐξετάσεις, ἀποτυγχάνουν στήν Ἱστορία σέ ποσοστό 65%. Ἀλλά δέν πρόκειται οὔτε για τόν ἀνιστόρητο κ. Παπαγιωργόπουλο, οὔτε για τόν μισοανανήψαντα κ. Σουφλιᾶ. Διότι «ἐκ στόματος κοράκου ἐξελεύσεται κρᾶ». Ἀλλά νά. Ἀπ’ τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά, τήν Ἀριστερά δηλαδή, στά χρόνια μας προῆλθαν κάποιες ιδέες ὅπως ἡ ἀπόρριψη τῆς Ὀλυμπιακῆς ἀθλητοεμποροπανηγύρεως, για τίς ὁποῖες, ἄν μή τί ἄλλο, ὁ κόσμος τῆς δέν θά ντρέπεται.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΟΙ ΝΕΟΙ ΒΑΛΤΙΚΟΙ ΜΑΣ ΕΤΑΙΡΟΙ

Άπό τά Ές-Ές στην Ε.Ε.

των Τάσου Κωστόπουλου, Δημήτρη Τρίμη, Άγγέλικας Ψαρρά,
Δημήτρη Ψαρρά, Άντας Ψαρρά

Έρθαν στην Ε.Ε. οί βαλτικοί έταίροι και έκπροσωπούν τόν κρατικό ρατσισμό, τόν θεσμοποιημένο άντικομουνισμό και τό μεταμοντέρνο άπαρτχάιντ τοϋ άποκλεισμοϋ χιλιάδων «μή πολιτών» τους. Είναι τά άγαπημένα παιδιά τής ευρωπαϊκής έλίτ.

Κλείνοντας για τίς έκλογές, ή Βουλή επικύρωσε τήν ένταξη δέκα νέων χωρών στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Για εύνόητους λόγους, στή σχετική συζήτηση κυριάρχησε τό ζήτημα τής Κύπρου. Μέ τήν άναμενόμενη εξαίρεση τοϋ ΚΚΕ, κανείς δέν φάνηκε νά άσχολείται μέ τούς ύπόλοιπους προσεχείς μας έταίρους.

Κι όμως, τά πολιτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά τής μελλοντικής Ευρώπης θά καθοριστούν σέ μεγάλο βαθμό άπ' αυτή τή διεύρυνση. Όφείλουμε ώς εκ τούτου νά είμαστε κάπως προσεκτικοί όσον άφορά τό ποιόν των καθεστώτων πού θά συνδιαμορφώνουν τήν πορεία μας.

Ό λόγος για τά τρία κράτη τής Βαλτικής (Έσθονία, Λετονία, Λιθουανία), τίς μόνες πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες πού γίνονται δεκτές στην Ε.Ε.

Όπως ήδη ανακοινώθηκε, ή ένταξή τους θά συνοδευτεί άπό τήν έκδοση διακήρυξης για τήν «ίστορική καταδίκη» τοϋ κομμουνισμού -και μιάς «άπαίτησης»

* Τό παρόν κείμενο δημοσιεύτηκε στόν «Ίό τής Κυριακής», έφ. Έλευθεροτυπία, 15/2/04.

πρός τό Ευρωκοινοβούλιο νά πράξει τό ίδιο. «Θέλουμε νά στείλουμε ένα σαφές μήνυμα», δήλωσε ή έκπρόσωπος τοϋ έσθονικού ύπ. Δικαιοσύνης. «Η Ε.Ε. πρέπει νά καταλάβει, κι αυτή, τί συνέβη» (27/11/03).

Στοϋ κρεμασμένου τό σπίτι, βέβαια, δέν θά 'πρεπε νά μιλάνε για σκοινί. Άν μή τί άλλο, τά συγκεκριμένα καθεστώτα κάθε άλλο παρά δικαιούνται νά δίνουν μαθήματα δημοκρατίας και άνθρωπίνων δικαιωμάτων. Έχουμε και λέμε:

Στή Λετονία, τό Κ.Κ. ἔχει τεθεῖ ἐκτός νόμου ἀπό τό 1991. Ἀκολούθησε, τό 1993, ἡ μόνιμη ἀπαγόρευση τῆς λειτουργίας κομμουνιστικῶν καί ναζιστικῶν ὁργανώσεων. Βάσει τῆς ἴδιας διάταξης διαλύθηκε ἐπίσης ἡ «Ἐνωση γιά τήν Προστασία τῶν Δικαιωμάτων τῶν Βετεράνων» (παρτιζάνοι τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου). Γιά τίς πολυάριθμες φασιστικές ὁργανώσεις καί τοὺς βετεράνους τῶν SS, πού εὐδοκμοῦν στή χώρα, οὐδέποτε τέθηκε βέβαια παρόμοιο ζήτημα.

* Ἐπιπλέον, ἡ λετονική ἐκλογική νομοθεσία ἀπαγορεύει τήν ὑποψηφιότητα ὁποιοδήποτε πολίτη «ὑπῆρξε ἐνεργό μέλος» τοῦ Κ.Κ. ἢ ἄλλων «φιλοσοβιετικῶν» ὁργανώσεων μεταξύ Ἰανουαρίου καί Σεπτεμβρίου 1991 –ὅταν, δηλαδή, ἡ ΕΣΣΔ δέν εἶχε ἀκόμη διαλυθεῖ, οὔτε ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Λετονίας εἶχε ἀναγνωριστεῖ ἐπίσημα ἀπό τή διεθνή κοινότητα! Τό 1996 ἡ ἀπαγόρευση ἐπεκτάθηκε καί στοὺς ὑποψήφιους γιά τήν τοπική αὐτοδιοίκηση.

Κυνήγι μαγισσῶν

Βάσει αὐτῶν τῶν διατάξεων, στελέχη τῆς ἀντιπολίτευσης ἔχουν κατά καιροὺς ὀδηγηθεῖ στό ἐδώλιο ἢ στερηθεῖ τά (αἰρετά) ἀξιώματά τους.

Τό 1996 ὑποψήφιοι τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος καταδικάστηκαν ἐπειδή στίς ἐκλογές τοῦ 1995 ἀπέκρουσαν ἀπό τό βιογραφικό τους (πού ὑποχρεωτικά ὑποβάλλουν στίς ἀρχές) κάποιες λεπτομέρειες τῆς παλιᾶς τους συμμετοχῆς στό ΚΚΛ. Τό 1997 ὁ δημοφιλῆς δήμαρχος τοῦ Νταονγκάμπιλις, Ἀλεξέι Βινταβίσι, διώχθηκε μέ ἀνάλογες κατηγορίες. Τό 1999 ἡ δημοτική σύμβουλος τῆς Ρίγας (καί στέλεχος τοῦ μειονοτικοῦ «Κινήματος γιά Ἴσωνομία») Τατιάνα Ζντάνοκ ἀποκλείστηκε ἀπό τίς ἐκλογές ἐξαιτίας τοῦ «κομμουνιστικοῦ παρελθόντος» τῆς.

Παράνομο εἶναι καί τό Κ.Κ. Λιθουανίας. Τέθηκε ἐκτός νόμου τόν Αὐγουστο τοῦ 1991 μέ ἀπόφαση τοῦ Κοινοβουλίου, ὅπως καί μιᾶ σειρά ἄλλες «ὁργανώσεις συνδεόμενες μέ τή σοβιετική κατοχή». Αἴτημα τῆς ἡγεσίας του νά ἐλεγχθεῖ ἡ συνταγματικότητα τῆς ἀπαγόρευσης ἀπό τό ἀνώτατο δικαστήριο τῆς χώρας δέν ἐγίνε δεκτό. Εἰδικότερη πτυχὴ τοῦ θεσμικοῦ ἀντικομμουνισμοῦ ἀποτελοῦν οἱ δίκες παλαιῶν κομμουνιστῶν γιά «ἀδικήματα» πού διέπραξαν στά χρόνια τῆς ΕΣΣΔ.

Ἡ «κάθαρση» αὐτή δέν περιορίζεται σέ ἐκτελεστικά ὄργανα τῶν μαζικῶν ἐκτοπίσεων τοῦ 1949, πού πραγματοποιήθηκαν ἀπό τή NKVD γιά τήν καταστολή τοῦ ἀντικομμουνιστικοῦ ἀντάρτικου τῶν «ἀδελφῶν τοῦ δάσους».

Στή Λιθουανία, 6 ἡγετικά στελέχη τοῦ τοπικοῦ Κ.Κ. καταδικάστηκαν τό 1999 σέ ποινές κάθειρξης γιά τήν ἀποτυχημένη ἐπέμβαση τοῦ σοβιετικοῦ στρατοῦ τόν Ἰανουάριο τοῦ 1991. Οἱ κατηγορούμενοι χρεώθηκαν ἐπιλογές τῆς κυβέρνησης Γκορμπατόφ, χωρίς νά τεκμηριωθεῖ ὁποιαδήποτε συμμετοχή τους στή λήψη τῶν σχετικῶν ἀποφάσεων. Καταδικάστηκαν ἐπίσης γιά δη-

μιουργία «ἀντικρατικῶν ὁργανώσεων», ἐπειδή ὑποστήριξαν τήν παραμονή τῆς Λιθουανίας στήν ΕΣΣΔ, προτοῦ ἡ ἀπόσχιση τῆς ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἀναγνωριστεῖ διεθνῶς!

Τό 1999, ἐπίσης, 5 μέλη τῆς πολωνικῆς μειονότητας καταδικάστηκαν σέ φυλάκιση γιά τό ἀδίκημα τῆς «στάσης». Κατηγοροῦνταν ὅτι, ὡς στελέχη τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, τό 1990, εἶχαν ταχθεῖ δημόσια ὑπέρ τῆς ΕΣΣΔ, διεκδικώντας γιά τήν περιφέρειά τους ἓνα καθεστῶς τοπικῆς αὐτονομίας. Ἐπίσης ὅτι, ἐνῶ ἡ Λιθουανία ἐξακολουθοῦσε ν' ἀποτελεῖ τμήμα τῆς ΕΣΣΔ, ἐνθάρρυναν τοὺς νέους νά καταταγοῦν στό σοβιετικό στρατό κι ὁργάνωσαν διαδηλώσεις πού «ὑπονόμισαν τήν ἐξουσία τοῦ λιθουανικοῦ κράτους». Σύμφωνα μέ τό Radio Free Europe (2/9/99), ἡ πιό «ἐπικίνδυνη» ἀπ' αὐτές «ἀφοροῦσε τή μεταφορά 4.000 ἀνθρώπων μέ λεωφορεῖα στό Βίλνιους στίς 7/1/1991 γιά νά διαδηλώσουν ἔξω ἀπό τό Κοινοβούλιο ἐναντίον τῆς κατάργησης τῶν ἐπιδοτήσεων σέ βασικά εἶδη διατροφῆς».

Προχωρημένη ἡ Λετονία

Ἀκόμη πιό προχωρημένη εἶναι ἡ κατάσταση στή Λετονία. Ἐκεῖ, ἀκόμη καί ἡ ἐνοπλή ἀντίσταση κατά τῶν ναζί θεωρεῖται ἐγκλημα, καί πρῶην παρτιζάνοι ὀδηγοῦνται στά δικαστήρια γιά «γενοκτονία τοῦ λετονικοῦ λαοῦ», κατηγοροῦμενοι ὅτι στή διάρκεια τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου σκότωσαν συνεργάτες τῶν Γερμανῶν!

Ἡ πιό γνωστή περίπτωση εἶναι αὐτή τοῦ 80άχρονου Βασίλι Κονονόφ. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 2000 καταδικάστηκε σέ βίαιη κάθειρξη γιά τό φόνο, στίς 27 Μαΐου 1944, 6 ἀνδρῶν τῆς ναζιστικῆς «Βοηθητικῆς Ἀστυνομίας» καί 3 συγγενῶν τους. Ἡ διεθνῆς κατακραυγή ὀδήγησε σέ ἀπελευθέρωσή του κι ἐπανεξέταση τῆς ὑπόθεσης. Στίς 4/10/2003, τό δικαστήριο τόν ἀθώωσε ἀπό τήν κατηγορία τῆς «διάπραξης ἐγκλημάτων πολέμου», βρῖσκοντάς τον ἀπλῶς ἐνοχο γιά τό –παραγεγραμμένο– ἀδίκημα τοῦ «συμμοριτισμοῦ». Ἡ εἰσαγγελία προσέφυγε πάντως στό ἀνώτατο δικαστήριο, ζητώντας τόν ἐπιμερισμό ποινῆς.

Ἐξίσου σαφῆς ὑπῆρξε ἡ θέση τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τῆς χώρας γιά τήν ὑπόθεση. «Ἐνας ἐγκληματίας εἶναι πάντα ἐγκληματίας», δήλωσε ὁ πρωθυπουργός Ἄντρεις Σκέλε, ἐνῶ ἡ πρόεδρος τῆς χώρας Βάιρα Βίκι-Φραϊμπέργκα χαρακτήρισε τήν ὑπεράσπιση τοῦ Κονονόφ «κυνικό χλευασμό τῶν ἐκατομμυρίων θυμάτων τοῦ σοβιετικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ».

Οἱ «πατριῶτες» SS

Ἡ πολιτική καί δικαστική αὐτή ἐπανεκτίμηση τοῦ παρελθόντος ἔχει μία ἀκόμη πλευρά: τήν ἀποκατάσταση, ἄλλοτε πανηγυρική κι ἄλλοτε στά μουλωχτά, χιλιάδων ἐγκληματιῶν πολέμου καί ἐνοπλων συνεργατῶν τῶν

ναζί, πού ὄχι μόνο δέν διώκονται ἀλλά ἔχουν ἀναγορευτεῖ καί σέ σύμβολα τῆς «ἔθνικῆς ἀντίστασης»!

Πρόκειται γιά μιὰ σκοτεινή πτυχή τῆς τοπικῆς Ἱστορίας, πού ἡ ρητορεία κατά τοῦ «σοβιετικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ» ἀφήνει συνήθως στή σκιά. Ἕνας μεγάλος ἀριθμός πολιτῶν τῶν τριῶν χωρῶν (τουλάχιστον 50.000 Λιθουανοί, 140.000 Λετονοί καί δεκάδες χιλιάδες Ἑσθονοί) πολέμησαν τό 1941-44 στό πλευρό τῶν χιτλερικῶν, ὡς ὀπλίτες τῶν Waffen SS καί τῆς λεγόμενης «Βοηθητικῆς Ἀστυνομίας» (Schummo). Συνολικά, συγκροτήθηκαν δύο λετονικές καί μία ἑσθονική μεραρχία τῶν SS (ἡ 15η, 19η καί 20ή, ἀντίστοιχα), δύο διαφορετικά σώματα Λιθουανῶν «ἐθελοντῶν», καθῶς καί 26 ἑσθονικά, 41 λετονικά καί 35 λιθουανικά τάγματα Schummo.

Ἐκτός ἀπό τή Βαλτική, οἱ μονάδες αὐτές ἔδρασαν ἐπίσης σέ Οὐκρανία, Λευκορωσία καί Πολωνία, πρωταγωνιστώντας στά ναζιστικά ἐγκλήματα: κάψιμο χωριῶν, μαζικές ἐκτελέσεις ἀμάχων καί, κυρίως, στό Ὀλοκαύτωμα τῶν Ἑβραίων καί τῶν Τσιγγάνων. Ὀρισμένες μονάδες, ὅπως τό 12ο τάγμα τῶν λιθουανικῶν Schummo, συγκαταλέγονταν στούς ἀγριότερους φονιάδες τοῦ Γ΄ Ράιχ.

Ἡ συμμετοχή τῆς ντόπιας δεξιᾶς στό Ὀλοκαύτωμα ὑπερέβη, ἄλλωστε, κατά πολύ τήν ἀπλή συνέργεια. Μέ τήν εἴσοδο τῆς Βέρμαχτ στή Βαλτική, οἱ τοπικές ἀντικομμουνιστικές ὀργανώσεις γιόρτασαν τήν «ἀπελευθέρωση» μέ τρομερά λουτρά αἵματος. Στό Κάουνας, λ.χ., διαβάζουμε σέ ἐκθεση τῆς χιτλερικῆς Einsatzgruppe A, «λιθουανοί παρτιζάνοι» σκότωσαν μέσα στήν πρώτη βδομάδα 3.800 ἀπό τοὺς 30.000 Ἑβραίους τῆς πόλης, ἔκαψαν ὀλοκληρωτικά μερικά «ἑβραϊκά» οἰκοδομικά τετράγωνα καί ἰσοπέδωσαν τῆς συναγωγές. Τά ἴδια ἔγιναν καί στήν ὑπόλοιπη χώρα, «συμπεριλαμβάνοντας καί κάποιους κομμουνιστές πού δέν εἶχαν προλάβει νά φύγουν».

Ἐνθουσιασμένη μέ τή δυναμική αὐτοῦ τοῦ γηγενοῦς «κινήματος αὐτοκάθαρσης», ἡ ἴδια ἐκθεση ὑπολογίζει ὅτι ὡς τῆς 15/10/41 εἶχαν ἐξοντωθεῖ 71.105 Ἑβραῖοι στή Λιθουανία καί 30.000 στή Λετονία. Μέχρι τό τέλος τοῦ πολέμου, ἐξολοθρεύτηκαν συνολικά 212.000 Ἑβραῖοι τῆς Λιθουανίας (96,4% τοῦ προπολεμικοῦ πληθυσμοῦ) κι ἄλλοι 67.000 τῆς Λετονίας (95,7%). Ἡ πλειονότητα τῶν 4.500 Ἑβραίων τῆς Ἑσθονίας, ἀντίθετα, πρόλαβε νά σωθεῖ ἀκολουθώντας τόν Κόκκινο Στρατό.

Ἡ στάση τῶν ἐπίσημων ἀρχῶν τῶν τριῶν χωρῶν ἀπέναντι σ' αὐτή τήν κληρονομία εἶναι τό λιγότερο προβληματική. Τήν ἐπαύριο λ.χ. τῆς ἀπόσχισης τῆς Λιθουανίας, πρωτοσέλιδο δημοσίευμα τῶν «New York Times» (5/9/1991) ἀποκάλυψε ὅτι ἕνας μεγάλος ἀριθμός ντόπιων ἐγκληματιῶν πολέμου εἶχε ἤδη ἀποκατασταθεῖ, ἐν ζωῇ ἢ μετά θάνατον, μέ βάση ἕνα νόμο περὶ ἀμνηστίας τοῦ 1990. Σύμφωνα δέ μέ τό BBC (26/1/2000), τουλάχιστον 40 μέλη τοῦ διαβόητου Arajs Komando, τῆς μονάδας πού διεκπεραίωσε τό Ὀλοκαύ-

τωμα στή Λετονία, ἔχουν ἀποκατασταθεῖ –μέ συντάξεις– ὡς ἀντιστασιακοί.

Στήν Ἑσθονία, οἱ βετεράνοι τῶν Waffen SS παραλαύνουν κάθε Ἰούλιο, παρασημοφορημένοι ἀπό τό ἐκεῖ ὑπουργεῖο Ἄμυνας. Στίς 26/6/1999 πραγματοποιήθηκε ἡ ἐπίσημη ἀνακομιδή τῶν ὀστών τοῦ «μαχητῆ τῆς ἐλευθερίας» Ἀλφόνς Ραμπάνε, διακεκομμένου ἀξιωματικοῦ τῶν SS πού μετά τόν πόλεμο εἶχε ἐγκατασταθεῖ στό Λονδίνο, διευθύνοντας γιά λογαριασμό τῆς Ἰντέλιτζενς Σέρβις τό τοπικό ἀντικομμουνιστικό ἀντάρτικο. Ἡ κυβέρνηση χρηματοδότησε τήν τελετή κι ἐκπροσωπήθηκε ἀπό τήν ἡγεσία τοῦ ἑσθονικοῦ ΓΕΣ.

Ἄπαρτχάντ ἀλά εὐρωπαϊκά

Θόρυβο προκάλεσε, ἀντίθετα, ἡ ἀνέγερση ἐνός μνημείου τῶν SS στήν πόλη Πάρδου, τόν Ἰούλιο τοῦ 2002. Τελικά τό τοπικό δημοτικό συμβούλιο ἀπομάκρυνε τό ἄγαλμα, ἡ ἐπιγραφή τοῦ ὁποίου ἤθελε τά SS νά ἔχουν πολεμήσει ὄχι μόνο «γιά τήν ἐλευθερία τῆς Ἑσθονίας» ἀλλά καί γιά ἐκείνη «τῆς Εὐρώπης». Βρισκόμασταν στίς παραμονές τῆς συνόδου τῆς Κοινοβουλίας καί, ὅπως ἐξήγησε σέ συνέντευξη Τύπου ὁ πρωθυπουργός Σίιμ Κάλας, τέτοιες πρωτοβουλίες κινδύνευαν νά ὑπονομεύσουν τήν ἐνταξη τῆς χώρας στήν Ε.Ε. Τήν ἐπόμενη χρονιά, ἡ κυβέρνησή του φρόντισε νά ἀποκαταστήσει τή ζημιὰ: ἐξήγγειλε ἡ ἴδια τήν ἀνέγερση νέου μνημείου, μέ κάπως λιγότερο χτυπητή ἀφιέρωση!

Στή Λετονία τά πράγματα εἶναι χειρότερα. Μέχρι τό 1997 ἡ ἐτήσια παρέλαση βετεράνων στίς 16 Μαρτίου (ἐπέτειος μιᾶς ἐπιχείρησης τῶν SS τό 1944) γινόταν μέ συμμετοχή ἐκπροσώπων τῆς πολιτείας. Τό 1998 τό Κοινοβούλιο καθιέρωσε ἐπίσημα τήν 16η Μαρτίου ὡς «ἡμέρα τοῦ λετονοῦ στρατιώτη», ἀπαγορεύοντας ταυτόχρονα τῆς (ἀνεπίσημης) ἐκδηλώσεως τῶν βετεράνων τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ. Στίς 29/10/1998, ψήφισμα τῆς Βουλῆς ἀποκατέστησε ἐπίσημα τά SS, ἀπονέμοντας συντάξεις στά ἐπιζώντα μέλη τους.

Ἄν καί τό 2000, ἐνόψει τῆς ἐνταξης στήν Ε.Ε., ἡ «μέρα τοῦ στρατιώτη» μεταφέρθηκε σέ ἄλλη ἡμερομηνία, τό ὅλο ζήτημα παρέμεινε ἀνοικτό μέ τραγελαφικά, κάποτε, ἀποτελέσματα. Τόν περασμένο Σεπτέμβριο, λ.χ., ἡ κυβέρνηση ἐγκαινίασε μνημεῖο γιά τοὺς 25.000 Ἑβραίους πού δολοφονήθηκαν τό 1941 στό δάσος τῆς Ρουμπούλα.

Λίγες μέρες μετά (27/9/03), ἦρθε ἡ σειρά τῆς «ἄλλης πλευρᾶς» νά τιμηθεῖ, μέ τά ἐγκαινία ἐνός νεκροταφείου τῶν SS στό Λεστένε. Ἡ τηλεόραση μετέδωσε ζωντανά τήν τελετή κι ἡ ἐπίσημη μπάντα τοῦ στρατοῦ συνόδευσε τά «πατριωτικά» ἄσματα τῶν συγκεντρωμένων ναζί. Τήν κυβέρνηση ἐκπροσώπησε ἡ ὑπουργός Πολιτισμοῦ Ἰνγκούνα Ριμπένα.

Ὅλα αὐτά δέν εἶναι τίποτα, ὡστόσο, μπροστά στό θεσμικό ἀποκλεισμό τῶν πολυάνθρωπων ρωσόφωνων κοινοτήτων τῆς Λετονίας καί τῆς Ἑσθονίας ἀπό τή

δημόσια ζωή. Τήν αναβίωση, μέ δυό λόγια, τού άπαρτ-χάντ γιά λόγους «φυλετικής άσφαλείας».

Όταν τό 1991 οί χῶρες τής Βαλτικής άποσχίστηκαν άπό τήν ΕΣΣΔ, μεγάλο μέρος τού πληθυσμού τους δέν άνήκε στίς κυρίαρχες εθνότητες. Μόνο τό 64,7% τών κατοίκων τής Έσθονίας ήταν Έσθονοί, τό 53,7% τής Λετονίας Λετονοί καί τό 80% τής Λιθουανίας Λιθουανοί. Μ' έξάιρεση τή γηγενή πολωνική μειονότητα τής Λιθουανίας (7,7%), ή συντριπτική πλειονότητα τών υπολοίπων ήταν είτε Ρῶσοι είτε άλλοι Σλάβοι (Ούκρανοί, Λευκορώσοι κ.λπ.), συγκροτημένοι σέ λίγο-πολύ ένιαίες ρωσόφωνες κοινότητες.

Άκόμη πύ «προβληματική» ήταν ή κατάσταση στά άστικά κέντρα. Τό ποσοστό τών μελῶν τής κυρίαρχης εθνότητας δέν ξεπερνούσε τό 33% στή Ρίγα, τό 47% στό Ταλίν, τό 50% στό Βίλνιους, τό 13% στό Νταουγκάμπις ή τό 4% στή Νάρβα.

Γιά τούς ντόπιους εθνικιστές, ή κατάσταση αυτή είναι άπλά τό άποτέλεσμα μισού αιώνα σοβιετικής «άποικιοκρατίας». Μέ άποτέλεσμα, έκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι πού —είτε οί ίδιοι είτε οί γονείς τους— έγκαταστάθηκαν τόν τελευταίο μισόν αιώνα στήν περιοχή, ὡς εργαζόμενοι συνήθως στή ραγδαία αναπτυσσόμενη τοπική βιομηχανία, νά μεταβληθοῦν άπό τή μιά μέρα στήν άλλη σέ «μετανάστες» —καί μάλιστα άνεπιθύμητους, καθώς άπειλοῦσαν τή δημογραφική υπερχογή τών «γηγενῶν».

Η μεθοδολογία τού άποκλεισμοῦ τους ήταν έξαιρετικά άπλή. Μέ έπιχείρημα τόν «παράνομο» χαρακτήρα (καί συνεπῶς τήν «άκυρότητα») τής προσάρτησης τής Βαλτικής στήν ΕΣΣΔ, ή καινούρια νομοθεσία τής Έσθονίας (11/11/91) καί τής Λετονίας (22/6/94) παρχώρησε άυτοδικαίως τίς αντίστοιχες ιθαγένειες μόνο σέ όσους ήταν πολίτες αὐτῶν τών χωρῶν τό 1940 ή άπόγονοί τους. Όλοι οί ὑπόλοιποι μόνιμοι κάτοικοι έπρεπε νά πολιτογραφηθοῦν έξαρχῆς μέ βάση μιά ιδιαίτερα επώδυνη, έξευτελιστική κι έν πολλοῖς αὐθαίρετη διαδικασία:

- Στήν Έσθονία, αίτηση δικαιούνται νά ὑποβάλουν όσοι «μή πολίτες» ήταν μόνιμοι κάτοικοι τής χώρας γιά 2 τουλάχιστον χρόνια ὡς τό 1990. (Τό 1995, ή άπαίτηση αύξήθηκε σέ 5 χρόνια). Δέν τό δικαιούνται όσοι εργάστηκαν στό στρατό ή τά σώματα άσφαλείας τής ΕΣΣΔ, όσοι έχουν λερωμένο ποινικό μητρώο κι όσοι στεροῦνται «έπαρκές σταθερό εισόδημα». Γιά τήν πολιτογράφηση οί ὑποψήφιοι πρέπει νά δώσουν γραπτές έξετάσεις στήν έσθονική γλώσσα καί (μετά τό 1995) στήν Ίστορία, τό Σύνταγμα καί τό Δίκαιο Ίθαγενείας τής χώρας. Τό ποσοστό άπόρριψης όσων τολμοῦν νά ὑποβληθοῦν σ' αυτή τή διαδικασία ξεπέρασε πέρυσι τό 35%.

- Άκόμη περισσότερα προβλέπονται άπό τή λετονική νομοθεσία. Οί ὑποψήφιοι έξετάζονται έπιπλέον στόν εθνικό ἕμνο τής χώρας καί γράφουν «έκθεση μέ θέμα κοινωνικού περιεχομένου πού τους δίνεται άπό

τήν έπιτροπή». Μέχρι τό 1998 δικαίωμα ὑποψηφιότητας είχαν μονάχα όρισμένες κατηγορίες ατόμων —όταν καί όποτε καλοῦνταν άπό τίς αρχές νά τό άσκήσουν. Πολύ περισσότεροι, τέλος, άποκλείονται έν προομίῳ άπό τήν ιθαγένεια: μεταξύ άλλων, όσοι έχουν καταδικαστεί γιά «άντισυνταγματική δραστηριότητα», «διέδιδαν κομμουνιστικές ή άλλες ολοκληρωτικές ιδέες» μετά τό 1990 ή ήταν μέλη 6 κομμουνιστικών καί φιλοσοβιετικών όργανώσεων μετά τίς 13/1/1991.

Ός έν τούτου, μεγάλο μέρος τού μόνιμου πληθυσμοῦ παραμένει ξεκρέμαστο, μέ τήν έπίσημη ιδιότητα τού «μή πολίτη» καί, συχνά, χωρίς ιθαγένεια. Στήν Έσθονία 163.000 «μή πολίτες» (τό 12% τού πληθυσμοῦ) παραμένουν μέχρι σήμερα άνιθαγενείς, ένῶ άλλοι 78.000 ὑποχρεώθηκαν νά πάρουν τή ρωσική ιθαγένεια καί νά καταστοῦν —έτσι— άλλοδαποί στήν ίδια τους τήν πατρίδα. Χειρότερη είναι ή κατάσταση στή Λετονία, όπου 494.319 άτομα (21,3% τού πληθυσμοῦ) ταξινομοῦνται ὡς «μή πολίτες» κι άλλα 32.377 (1,4%) ὡς «άλλοδαποί».

Γλωσσικός άποκλεισμός

Οί πρακτικές συνέπειες αὐτοῦ τού άποκλεισμοῦ δέν είναι καθόλου εύκαταφρόνητες. Οί «μή πολίτες» δέν διορίζονται στό Δημόσιο, δέν ψηφίζουν στίς βουλευτικές εκλογές, δέν μποροῦν νά θέσουν πουθενά ὑποψηφιότητα, ούτε νά συμμετάσχουν σέ κόμμα. Στή Λετονία δέν μποροῦν, έπιπλέον, νά άσκήσουν μιά σειρά άπό επαγγέλματα.

Μόνο ή Λιθουανία έμεινε έξω άπό τό παιχνίδι, πολιτογραφώντας τό σύνολο τών μόνιμων κατοίκων της ὡς πολίτες τού νέου κράτους (1991). Τό σχετικά μικρό ποσοστό τού μειονοτικού πληθυσμοῦ έπαιξε προφανῶς ρόλο σ' αυτή τήν έπιλογή. Έξίσου σημαντική ὁμως ήταν καί μιά άλλη, ιστορική «λεπτομέρεια»: ή πόλη τού Βίλνιους, πολωνική ὡς τό 1940, προσαρτήθηκε στή Λιθουανία: χάρη στή «σοβιετική κατοχή». "Αν οί άλλες τής τελευταίας πεντηκονταετίας κηρύσσονταν «παράνομες» καί συνεπῶς «άκυρες», ή Λιθουανία θά έπρεπε νά έπιστρέψει στήν Πολωνία τήν πρωτεύουσά της!

Η στέρηση τής ιθαγένειας δέν είναι ή μόνη διάκριση πού ὑφίστανται οί φυλετικά «άκάθαρτοι» πολίτες τών νέων κρατῶν-μελῶν τής Ε.Ε. Μιά δεύτερη σειρά άποκλεισμών έχει οικοδομηθεί πάνω στή βίαιη έπιβολή τής έπίσημης εθνικής γλώσσας καί σέ βάρος όσων κρίνονται άνεπαρκείς ὁμιλητές της (έπειδή, λ.χ., έπί ΕΣΣΔ παρακολούθησαν ρωσόφωνα σχολεία).

Έσθονικός νόμος τού 1995 έπιβάλλει τήν πιστοποίηση όρισμένου έπιπέδου γλωσσομάθειας ὡς προϋπόθεση τής δημοσιούπαλληλικής ιδιότητας ή τής άσκησης επαγγέλματος πού «προϋποθέτει έπικοινωνία μέ τό κοινό». Μέχρι τό 2002 τό ίδιο άπαιτοῦνταν καί γιά τήν ὑποβολή ὑποψηφιότητας γιά όποιοδήποτε αίρετό δη-

μόσιο αξίωμα. Ειδική υπηρεσία κάνει ελέγχους (κι επιβάλλει πρόστιμα) στις ιδιωτικές επιχειρήσεις που παραβιάζουν αυτές τις προδιαγραφές.

Τά ίδια και χειρότερα ισχύουν στη Λετονία. Νόμος του 1992 υποχρέωσε όλους τους εργαζόμενους να υποβληθούν σε ειδικό γλωσσικό τεστ για να διατηρήσουν τη θέση τους, τους ιδιωτικούς φορείς να αλληλογραφούν ή να κρατούν πρακτικά μόνο στα λετονικά και προέβλεπε την επιβολή προστίμων μέχρι και 450 ευρώ για αδικήματα όπως η «έλλειψη σεβασμού απέναντι στην επίσημη γλώσσα του κράτους».

Τό 1999 νέος νόμος κήρυξε απαράδεκτα από τη διοίκηση τά ξενόγλωσσα έγγραφα, κάλεσε τους πολίτες να τροποποιήσουν τά ονόματά τους «σύμφωνα με τη λετονική γλωσσική παράδοση» κι εξήγγειλε τη μεσοπρόθεσμη επιβολή της λετονικής γλώσσας σε όλη τη δημόσια εκπαίδευση. Η πρώτη φάση του προγράμματος (υποχρεωτική διδασκαλία του 60% των μαθημάτων των μειονοτικών σχολείων στα λετονικά), υπερψηφίστηκε στις 5/2/2004 από ένα Κοινοβούλιο κυκλωμένο από χιλιάδες διαμαρτυρούμενους ρωσόφωνους μαθητές.

Νά υποθέσουμε πώς μιά καινούρια Βόρεια Ίρλανδία βρίσκεται στα σκαριά; Μεσοπρόθεσμα, τουλάχιστον...

Μέ την άδεια του επιτρόπου

Μυστήριο παραμένει, φαινομενικά τουλάχιστον, ή σκανδαλώδης κάλυψη που συλλογικά όργανα κι ήγετικές προσωπικότητες της Ε.Ε. προσφέρουν στην αντιδημοκρατική πολιτεία των καθεστώτων της Βαλτικής. Έκτός αν τά εν λόγω νέα κράτη-μέλη προορίζονται ν' αποτελέσουν τη δύναμη κρούσης της ευρύτερης ευρωπαϊκής δεξιάς, έναντι των οποίων στο έσωτερικό της Ένωσης άμφισβητούν την κυρίαρχη τάξη πραγμάτων.

Αποκαλυπτικότερες επ' αυτού είναι οι επίσημες απαντήσεις των οργάνων της Ε.Ε. στις σχετικές ερωτήσεις που υπέβαλε πρόσφατα ο ευρωβουλευτής του ΚΚΕ Στρατής Κόρακας.

Στην άρχική παρέμβασή του (11/9/03), ο κ. Κόρακας υπενθύμισε όσα συμβαίνουν στη Λετονία, ζητώντας από τον πρόεδρο του Ευρωκοινοβουλίου τό αυτόνομο: «Νά ασκήσετε την επιρροή σας για νά τερατιστεί αυτή ή κατάσταση, πόσο μάλλον όταν παρόμοια κατάσταση υφίσταται επίσης στην Έσθονία και τη Λιθουανία». Συνέκρινε, μάλιστα, την άπραξία της Ε.Ε. στη Βαλτική με την ενεργητική παρέμβασή της στην ΠΓΔΜ για τη διασφάλιση αρκετά προωθημένων δικαιωμάτων της εκεί άλβανικής μειονότητας.

Η απάντηση ήρθε στις 30/9/2003. Μιλώντας στην Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων και Άμυνας του Ευρωκοινοβουλίου, ο άρμόδιος επίτροπος Γκίντερ Φερχόιγκεν δήλωσε ότι στα τρία νέα κράτη-μέλη δέν βλέπει τίποτα τό επιλήψιμο:

«Άπορρίπτω την ιδέα ότι ή ρωσική μειονότητα της Λετονίας και της Έσθονίας αποτελεί αντικείμενο δυ-

σμενών διακρίσεων, δέν υπάρχει κάτι τέτοιο. Είναι άλήθεια ότι άρκετές εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι ρωσικής καταγωγής που ζούν στη Λετονία και την Έσθονία δέν έχουν λετονική ή έσθονική ιθαγένεια και ως εκ τούτου στερούνται τά δικαιώματα που έχουν οι πολίτες αυτών των χωρών.

»Αυτό που έχει άποφασιστική σημασία έδω είναι, ωστόσο, τό πώς αντιμετωπίζουν τό ζήτημα της πρόσβασης στη λετονική κι έσθονική ιθαγένεια, κι αυτό είναι μιά μακρά διαδικασία. Και στις δύο χώρες οι ρυθμίσεις για την ιθαγένεια είναι άπολύτως ευθυγραμμισμένες με τά ευρωπαϊκά στάνταρ».

Σαφέστερος ήταν όσον άφορā τόν επίσημο, θεσμικό αντικομμουνισμό: «Γιά τό ζήτημα της άπαγόρευσης των κομμάτων δέν μπορώ νά κάνω κανένα σχόλιο. Σε όλα τά κράτη-μέλη, ή τουλάχιστον σε όσα εγώ γνωρίζω, υπάρχει ή πιθανότητα άπαγόρευσης ορισμένων πολιτικών κομμάτων. Έτσι, και είχα την εμπειρία όσων έζησαν οι κάτοικοι της Άνατολικής Ευρώπης, νομίζω πώς θά ήμουν ο πρώτος που θά ζητούσε την άπαγόρευση των κομμουνιστικών κομμάτων σ' αυτές τις χώρες».

Μετά από αυτή την ευγλωττη τοποθέτηση του (σοσιαλδημοκράτη) Φερχόιγκεν, ο κ. Κόρακας επανέλαβε τό ίδιο ερώτημα σε όλα τά άρμόδια όργανα της Ε.Ε.: τόν επίτροπο Ρομάνο Πρόντι (1/10/03), την Κομισιόν (6/11/03) και τό Συμβούλιο (4/12/03). Και οι δικές τους απαντήσεις κινήθηκαν στο ίδιο ακριβώς μήκος κύματος. «Υποστηρίζω άπόλυτα τη δήλωση του κ. Φερχόιγκεν», διαβάζουμε στην απάντηση του Πρόντι (30/10/03). Για τη στέρηση ιθαγένειας σε εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους υπάρχει μόνο ή διαβεβαίωση ότι «ή Επιτροπή άποδίδει μεγάλη σημασία στο ζήτημα της ένσωματώσεως των μειονοτήτων» και ως εκ τούτου «ένθαρρύνει αυτές τις χώρες νά συνεχίσουν τις προσπάθειές τους σ' αυτόν τόν τομέα, μεταξύ άλλων με τη λήψη μέτρων έθελοντικού χαρακτήρα για την αύξηση του άριθμού των πολιτογραφήσεων» —επιδοτώντας, από πάνω, τις υπεύθυνες κυβερνήσεις με κονδύλια του προγράμματος Phare!

Έκει, όμως, που ο έπικεφαλής της Ε.Ε. δέν άφησε τό παραμικρό περιθώριο άμφιβολίας ήταν στο ζήτημα της πολιτικής δημοκρατίας άλά βαλτικά: «Τά πολιτικά κριτήρια της Κοπεγχάγης», γράφει, «είναι ο σεβασμός της δημοκρατίας, τό κράτος δικαίου, τά δικαιώματα του ανθρώπου και ή προστασία των μειονοτήτων. Τά κριτήρια για την καταχώριση πολιτικού κόμματος ή την άπαγόρευσή του καθορίζονται με βάση τό σύνταγμα, τους νόμους και τις δικαστικές αποφάσεις καθενός από τά σημερινά και μελλοντικά κράτη-μέλη της Ε.Ε. Σε καμιά περίπτωση ή άπαγόρευση ενός κομμουνιστικού κόμματος σε μιά προσχωρούσα χώρα δέν αποτέλεσε αίτία ιδιαίτερου προβληματισμού ή επικρίσεων στο πλαίσιο των πολιτικών κριτηρίων που αναφέρονται παραπάνω».

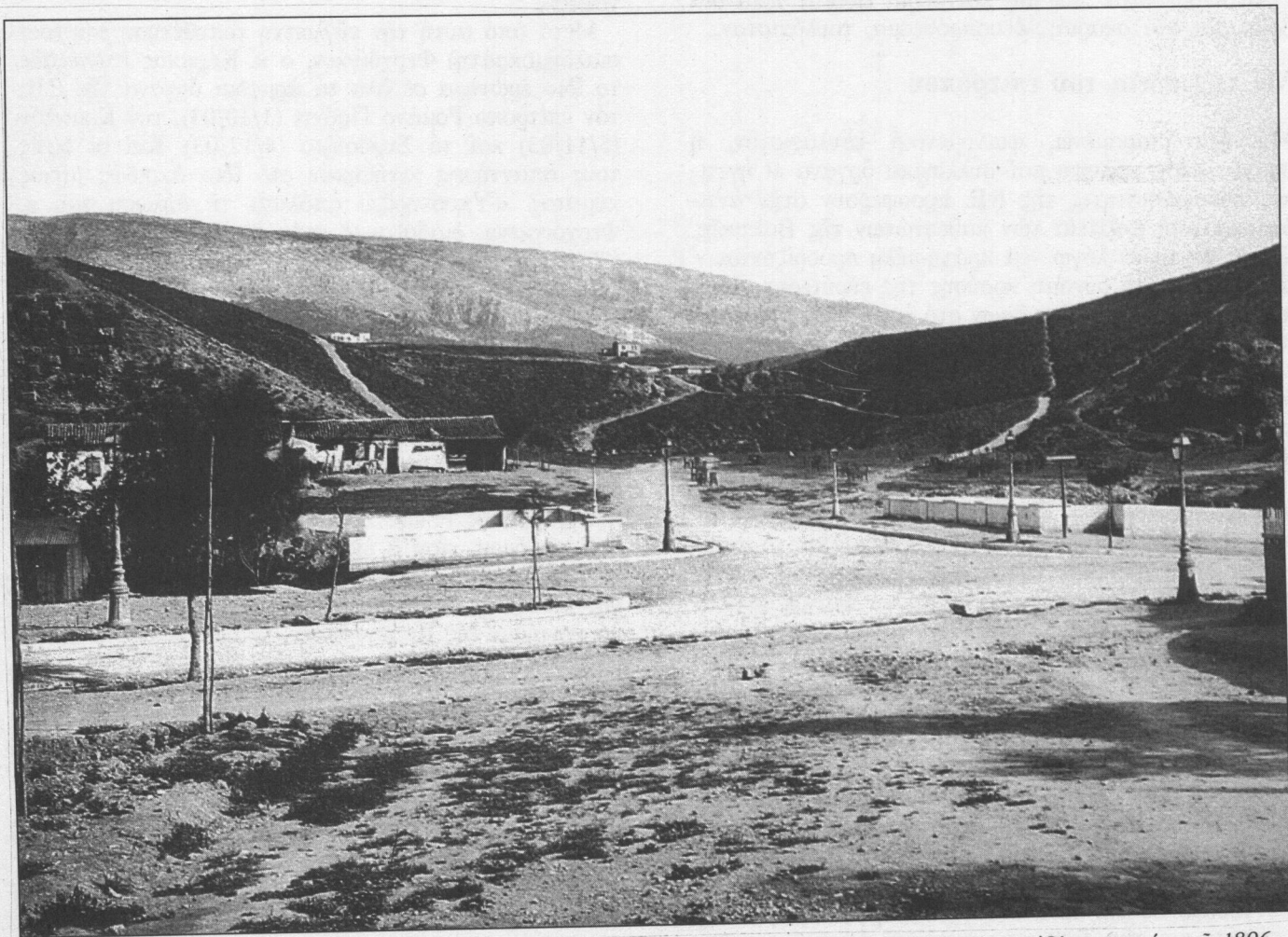
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟ ΠΝΕΥΜΑ:

Άπό τήν εύρωπαϊκή δόξα στήν άθηναική περιπέτεια

του Γιώργου Μαργαρίτη

Στά τέλη του δέκατου ένατου αιώνα, όταν γεννήθηκαν οι σύγχρονοι Όλυμπιακοί αγώνες, ή ευρωπαϊκή ήπειρος —οι δυνάμεις που την συναποτελοῦσαν— κυριαρχούσε σέ όλόκληρο τόν κόσμο. Η κυριαρχία αυτή έκφραζόταν σέ κάθε τομέα τής ανθρωπίνης δραστηριότητας. Ήταν οικονομική, πολιτική, κοινωνική, πνευματική, τεχνολογική, πολιτιστική, στρα-

τιωτική, διοικητική. Ελάχιστες ήσαν οι περιοχές του κόσμου που ξεφευγαν από αυτήν. Αν εξαιρέσουμε τήν άμερικανική ήπειρο που προστατευόταν από τό «Δόγμα Μονρόε» του 1823, ο υπόλοιπος κόσμος ήταν τμήμα του εύρωπαϊκού συστήματος μέ λίγες μόνο εξαιρέσεις (τήν Αίθιοπία στήν Άφρική, τήν Κίνα, τήν Ίαπωνία καί τήν Ταϊλάνδη στήν Άσία).

Ο χώρος του Παναθηναϊκού Σταδίου πριν αρχίσουν οι έργασίες ανακατασκευής του για τούς Α΄ Όλυμπιακούς του 1896

Η ευρωπαϊκή αυτή κορύφωση κινείτο παράλληλα σε δύο άξονες, στηριζόταν σε δύο παρονομαστές. Ο πρώτος ήταν το άποικιακό σύστημα. Ο άποικισμός του δεύτερου μισού του δέκατου ένατου αιώνα ήταν στην ουσία μία απόλυτη κατάκτηση του κόσμου, ή οποία φιλοδοξούσε όχι μόνο να εντάξει κάθε γωνιά της γης στο ευρωπαϊκό οικονομικό σύστημα, τόν ευρωπαϊκό καπιταλισμό, αλλά ακόμα περισσότερο, να υποτάξει όλους τους λαούς της γης στο ευρωπαϊκό πολιτιστικό και πολιτικό πρότυπο. Στόν ευρωπαϊκό τρόπο ζωής. Ο δεύτερος παρονομαστής, άλλοτε συμπληρωματικός του πρώτου άλλοτε αναντίστοιχος ως προς αυτόν, ήταν ο εθνικισμός. Η συνεργασία των ισχυρών της Ευρώπης ως προς την κατάκτηση και τή διανομή του κόσμου συχνά προσέκρουε στις μεταξύ τους αντιθέσεις και ανταγωνισμούς. Οι Ευρωπαίοι ήταν έτοιμοι να πεθάνουν μαζί στις έσχατιές του κόσμου —στο Πεκίνο του 1900, ενάντια στους Μπόξερς, για παράδειγμα— ήταν όμως ταυτόχρονα έτοιμοι να αλληλοσπαραχθούν περίπου για τό τίποτα, όπως απέδειξε η αγγλο-γαλλική διαμάχη για τό άσημαντο χωριό της Φασόντα στο Σουδάν του 1898.

Μέσα από αυτές τις αντιφατικές παραμέτρους της τελευταίας δεκαετίας του προπερασμένου αιώνα, προέκυψαν οι σύγχρονοι Όλυμπιακοί αγώνες. Φυσικά, ή μορφή πού πήραν ήταν αυτή πού ή τρέχουσα ιστορία —ή συγκυρία— τούς υπαγόρευε. Τό ζητούμενο ήταν μία πολιτική και πολιτιστική τελετουργία πού θά υπογράμμιζε τό δικαίωμα των λευκών Ευρωπαίων να κυβερνούν τόν κόσμο, ενώ ταυτόχρονα θά εξόρκιζε αυτό πού αποτελούσε τή φοβία των τότε εθνών. Μήπως δηλαδή οι μεταξύ τους ανταγωνισμοί ξεπεράσουν τά όρια και θέσουν τέρμα στή μακρόχρονη ειρήνη πού, παρά τις όποιες τοπικές συρράξεις, βαστούσε στην Ευρώπη από τόν καιρό του Βατερλώ, στά 1815. Ο αθλητισμός —ο αθλητικός ανταγωνισμός, για να είμαστε πιο ακριβείς, ή κωδικοποιημένη αναμέτρηση— έδειχνε ότι μπορούσε να ένσωματώσει τούς επιμέρους εθνικισμούς προβάλλοντας ταυτόχρονα τις αξίες του άποικισμού.

Τό πρώτο μέλημα των Όλυμπιακών ήταν να αποδείξουν ότι οι λευκοί Ευρωπαίοι είχαν τό δικαίωμα να όρίζουν τις τύχες όλων των υπόλοιπων λαών του κόσμου, επειδή ανήκαν σε έναν ανώτερο πολιτισμό. Έναν πολιτισμό άξιο να κυβερνήσει τόν κόσμο και να τόν όργανώσει προς τήν κατεύθυνση της ειρήνης και της ευημερίας. Σε αυτή τήν προοπτική δέν άρχούσαν οι ήδη παγιωμένοι θεσμοί της γηραιάς ήπείρου. Ός τά 1896, ή κύρια εκδήλωση του είδους αυτού ήταν οι «Διεθνείς Έκθέσεις» πού σε τακτά χρονικά διαστήματα επιδείκνυαν τά βιομηχανικά και παραγωγικά επιτεύγματα του καπιταλισμού καθώς και όλες τις τεχνολογικές καινοτομίες πού τό δυτικό πνεύμα και ή επιδεξιότητα των λευκών ανθρώπων πρόσθετε στον υλικό

πολιτισμό της ανθρωπότητας. Όλα αυτά τά άπτά και συγκεκριμένα αποτελούσαν τήν πρώτη ύπόσχεση για έναν καλύτερο κόσμο και φυσικά, νομιμοποιούσαν τό δικαίωμα των κατόχων τους να τά μεταφέρουν σε κάθε γωνιά της γης με τήν αυτόνομη προϋπόθεση ότι θά κυριαρχούσαν πρώτα πάνω σε αυτή.

Έκεί γύρω στα 1890-1900 ή διά των «Διεθνών Έκθέσεων» άκτινοβολία έδειξε σημεία κόπωσης. Αυτά δέν όφείλονταν σε κάποιο είδος επιβράδυνσης των τεχνολογικών επιτευγμάτων του δυτικού κόσμου. Άκριβώς τό αντίθετο συνέβαινε, καθώς οι εφαρμογές του ηλεκτρισμού και οι κινητήρες έσωτερικής καύσεως έδιναν νέα όρμη στον κόσμο των μηχανών. Όφείλονταν όμως στις όλοένα και πιο επίμονες πολιτικές και πολιτιστικές αντιστάσεις πού συναντούσε ή άποικιακή εξάπλωση καθώς πλησίαζε στις έσχατιές του κόσμου. Τό πρώτο εξαιρετικά άνησυχητικό δείγμα ήταν αυτό του πολιτικο-πολιτιστικού ισλαμισμού, όπως έκφράστηκε από τά κινήματα των Μαχτινιστών σαρώνοντας μάλιστα, για είκοσι όλόκληρα χρόνια (ως τό 1898), τήν ευρωπαϊκή παρουσία από μεγάλες περιόχες της ισλαμικής ανατολικής Αφρικής και άπειλώντας άμεσα τό κομβικό για τή Δύση σημείο: τήν Αίγυπτο. Τό δεύτερο ήταν ή έμφανής πλέον άδυναμία των Ευρωπαίων —δυτικών να άπλώσουν τήν πολιτιστική έπιρροή τους στην άχανή Κίνα, έστω και με τόν σχετικό τρόπο πού τό είχαν πετύχει λίγο νωρίτερα στην Ιαπωνία. Τήν ίδια έποχή ή ανθρωπολογία, μία έπιστήμη πού γεννήθηκε άκριβώς για να μελετήσει έπιστημονικά τό «μη-ευρωπαϊκό», άρχισε να άποκαλύπτει τήν πολυπλοκότητα των δομών των «μή λευκών» πολιτισμών, εκείνων πού μέχρι τότε θεωρούνταν άνυπόστατοι, άπλοϊκοί, ανάξιοι να επιδιώσουν στον τεχνικό και καπιταλιστικό κόσμο (χαρακτηριστικές οι άπαξιωτικές περιγραφές των μαύρων της Αφρικής στον «φιλελεύθερο» Ιούλιο Βέρν). Ήταν δηλαδή έμφανές ότι τό ευρωπαϊκό πολιτιστικό προσωπείο χρειαζόταν έπειγόντως κάποιο είδος αναβάθμισης.

Τήν ίδια άκριβώς έποχή —τήν πολύ πλούσια σε εξελίξεις δεκαετία του 1890-1900— γινόταν έμφανής ή κόπωση των ευρωπαϊκών διπλωματικών συστημάτων πού εξασφάλιζαν τις ισορροπίες και τήν ειρήνη της Ευρώπης στή μετά τόν Ναπολέοντα έποχή. Τό ευρωπαϊκό σύστημα πού έγκαινίασε ή «Ιερή συμμαχία» του Μέττερνιχ στα 1815 αλλά και τά διάδοχα σχήματα πού δημιούργησε ο Βίσμαρκ μετά τήν είσοδο της Ιταλίας και της Γερμανίας στο ευρωπαϊκό παιχνίδι των ισορροπιών, έδειχναν να κλυδωνίζονται μπροστά στα μεγάλα προβλήματα του καιρού —ανάμεσά τους τό ζήτημα της τύχης του Όθωμανικού χώρου— άρχής γενομένης από τά Βαλκάνια όπου οι τοπικοί μικροί εθνικισμοί άπειλούσαν τις ισορροπίες των μεγάλων. Οι προοπτικές για άποφυγή ενός μεγάλου ένδοευρωπαϊκού πολέμου υπήρξαν έντονες και ακολουθήσαν πολλά και διαφορετικά μονοπάτια, όπως για παράδειγμα τις συνεννοήσεις και τις συμφωνίες της Χάγης (1899).

Έκεῖ διατυπώθηκε μία σειρά ἀπό κανόνες πού θά ἐμπόδιζαν τούς Εὐρωπαίους νά χρησιμοποιήσουν ἐναντίον ἀλλήλων τά ὄπλα καί τίς πολεμικές πρακτικές πού χρησιμοποιοῦσαν ἐναντία στούς «μαύρους, τούς κόκκινους καί τούς κίτρινους», ὄπλα καί πρακτικές τόσο ἀπάνθρωπες πού θεωροῦνταν «ἀναξιοπρεπεῖς» γιά συγκρούσεις μεταξύ λευκῶν. Οἱ σφαγές πού τά σύγχρονα ὄπλα προκάλεσαν στό Ὄντουρμάν τό 1898 κατά τῶν Μαχτινιστῶν –ὅπου σκοτώθηκαν δέκα χιλιάδες ἰσλαμιστές ἐναντι μόλις 50 Βρετανῶν καί Αἰγυπτίων–, στό Γούντετ Κνή, τό 1890 κατά τῶν Ἰνδιάνων ἢ στήν ὑποταγή τῶν Ἀσάντι, στήν Ἀφρική στά 1900, ἦταν κατά τή Χάγη ἀπαγορευτικό νά ἐφαρμοστοῦν σέ πόλεμο μεταξύ δυτικῶν. Οἱ Θεοὶ δέν πρέπει νά ματώνουν. Μέσα σέ αὐτό τό πνεῦμα γεννήθηκε ἡ ἀνάγκη νέων «συμφιλιωτικῶν» θεσμῶν πού νά προάγουν τήν κοινή ταυτότητα τῶν λευκῶν ἀνθρώπων, τῶν Εὐρωπαίων δηλαδή.

Σέ αὐτό τό γενικό κλίμα καί μέ αὐτά τά ἐφόδια προέκυψαν οἱ σύγχρονοι Ὀλυμπιακοί. Φυσικά ἔκαναν ἕναν πρῶτο σταθμό στήν Ἑλλάδα καθώς ἡ καινούργια αὐτή ἰδέα ἀντλοῦσε σύμβολα καί ἄλλοθι ἀπό τόν κόσμο τῆς ἀρχαιότητας, ὅπως τόσες καί τόσες φορές εἶχε κάνει ὡς τότε ὁ δυτικός κόσμος ἀπό τά χρόνια τοῦ «οὐμανισμού» καί τῆς Ἀναγέννησης ὡς τή σύγχρονη ἐποχή. Τό πέρασμα ἀπό τήν Ἀθήνα κινδύνεψε ὅμως νά ἀποδειχθεῖ μοιραῖο γιά τό νεογέννητο σύγχρονο «ὀλυμπιακό πνεῦμα». Ἡ μικρή βαλκανική πρωτεύουσα, μεθερμήνευσε ὁμοθυμαδόν –ἀπό τά ἀνάκτορα καί τήν κυβέρνηση ὡς τόν ἀπλό κόσμο– τό πνεῦμα τῶν ἀγῶνων ὡς δικαίωση τῆς ἀπό καιρό ἐξαγγελλόμενης φυλετικῆς καί πολιτιστικῆς ἀνωτερότητας τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι στούς βαλκάνιους Σλαύους γείτονές τους καί ἀπέναντι στούς ἀσιάτες Ὀθωμανούς, μέ ἀποτελεσματική ἄμεση ἐμπλοκή τῆς χώρας –πρὶν ἀκόμα κοπάσουν οἱ πανηγυρισμοὶ γιά τόν Σπύρο Λούη– σέ διπλωματικές καί τελικά στρατιωτικές περιπέτειες. Ἡ ὅλη ἀναστάτωση τελείωσε μέ τόν καταστροφικό ἀπό στρατιωτική ἀποψη πόλεμο τοῦ 1897 ἀλλά καί μέ τήν ἐξαιρετικά ἐπιτυχή γιά τήν ἠττημένη Ἑλλάδα λύση τοῦ Κρητικοῦ προβλήματος στά 1898, ἀποτέλεσμα τῆς γενικῆς ἀντιπάθειας τῶν δυτικῶν σέ κάθε τί τό ἰσλαμιστικό, τή χρονιά ἀκριβῶς τῆς περιλάμπρης νίκης τῶν Βρετανῶν κατά τῶν ἰσλαμιστῶν στό Ὄντουρμάν.

Παρά τήν τελική διάσωση τῆς Ἑλλάδας ἀπό τά προβλήματα πού προκάλεσε ἡ «ὀλυμπιακή παρεξήγηση», οἱ ἀγῶνες πῆραν σαφεῖς ἀποστάσεις ἀπό τέτοιου εἶδους «ἐκρηκτικές» πρωτεύουσες, ἀποστάσεις τίς ὁποῖες κράτησαν γιά 108 χρόνια –παρά τήν ἀθηναϊκή προσπάθεια «ἐπανόρθωσης» τοῦ 1906, στούς «μεσο-ὀλυμπιακοὺς». Ἀποτελεῖ δέ εἰρωνεῖα τῆς τύχης –εἰρωνεῖα τῆς ἱστορίας θά λέγαμε ἐμεῖς οἱ ἱστορικοὶ– ὅτι ἡ διστακτική ἐπάνοδος τῶν Ὀλυμπιακῶν στή γενέτειρα

πόλη τους γίνεται μέ παρόντα τόν κίνδυνο τοῦ ἰσλαμικοῦ φονταμενταλισμοῦ καί τὰ Βαλκάνια γιά ἀκόμα μία φορά ἀνάστατα. Τό μόνο πού λείπει εἶναι ὁ νεορομαντικός παρανοϊκός ἑλληνικός, βαλκανικοῦ τύπου, ἐθνικισμός –ἀλλά ποτέ μὴ λές ποτέ... Στή συνέχεια, πληρώνοντας τό κόστος τῆς Ἀθήνας, οἱ ἀγῶνες προσδέθηκαν στέρεα στίς «Διεθνεῖς Ἐκθέσεις Βιομηχανίας καί Ἐμπορίου» καί ἀνδρώθηκαν ὡς παράρτημα τῶν τελευταίων μέχρι τά χρόνια τοῦ Πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Ὡς «ἀγῶνες» ταξινομήθηκαν ἐπὶ τόπου ἢ καί ἀργότερα καθώς οἱ τότε καί οἱ μεταγενέστερες ὀλυμπιακές ἐπιτροπές ὄριζαν ὡς μέρος τῶν «Ὀλυμπιακῶν» διάφορες σποραδικές ἀθλητικές ἐκδηλώσεις πού γίνονταν στήν πολύμηνη διάρκεια τῶν Ἐκθέσεων. Παρόλα αὐτά οἱ ζητούμενες ἀπό τό νέο θεσμό ἀξίες ἦταν σταθερά παρούσες.

Τό πνεῦμα τῆς ἀναμέτρησης καί τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, τῆς ὑπέρβασης τῶν ὁρίων, κάτω ἀπό τή σκιά τοῦ Νιτσεῖσμοῦ καί τοῦ Νεορομαντισμοῦ βρῆκε τρόπους νά ἐκφραστεῖ σ' αὐτήν τήν ἀθλητική ἐκδήλωση καθώς ἐπίσης καί ἡ, ὅπως ἀξίζει σέ πολιτισμένους, «ἀναίμακτη ἀναμέτρηση τῶν ἐθνικισμῶν». Πέρα ἀπὸ τόν ἀνταγωνισμό σέ μηχανές καί σέ «δρεδνώτ»,* οἱ Εὐρωπαῖοι βρῆκαν ἕναν ἄλλο, πρόσθετο τρόπο, νά ἐπιδείξουν τὰ ἐθνικά τους χρώματα ἀλλά καί νά ἐπιδείξουν τή συλλογική τους ἀνωτερότητα ἀπέναντι στούς ἐγχρώμους. Σέ ὅλες τίς πρῶτες ὀλυμπιακές ἐκδηλώσεις ὑπῆρξαν προκλητικά ὀργανωμένες συγκρίσεις ὅπου τοξότες ἀπὸ τίς ἰνδιάνικες φυλές ἢ ἀκοντιστές ἀπὸ τήν Ἀφρική ἐβρισκαν τό δάσκαλό τους ἀπὸ τίς ἀντίστοιχες ἐπιδόσεις τῶν λευκῶν. Μέσα στό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ὁ Μαραθῶνιος κράτησε τήν περίοπτη θέση του καθώς τελετουργικά ὑπενθύμιζε τή δυνατότητα τῶν δυτικῶν νά σπρώχνουν τήν ὑπέρβαση, τήν περιπέτεια, τήν ἀφοσίωση στούς κανόνες τοῦ πολιτισμοῦ τους, πέρα ἀπὸ τίς πύλες τῆς ζωῆς ὅπως ὁ ἀρχαῖος Φειδιππίδης ἢ ὁ περιφημὸς ἥρωας τοῦ Τζαίμς Κόνραντ ὁ «Λόρδος Τζίμ» σέ ἕνα ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀποικιακῆς λογοτεχνίας τοῦ 1899.

Ἡ ἀνωτερότητα καί ἡ οἰκουμενική «εὐθύνη» τοῦ δυτικοῦ κόσμου, δύσκολα μποροῦσαν νά ἔχουν τὰ ἴδια μέ πρὶν χαρακτηριστικά μετὰ τήν τρομερή ἀλληλοσφαγή τῶν Εὐρωπαίων στά 1914-1918. Σέ αὐτή τήν τραυματική περίοδο τοῦ μεσοπολέμου οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες ἐπιβίωσαν ὡς μέρος αὐτῆς τῆς καταπληκτικῆς εὐρωπαϊκῆς σκηνοθεσίας πού προσπαθοῦσε νά ἐξορκίσει τό θλιβερό παρόν προσποιούμενη πὺς ὅλα ἦταν ὅπως πρὶν, ὅτι τίποτε δέν εἶχε ἀλλάξει καί ὅτι ἡ «Μπέλ Ἐπόν» καί οἱ ἰδιομορφίες της εἶχαν στά 1920 καί 1924 μία δυναμική ἀντίστοιχη ἐκείνης τοῦ 1904

* Θωρηκτὰ ἰσχυρῆς θωράκισης, μέ περιστρεφόμενους πύργους. Τό εὐδρομον «Ἀβέρωφ» ἦταν τῆς προηγούμενης τῶν «δρεδνώτ» τεχνολογίας, τῶν πρὸ «δρεδνώτ».

ή του 1908. Η κρίση του 1929 ήρθε να σκορπίσει στους τέσσερις ανέμους αυτήν την επιφανειακή εύρωπαϊκή αυτοπεποίθηση.

Οι τελευταίοι νεορομαντικοί αγῶνες εκείνοι του 1936, εκεί όπου με άγχωδη τρόπο έγινε απόπειρα να επιβεβαιωθεί τελετουργικά η ανωτερότητα του λευκού, Άρειου ανθρώπου, του Ευρωπαίου —όπως ακριβώς την ίδια εποχή διαφήμιζαν οι πρώτες ιστορίες του Ταρζάν στη μεγάλη οθόνη του σινεμά— έγιναν κάτω από τὰ μεταφυσικά λάβαρα του Ναζισμού. Προσπάθεια άγχώδης καθώς στη βαριά τραυματισμένη Ευρώπη οι συνθήκες ελάχιστα περιθώρια άφηναν για τέτοιους στόχους. Άκολούθησε ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος και τό νέο ξεκίνημα —τό τρίτο κατά σειρά μέσα σε λίγα μόλις χρόνια— των Όλυμπιακῶν. Παρά τις προσπάθειες πού έγιναν στο Λονδίνο και στο Έλσίνκι για νά ξαναβροῦν οι αγῶνες την πρώτη τους λειτουργία, έγινε γρήγορα σαφές ότι κάτι τέτοιο ήταν ανέφικτο. Η γενέθλια γῆ τους, ή Ευρώπη, βρισκόταν πλέον στο περιθώριο τῆς παγκόσμιας ιστορίας χωρίς πολλές ελπίδες νά δγει —διααιρεμένη καθώς ήταν, κατεστραμμένη, αντιμετώπι με τούς λαούς τῆς γῆς πού τόσα χρόνια είχε καταδυναστεύσει— από τὰ άδιέξοδα και τὰ προβλήματα της. Σε αναζήτηση ρόλου οι Όλυμπιακοί μετεξελίχθηκαν στά χρόνια του Ψυχροῦ Πολέμου σε διτρίνα επίδειξης τῶν αντίπαλων συνασπισμῶν, σε πρόσθετο πεδίο πολιτικῆς ἀναμέτρησης ἀνατολῆς-δύσης, κομμουνισμού-καπιταλισμοῦ, μαύρων και λευκῶν, άποικιοκρατούμενων και άποικιοκρατῶν. Πνεῦμα ἀναμέτρησης πού έφθασε στά έσχατα όρια με τὰ διαδοχικά «μποῦκοτάς» στις Όλυμπιάδες στις δεκαετίες 1960 ως 1980.

Στά καθ' ἡμᾶς ἀποδεικνύεται ἐξαιρετικά δύσκολο νά προσδιορίσουμε την εποχή την όποία διατρέχουμε και τή μορφή τῶν Όλυμπιακῶν πού έπέρχονται στην πρωτεύουσα μας. Υπάρχουν ὅμως μερικές παρατηρήσεις πού αξίζει νά έπισημάνει κανείς. Η πρώτη από αυτές άφορα τή χαλαρή πλέον σχέση τους με την Ευρώπη. Παρά τή διεξαγωγή τῶν αγῶνων σε μία από τις πρωτεύουσες τῆς Ευρωπαϊκῆς Ένωσης, ή έποπτεία και ή οὐσία τῶν αγῶνων, βρίσκονται πέρα από τόν Άτλαντικό. Καλύτερη απόδειξη γι' αυτό είναι οι ρήτρες πού συνοδεύουν τὰ συμβόλαια τῶν τηλεοπτικῶν δικαιωμάτων, δικαιώματα πού δέν θά καταβληθοῦν εάν —και μόνο εάν— ή ἔθνικη ομάδα τῶν ΗΠΑ δέν πάρει μέρος —για ὅποιοδήποτε λόγο— στους αγῶνες.

Η δεύτερη παρατήρηση άφορα μία γεμάτη νοήματα κοινοτοπία. Για πρώτη φορά στην ιστορία τους οι Όλυμπιακοί αγῶνες τῆς Άθήνας θά γίνουν κάτω από τή σκέπη ενός στρατιωτικοῦ συνασπισμοῦ, του NATO, πού θά αναπτύξει πρὸς τοῦτο σημαντικές στρατιωτικές δυνάμεις γύρω από τούς αγῶνες. Αυτό είναι κάτι τό έντελῶς καινούριο, ὅπως καινούρια είναι και ή ιδέα νά προετοιμαστοῦν οι αγῶνες με τόν τρόπο πού συνή-

θως προετοιμάζεται ένα πεδίο μάχης. Αυτή ή επίδεικτική έπιλογή είναι ἐξαιρετικά βαριά σε νοήματα και έπιπτώσεις. Σε έναν κόσμο διααιρεμένο —όσο σχεδόν ποτέ δέν συνέβη στην ανθρώπινη ιστορία— ανάμεσα στον πλοῦτο και τή φτώχεια, ανάμεσα στην καταναλωτική βαραιοσημάρα και την απόλυτη στέρηση, ανάμεσα στην ὑπερεκτίμηση τῆς ανθρώπινης ζωῆς και την απόλυτη άδιαφορία γι' αυτήν, οι Όλυμπιακοί τῆς Άθήνας καλούνται νά θαμπώσουν και νά προκαλέσουν. Έγχειρημα ἐξαιρετικά επικίνδυνο όταν οι έντάσεις έχουν γίνει πλέον ἐκρηκτικές.

Και φυσικά, μέσα σε όλα αυτά εμπλέκεται ή Ελλάδα ή μάλλον, για νά νά μήν άδικοῦμε τή χώρα ολόκληρη, εμπλέκονται αυτοί πού μᾶς εμπλέξαν σε τούτη την ιστορία. Αυτές οι γεμάτες ματαιοδοξία άρχουσες τάξεις πού, κουρασμένες από τό νά ἐπιδεικνύονται στην Μύκονο και στά διάφορα Μέγαρα τῆς Άθήνας, έπεισαν τις άβουλες —χωρίς πολιτική σκέψη— κυβερνήσεις τῶν τελευταίων χρόνων ότι εκείνο πού χρειάζεται ή χώρα είναι ένα μεγάλο πάρτυ, μία κίτς δεξίωση στην διάσταση ολόκληρης τῆς χώρας. Παραμένει άγνωστο τό ποιά ακριβώς πολιτική σκέψη ὀδήγησε σε αυτό τό έγχειρημα, ποιοί πολιτικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί, διπλωματικοί έστω στόχοι επιδιώχθηκε νά θεραπευθοῦν με την κατασκευή φαραωνικῶν μὲν, άχρηστων δέ έργων. Έτσι για νά μποροῦν οι πολίτες νά κρίνουν τί ακριβώς επιτεύχθηκε με αυτό τό ὑπέρογκο κόστος. Έκτός πιά αν ή πολιτική αντίληψη τῶν πολιτικῶν δυνάμεων πού κυβερνοῦν τή χώρα ἐξαντλείται στην ιδέα ότι άρκεί μία επίδειξη χλαμύδων και τρεις ὠδες στον Άπόλλωνα για νά βελτιωθεί ή έσωτερική και έξωτερική θέση τῆς χώρας.

Πραγματικά, θά μπορούσε, ακόμα και αυτή την ὕστατη στιγμή, νά προσφέρει ή ὀλυμπιακή Έλλάδα κάτι οὐσιαστικό και απόλυτα αναγκαίο στον κόσμο. Κάτι με τις περιπέτειες τῆς στέγης του Καλατράδα, κάτι με τό κάρφωμα δένδρων και θάμνων στην προσπάθεια νά πρασινίσουν τελευταία ὠρα τὰ μπάξια τῆς ὀλυμπιακῆς Άθήνας, κάτι με τις ὀπωσήποτε περιπετειώδεις μετακινήσεις του Αυγούστου με προασιακά τρένα και τράμ, τὰ ὅποια ακριβώς εκείνη τή στιγμή θά κάνουν τὰ παρθενικά τους ταξίδια (νά εὐχηθοῦμε μή σκοτωθεῖ και κανείς), κάτι με τις χλαμύδες και τόν ἐξορκισμό του κακοῦ, ἐτούτη ή ὀλυμπιακή διοργάνωση θά μπορούσε νά βγάλει πολύ γέλιο. Και είναι ἀπαράιτητο τό γέλιο σε μία διοργάνωση πού τετραετία την τετραετία, γίνεται ὀλοένα και πίο προκλητικά γελοία.

Δυστυχῶς ὅμως, τὰ πράγματα είναι τόσο σοβαρά, τόσο έξω από τόν έλεγχο μας —και τόν δικό μας, ως πολιτῶν, αλλά και τῶν κυβερνητικῶν ή παρακυβερνητικῶν ταγῶν μας— τόσο ἀπρόβλεπτα, πού ούτε ένα τόσο δά χαμόγελο δέν μᾶς επιτρέπεται.

ΑΝΤΙΣΥΜΒΑΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΚΟΜΦΟΡΜΙΣΜΟΣ

Έναλλακτική κουλτούρα και άνορθολογισμός στην Ελλάδα σήμερα¹

του Παναγιή Παναγιωτόπουλου

Οι σύγχρονες μορφές κομπορμιτισμού και η ανάμειξή τους με τη ρητορική παράδοση της ατομικής χειραφέτησης μοιάζει να έχει εγκατασταθεί και στη χώρα μας. Ο συλλογισμός που ακολουθεί προσπαθεί να καταγράψει της μητρες μέσα στις οποίες συλλαμβάνονται τέτοιου είδους νέα ιδεολογικά υβρίδια. Αι αυτές οι συσσωματώσεις που επανοργανώνουν υπογείως τις σχέσεις του ατόμου με το συλλογικό, που αναδιπλασιάζουν το αίτημα μιας μεταφυσικής κάλυψης χωρίς ακριβό κοινωνικό τίμημα, μοιάζουν να βρίσκουν πρόθυμη – αν και ασύνειδη – υποδοχή σε διαφορετικούς πολιτικούς χώρους. Άπληστοι αιτήματα ποικίλα και ιδεολογικά διάσπαρτα. Συναμα όμως έχουν κοινούς παρονομαστές, ενδιαφέροντα σημεία σύγκλισης και οργανώνουν τους κοινούς τόπους μιας νέας σχέσης του υποκειμένου με το πολιτικό πεδίο. Αυτό το άφανές σύμπαν της έναλλακτικής και ταυτόχρονα νεοσυντηρητικής ταυτότητας είναι ετερογενές, ρευστό και βρίσκεται σε διαρκή άσάθεια. Αιτή η ιδιαιτερότητα, ενώ αυξάνει τη δυσκολία της έρευνας, μοιάζει να διευκολύνει την εξάπλωσή του στο κοινωνικό πεδίο. Ένδεικτικά παραδείγματα μπορεί κανείς να εντοπίσει σε τρία συνθήματα που, ενώ αναφέρονται σε ιστορικά και πολιτικά διακυβεύματα σαφώς ανταγωνιστικά μεταξύ τους, μπορούν κάλλιστα να διαβαστούν ως διαφορετικά συμπτώματα της ίδιας δυναμικής.

Σύνθημα πρώτο: «Η νέα εποχή είναι υπόθεση του καθενός».

Πρόκειται για περικοπή από τον «όραματικό» λόγο του Γιώργου Παπανδρέου για τις εκλογές της 7ης Μαρτίου 2004. Οι μνήμες μας είναι ακόμα νωπές για να ξεχάσουμε την έμφαση με την οποία ο διεκδικητής

της πρωθυπουργίας ρητόρευε στο όνομα του νέου καθώς σκηνοθετούσε τους σωματικούς του έλιγμούς με οδηγό τη δική του νεότητα. Στις εκλογές αυτές ο λόγος του ΠΑΣΟΚ διαφοροποιήθηκε από τις συνήθεις προβολές της Άριστερας στο άπώτερο λαμπρό μέλλον των ανθρώπων.

Τό μέλλον, για τη μαρξογενή Άριστερά, θά έρχόταν τήν κατάλληλη επαναστατική στιγμή ώριμότητας των κοινωνιών. Άλλιώς, θά προέκυπτε από τήν παρεμβατική πολιτική παρέμβαση πάνω στό χρόνο και τους κοινωνικούς θεσμούς. Δηλαδή μέ τήν κοινωνική μεταρρύθμιση.

Αιτή τή φορά τό μέλλον αναμενόταν να έρθει αύριο, κυριολεκτικά. Βρισκόμασταν μία μέρα πριν τή γέννησή του. Στο μαιευτήριο μιας νέας πρωτοπορίας, αναμενοντας να γεννηθεί ένας «διαφορετικός ήλιος για τον καθ' έναν μας». Στο κατάφλι μιας νέας ανατολής.

Σύνθημα δεύτερο: «Η φαντασία στην έξουσία».

Τό σύνθημα είναι γραμμένο στους παρισινούς τοίχους τήν άνοιξη του 1968 και έκτοτε έγγράφεται στις πολιτικές μνήμες του ριζοσπαστισμού ανά τον κόσμο. Οι σημασίες και ιδεολογικές του απολήξεις είναι άσφαλώς πολλαπλές. Μπορούμε όμως νομίμως να υποθέσουμε ότι «μιλάει» για τή δύναμη του νου που φυλακίζεται από τους καταναγκασμούς της κατεστημένης τάξης και της κρατικής έξουσίας. Ότι οι δημιουργικές πλευρές της σκέψης οφείλουν επιτέλους ν' ανέβουν στη σκηνή όπου παίζεται τό έργο της ζωής μας. Και να τή μεταμορφώσουν. Η άνυδρη, άναισθητική έξουσία της μεταπολεμικής κοινωνικής εϋταξίας έπρεπε να υπονομευθεί από τήν πηγαία δυναμική του Άλλου, μιας όντολογικής ετερότητας που προνομιακά εξέφραζαν οι νέοι: τά άνοιχτά μυαλά, οι όνειροπόλοι, όπως τους όνόμασε πρόσφατα ο Μπερτολούτσι.

Σύνθημα τρίτο: «Βιβλία γι' αυτούς που ψάχνονται, για αυτούς που αντίστέκονται».

Βιβλία δηλαδή γι' αυτούς που δέν έπαψαν να όνειρεύονται, να χρησιμοποιούν τον λογισμό μέ φαντασία και τις ανεξάντλητες πηγές του νου για ν' αλλάξουν, πρώτα οι ίδιοι εν όψει μιας ευρύτερης άλλαγής. Είναι

1. Τό παρόν άποτελεί έλαφρώς έπεξεργασμένη μορφή άνακοίνωσης που έκφωνήθηκε στό πρόσφατο συμπόσιο «Όψεις του σύγχρονου άνορθολογισμού» που διοργάνωσε η Έταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, τήν όποία και εύχαριστώ για τή πρόσκληση. Η όλοκληρωμένη μορφή του συλλογισμού θά δημοσιευθεί στα πρακτικά του συμποσίου.

βιβλία πού ἀπευθύνονται σέ ὅσους νιώθουν σήμερα τὴν ἀνάγκη νά ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν περικλειστο, ἰδιοτελή, στενὸ καὶ χλωμὸ ὑλικὸ μας κόσμο.

Τὶ προπαγανδίζεται μὲ τὸ διαφημιστικὸ αὐτὸ σύνθημα;

Εἶναι ἴχνος τοῦ Μάη, τῆς ἐξέγερσης τοῦ Μπέρκλεϊ, στίγμα τῆς ἐφηβικῆς ἐπερώτησης ἐνὸς κόσμου ὀργανωμένου ἀπὸ ἄλλους, ἐνήλικες καὶ ρυθμιστές, μεταμοντέρνα προτροπὴ νά ἀγοράσουμε βιβλία πού ἀρνοῦνται τὴν ἀξία τῆς θετικῆς γνώσης; Τίποτα ἀπ' ὅλα αὐτά. Τὰ βιβλία πού διαφημίζονται ἐδῶ ἐπικεντρῶνουν, ὡς ἔμμονη ἰδέα, τὴ θεματολογία τους στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Ὁ ἀναγνωστικὸς τους ὀρίζοντας, αὐτοὶ δηλαδή πού «ψάχνονται καὶ ἀντιστέκονται», εἶναι ὅσοι ἐνδιαφέρονται νά μάθουν γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τοὺς μακρινούς μας προγόνους.

Παράδοξο γιὰ ἐμᾶς πού ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ἀναγνώστη καὶ τοῦ μελετητῆ θεωροῦμε ὅτι οἱ ἰδεολογικὰ φορητισμένες χρήσεις τῆς ἀρχαιότητος ἀποτελοῦν τὸν κοινὸ τόπο τοῦ νεοελληνικοῦ μύθου καὶ τὴν κρατικὴ ἰδεολογία γιὰ τὸ ἔθνος.

Ἡ τελευταία ἀπορία ἴσως βρῖσκει τὴν ἀρχὴ τῆς λύσης τῆς ἀν' ἀνατρέξουμε στὸ ἐξώφυλλο περιοδικοῦ ἀπὸ τὰ πολλά πού ἐκδίδονται στὸ χῶρο τῆς νέας ἀρχαιολατρίας. Ἐναν χῶρο πού δὲν ἀπευθύνεται ἀπλᾶ σέ ὅσους δέχονται τὴ ναρκισσιστικὴ ρητορεία περὶ καταγωγῆς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ἀλλὰ στοὺς αὐθεντικούς ρέκτες τῆς ἀναζήτησης. Τοὺς ριζοσπάστες τῆς σχέσης μὲ τὸ ἐθνικὸ παρελθόν.

«Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶχαν ἀνακαλύψει τὴ θεραπεία κατὰ τοῦ καρκίνου», εἰδοποιεῖ τὸ ἀρχαιολατρικὸ ἐξώφυλλο. Ἡ ἀναφορά εἶναι ἐμβληματικὴ. Οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἀνακάλυψαν μόνον τὸ Λόγο, τὴ φιλοσοφία καὶ τὴ Δημοκρατία ἀλλὰ ἔδωσαν ἀπαντήσεις σέ διαχρονικὰ προβλήματα πού σήμερα σκόπιμα συγκαλύπτονται. Πέραν ἀπὸ τὴ γραφικὴ καὶ ἀνορθολογικὴ διάσταση αὐτῆ ἡ συνθηματολογία μοιάζει νά διαθέτει μίαν ἀξιοσημείωτη δυναμικὴ καὶ κοινωνικὴ διεισδυτικότητά.

Ὁ κεντρικὸς πυρήνας αὐτῆς τῆς ἐναλλακτικῆς καὶ ἀντιστασιακῆς, κατὰ τὰ λεγόμενά της, τοποθέτησης μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ ὡς ἑξῆς. Ἡ ὑπεροχὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶναι σήμερα ἀφανής, ἢ καλύτερα συγκαλυμμένη. Ἡ παραδεδομένη σχολικὴ ἀρχαιοκεντρικὴ διδασκαλία κρύβει περισσότερα ἀπ' ὅσα φανερώνει. Οἱ ἀναγνώστες ὅμως τῶν συναφῶν ἐντύπων καὶ αὐτοτελῶν ἐκδόσεων διαφοροποιοῦνται ἀπὸ αὐτό. Κατατάσσουν τοὺς ἑαυτοὺς τους στοὺς ἐξεγερμένους τῆς νόησης. Σέ αὐτούς πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀληθινὴ ἱστορία καὶ τὴ παγκόσμια ἐξουσία βάζοντας μπροστά τὴν ἀπελευθερωτικὴ μηχανικὴ τῆς ἀναζήτησης, τὸν explorer τῶν κρυφῶν γνώσεων καὶ τὸ αἶτημα ἐνὸς αὐριο ἀπαλλαγμένου ἀπὸ τὸ ψεύτικο παρόν. Ἐνὸς μέλλοντος πού θά ἀμίξει μὲ τὸ ἀληθές τοῦ παρελθόντος, μὲ τὸ ἀληθινὸ παρελθόν. Ἐνα πρῖν, ἕνα προτοῦ, ὀλοκληρωτικὰ ἑλληνικοῦ πού ἀνακαλύπτεται στὰ ἀβυσσολεῖα βάθη τῆς προκατακλισματικῆς ἐποχῆς, Δηλαδή στὴ Χρυσή Ἐποχὴ. Αὐτῆ τῆ βαθύτητα ἑλληνικὴ καὶ γεμάτη τεχνολογικὰ θαύματα

περίοδο πού ἡ συγκεκριμένη φιλολογία πασχίζει νά συνδέσει μὲ τὴν Νέα Ἐποχὴ, μὲ τὴν ἰδέα ὅτι ὁ κόσμος ἀλλάζει σήμερα ριζικὰ στὴ κατεύθυνση ἐνὸς καινοφανοῦς ἀνθρωπολογικοῦ παραδείγματος.

Ποιά ἡ προσδοκία τοῦ νέου ἀρχαιολάτρη, τοῦ ἀτόμου πού «ψάχνεται καὶ ἀντιστέκεται»; Εἶναι τὸ αὐριο πού ἤδη ἀνατέλλει. Ἡ αὐγὴ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὑδροχόου πού θά μᾶς ἐπανενώσει μὲ τὴ Χρυσή Ἐποχὴ τῆς ἀνθρωπότητος, ὄχι πιά μὲ κέντρο τὸν ἄνθρωπο ἀλλὰ τὸν Ἕλληνα. Ἐνα φυσικὸ Ἕλληνα, πού ἐνδεχομένως δὲν θά μοιάζει μὲ τὸ σημερινὸ μεσογειακὸ δίποδο. Μία κυρίαρχη καὶ καθοριστικὴ ὄντοτητα πού θά ἀναγεννηθεῖ ἀπὸ τὸ μακρινὸ παρελθόν τῆς γῆς καὶ τὶς ἐνδιάμεσες ἐξωγήινες συμβολές στὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ νόηση, πού θά ξεπεράσει τὴν ἀνισορροπία καὶ τὴν πνευματικὴ στενότητα τῆς ἐποχῆς τῶν Ἰχθύων. Τῆς ἐποχῆς τῶν πολέμων, τῆς ἐντασης καὶ τοῦ ψεύδους, τὰ ἱστορικὰ χρόνια.

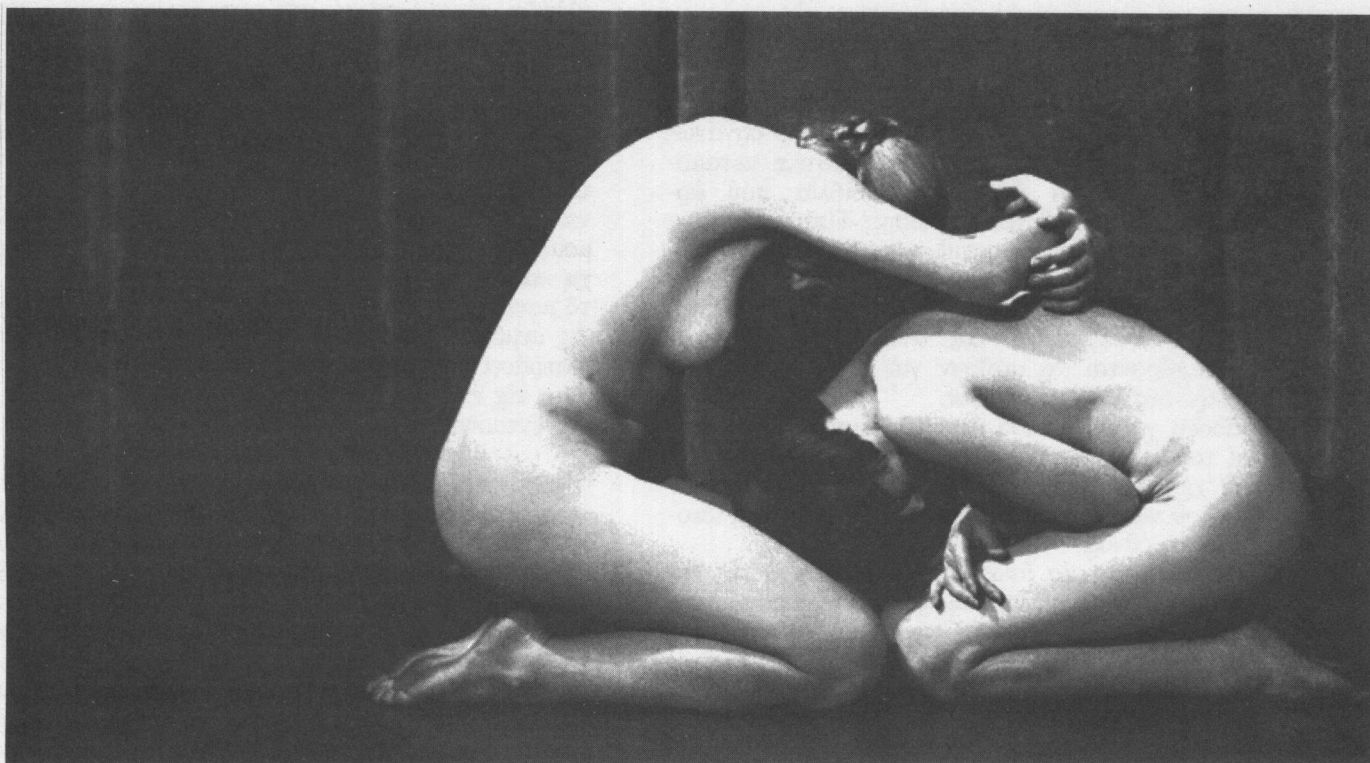
Τὶ συνδέει αὐτὰ τὰ τρία παραδείγματα; Τὶ περισσότερο προσφέρουν τὰ στοιχεῖα τῆς μεταξὺ τους συγγένειας σέ σχέση μὲ τὶς εἰδολογικὲς καὶ πραγματολογικὲς τους διαφορές; (Γιὰ τὸν ἀπλό λόγο ὅτι, ἐνῶ θά μπορούσε κανεὶς νά συνδέσει τὸν Γ. Παπανδρέου μὲ τὸ Μάη τοῦ 1968, ἦταν τελείως ἀνόητο νά τοῦ προσάψει συγγένειες μὲ κάθε ψυχο-παθολογικὸ καὶ ἀκραῖο ἐθνικισμό). Αὐτὸ πού φαίνεται ἄξιο προσοχῆς εἶναι ἡ συμβολὴ τέτοιων πολιτισμικῶν μορφωμάτων στὶς διαδικασίες μεταβολῆς τοῦ πολιτικοῦ πεδίου καὶ στὶς διαδικασίες ἐξατομίκευσης τοῦ ὑποκειμένου στὸ Δυτικὸν κόσμον (καὶ στὴν Ἑλλάδα). Μεῖζον χαρακτηριστικὸ αὐτῶν τῶν ἰδεολογικῶν σχηματισμῶν εἶναι ὅτι συναρθρώνουν ἐκλεκτικὰ διαφορετικὲς καὶ κατὰ κανόνα ἀντιφατικὲς μεταξὺ τους πνευματικὲς καὶ πολιτικὲς παραδόσεις σέ ἕνα διαχυτικὸ καὶ εὐληττο λόγο.

Μποροῦμε νά ἀπαριθμήσουμε τὰ ἐνδεικτικότερα ζητήματα πού προκύπτουν γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἔρευνα μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάδυση τέτοιων ἀμαλγαμάτων πού θά σκεπάσουμε προσωρινὰ μὲ τὸν ὄρο: ἐναλλακτικὴ ἰδεολογία.

Κατ' ἀρχὴν, τὸ πρόβλημα τοῦ μύθου. Ἄν μποροῦμε δηλαδή νά μιλήσουμε γιὰ νέες μυθολογίες στὴν ἐποχὴ πού οἱ συνεκτικὲς ἀφηγήσεις καὶ τὰ συμπαγῆ ἰδεολογικὰ ρεύματα μοιάζουν τόσο διακριτὰ.

Ἀκολούθως, ἂν οἱ μυθολογίες αὐτές, πού ὁμολοῦν γιὰ ὑπερφυσικὰ ὄντα τὰ ὁποῖα παρήγαγαν τὸν ἄνθρωπο σέ χρόνους ἀγνωστούς καὶ ἀν-ιστορικούς, ἔρχονται νά ὑπονομεύσουν τὰ μεγάλα μονοθεϊστικὰ δόγματα. Ἡ ἀπὸ μίαν ἄλλη σκοπιά, ποιά σχέση διατηρεῖ ἡ ἀνάδυση αὐτῆς τῆς νέας μυθολογίας μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν φονταμενταλιστικῶν ρευμάτων στὸ Ἰσλάμ καὶ τοῦ πολιτικοῦ ζηλωτισμοῦ στὴ χριστιανικὴ Δύση;

Πολιτικοποιώντας περισσότερο τὰ ἐρωτήματα πού διασπείρει τὸ νέο ἐναλλακτικὸ ρεῦμα, ὀφείλουμε νά ἀναφερθοῦμε στὴ μαζικὴ ἐπικαιροποίησι τῆς πλατωνικῆς ἀρχῆς τοῦ διπλοῦ κόσμου. Πρόκειται γιὰ μίαν ὑπερπολιτικοποίησι τοῦ καθημερινοῦ λόγου πού ὀργανώνεται μέσα ἀπὸ μίαν ψευδο-απορητικὴ ἀναμέτρηση μὲ τὸν

παρόντα κόσμο και την πολιτική του διακυβέρνηση. Ζούμε, λέει ή εναλλακτική φιλολογία, μέσα στον πραγματικό κόσμο, στο σήμερα, μά ή αλήθεια κρύβεται κάπου άλλο. Στο χτές, στο μύθο, σε άλλες διαστάσεις, στα άστρα και κάτω από τη γη; Και αν όντως ή αλήθεια βρίσκεται επέκεινα του όρατου κόσμου, τότε ποιό μās την κρύβουν; Και ποιό τό όφελός τους;

Μπορεί κανείς νά αναγνωρίσει στίς γενικές αυτές υποθέσεις, συγγενικές σχέσεις με τή συνωμοσιολογική και ψευδοφιλοσοφική μυθολογία τής πρόσφατης χολιγουντιανής παραγωγής. Ό Άρχοντας τών δαχτυλιδιών είναι σήμερα τό φιλοσοφικό έγχειρίδιο πού συμπληρώνει τίς καθημερινές χρήσεις μιās εναλλακτικής διατροφής πού στηρίζεται στα βιολογικά προϊόντα και στή τεχνική του ώμου έλαιόλαδου. Τά X-files οργανώνουν έδώ και μερικά χρόνια τήν άμφιβολία για τήν αγαθότητα τών εκλεγμένων κυβερνώντων, έπαναφέρουν τήν ιδέα ότι ό κόσμος διοικείται από ένα σκοτεινό δωμάτιο όπου έδρεύουν ιδιοτελείς έπιτελείς. Στηρίζοντας πολιτισμικά τήν άμφισβήτηση τής κοινοβουλευτικής αντιπροσώπευσης και του πολιτικού ανταγωνισμού εν γένει (έφόσον αυτός παρουσιάζεται από μάταιος έως παραπλανητικός) υποδοηθοῦν μιá σειρά από κοινωνικές πρακτικές απόδρασης από τό άστν, τό δημόσιο χώρο και τό εργασιακό περιβάλλον, προτείνοντας εύδαιμονικές άναμετρήσεις με τόν έαυτό μας στήν ύπαιθρο, στίς απότομες πλαγιές και κάθε έγκατάσταση όπου καλλιεργείται ό έλεγχόμενος φόβος τών ακραίων σπόρ.

Τό Μάτριξ διαλύει κάθε άμφιβολία. Υπάρχει μιá κρυφή αλήθεια, ένας κόσμος μαγικός πού σώζεται εις πείσμα τών άλλοτριωτικών τεχνολογιών. Ψευδεπίγραφα όσα διαβάζουν τά μάτια μας. Για μιá ακόμη φορά, τό σήμερα, ή έποχή μας, πού σύντομα ολοκληρώνεται, με τή βοήθεια τής αναζήτησης και τής φαντασίας και τήν αυτόμεταμόρφωση του έαυτου, άποκαλύπτεται θαμπό και διάτρητο από ιδιοτέλεια και ύλισμό. Σιάτσου, διαλογισμός, αναδρομές σε προηγούμενες ζωές, αριθμομολγία, άποσπάσματα βουδισμού, θραύσματα ζέν, μικρές άτομικές μερίδες εύτυχίας σε έναν κόσμο πού μās στεγνώνει και μās προσφέρει ψεύτικα νοήματα. Πρόκειται για τίς μικρές ιδιωτικές αντιδράσεις του ανθρώπου τής νέας έποχής, του ανθρώπου πού τόν λυτρώνει ή σοφία και ή φαντασία, πού αντίστέκεται ψάχνοντας και πού στήν έλληνική περίπτωση σκάβει τά ύποστρώματα τής έλληνικής του φύσης για νά αναζητήσει τόν αληθινό του έαυτό, ακόμα και αν αυτός δέν μοιάζει και τόσο με τήν πεζή παράσταση του όρθολογικού και ένταγμένου στήν παγκόσμια ιουδαϊο-χριστιανική και καπιταλιστική τάξη διπόδου.

Ό τρόπος πού παράγεται σήμερα ή άτομικότητα, πού άρθρώνεται με τό πολιτικά όρθό αλλά και τόν δίδυμο αντίπαλό του, τόν πολιτικό και κοινωνικό κομφορμισμό, ή σχέση του με τήν κοινωνία, με τήν συνύπαρξη, με τό ιερό, με τήν κατανάλωση, με τήν τεχνολογία, προκύπτουν άβίαστα ως θεματολόγιο τής νέας αρχαιολατρίας. Ποιός όμως είναι τελικά αυτός ό νέος

μπορούν να άνιχνευθούν στίς άτομικές χρήσεις τής έναλλακτικής ιατρικής ή στίς όλιστικές πνευματιστικές έξερευνήσεις. Η πολιτική του διάσταση δέν έξαντλείται στήν όντως έντυπωσιακή άνάπτυξη μιάς άποκοινωνικοποιημένης μέριμνας και έπιμέλειας του άστικού έαυτού. Τά city spa, τό ράφτινγκ και ό βουκολοπνευματιστικός τουρισμός, άν είδωθούν άπομονωμένα, δέν άποτελούν παρά στοιχειά κατανάλωσης, όψεις τής λεγόμενης νέας οικονομίας. Τή νέα όμως οικονομία τής άμφισβήτησης, τής άτομικιστικής άπογείωσης, τής έθνικης όνειροπόλησης, τό νέο καινοτομικό παράδειγμα πού συνδυάζει τή μικρο-θρησκευτικότητα του Ύδροχόου και τήν όλιστική προσδοκία ένός άποκαταστημένου μέλλοντος-παρελθόντος, πού μπορούμε νά τή συναντήσουμε;

Στή σημερινή Έλλάδα τά έναλλακτικά πλάσματα άποτυπώνονται έναργώς στό χώρο τής νέας άρχαιολατρίας. Αυτό του εκτεταμένου και πολυμυγοϋς πεδίου διακίνησης όριακων άναζητήσεων πού σκηνοθετούν τίς προνομιακές σχέσεις ένός άπώτατου έλληνοπλανητικού παρελθόντος μέ ύπερφυσικά φαινόμενα, ύπερτεχνολογικούς όραματισμούς και κατά προτίμηση έξωγήινους (ή ένδογήινους πολιτισμούς).

Η φιλολογία αυτή εισάγεται στή χώρα μας μέ τήν εύρεία διάδοση τής δεκαετία του 1980 των συνωμοσιολογικών άποκαλύψεων πού παρουσιάζει ό βαρόνος Φόν Ντένικεν. Τά βασικά της όμως χαρακτηριστικά διαμορφώνονται τή δεκαετία του '90 και σήμερα προβάλλουν μέ άρχετυπική καθαρότητα. Πρέπει νά σημειωθεί έδώ ότι ή έν λόγω έναλλακτική παραφιλολογία διαθέτει πολλαπλές έστίες διάδοσης, είναι έξαιρετικά σύνθε-

Έλληνας, τό πλάσμα τής νέας έποχής, ό πρωταγωνιστής του έπερχομένου Ύδροχόου, όπως τόν όνομάζει ό χώρος του New Age και κυρίως, πώς όργανώνεται στήν Έλλάδα σήμερα; Μέ ποιούς τρόπους μετέχει τό νεο-πλάσμα στήν όργάνωση τής πολιτικής συμπεριφοράς και ποιά έκδοχή τής άτομικότητας προκρίνει; Τά έρωτήματα αυτά δέν μπορούν νά άπαντηθούν εύκολα. Μιά γενεαλογική προσέγγιση των έννοιων «έναλλακτικό» και «άμφισβήτηση» μπορεί μολαταϋτα νά συμβάλει στήν κατανόηση αυτών των φαινομένων έπιθετικής έξατομίκευσης και όλικής εύθυγράμμισης τους μέ τόν πολιτισμό τής κατανάλωσης. Μπορεί νά μās βοηθήσει κυρίως νά κατανοήσουμε πώς είναι δυνατό αυτό τό «έναλλακτικό» νά ύποστηρίζεται από λογικές χειραφέτησης και ταυτόχρονα νά άπολήγει στήν έπιλογή ένός νεοκομφορμιστικού πολιτικού μοντέλου.

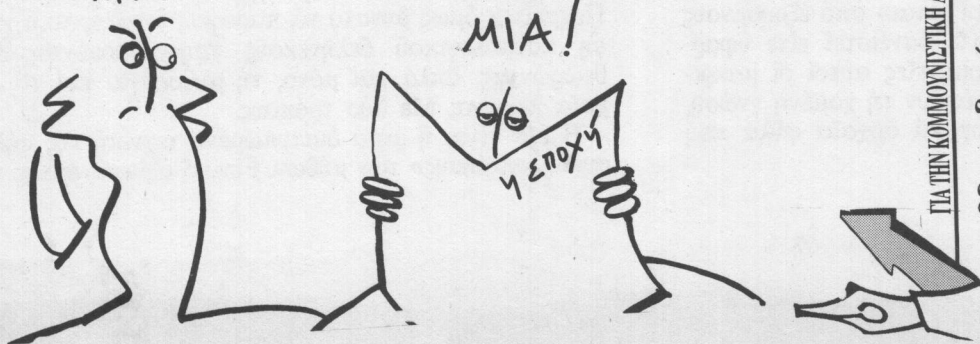
Οί όροι έναλλακτικός και άμφισβήτηση, βαθειά συνδεδεμένοι μέ τό κίνημα του New Age αλλά και τή ριζοσπαστική Άριστερά του '60, είναι έξαιρετικά πολύσημοι. Άνατρέχοντας σε γαλλικά λεξικά, ειδικευμένα γλωσσάρια και έγκυκλοπαίδειες, βλέπουμε μιά έντυπωσιακή πολυσημία παραπομπών σε άλλα λήματα.

Μέ ποιές μορφές λόγου όμως μπορούμε, γιά τήν έλληνική περίπτωση, νά έντοπίσουμε τά πιο άδρά χαρακτηριστικά, τίς μείζονες αντίφάσεις και τίς πιο παραγωγικές μορφές αυτής τής ιδιότυπης άμφισβήτησης, αυτό τό πλέγμα του έναλλακτικού. Ποιοί είναι σήμερα οι άποτελεσματικότεροι φορείς ένός τέτοιου λόγου; Η έπιταγή του νέου, ή έναλλακτικότητα, ή άποκαλυπτική έλπίδα, ή αντίθεση στό ρεαλιστικό σήμερα, δέν

ΕΠΟΧΗ της ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙΣ
ΝΑ ΔΙΑΚΡΙΝΕΙΣ
ΤΙΣ ΕΠΟΧΕΣ
ΠΙΑ...

ΕΧΟΥΝ
ΕΝΘΕΙ
ΣΕ
ΜΙΑ!

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΡΧΙΑ, ΓΙΑ ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟ

εβδομαδιαία εφημερίδα
της Ανανεωτικής αριστεράς

τη και πολύσημη, μά πάνω απ' όλα τυχαίνει ευρύτατης διάδοσης στα νεανικά στρώματα του πληθυσμού και πίο συγκεκριμένα σ' αυτό που ονόμαζα ο χώρος της «πρόσφατης» έγγραματοσύνης. Η νέα αρχαιολατρία άριθμεί πάνω από 10 περιοδικά, όρισμένα προερχόμενα από τό σύμπαν του φανταστικού και της τεχνολογίας και άλλα άμιγώς άσχολούμενα με την ελληνική άγωγή και την μελέτη αρχαίων κειμένων και αρχαιολογικών δήθεν εύρημάτων. Ταυτόχρονα εκδίδονται κάθε χρόνο πολλά αυτότελη έργα Έλλήνων και ξένων «έρευνητών». Ο χώρος της τηλεόρασης τά τελευταία χρόνια έχει γίνει μηχανισμός προώθησης συγκεκριμένων εκδόσεων. Οί άκροδεξιοί διάλυοι φιλοξενούν κατά καιρούς άνάλογες έκπομπές και όρισμένοι παρουσιαστές τους φιλοξενούνται στα συναφή ψηφοδέλτια.

Τί περιγράφουν αυτές οι εκδόσεις και μέ ποιόν τρόπο διακινούνται οι έναλλακτικές αυτές γραμμές κατανόησης του κόσμου, του παρελθόντος και της ελληνικής ταυτότητας; Ποιά τά σημεία στα όποια άγκιστρώνεται ή φαντασία της νέας εποχής;

Η αρχαιολατρική παραφιλολογία προτείνει μία έναλλακτική σχέση με την επικράτεια, τή γεωγραφία και τό τοπίο. Προάγει μία έτεροτοπία.

Τόσο ή αρχαιότητα όσο και ό σημερινός κόσμος δέν κρίνονται, δέν ρυθμίζονται ούτε φαίνονται στα μέρη πού προκρίνει ό παγκόσμιος χάρτης των άξιοθέατων. Η Ακρόπολη των Αθηνών κρύβει πολύ λιγότερα από τόν Όλυμπο, ή έρημος της Νεβάδα και τό New Mexico είναι σημαντικότερα από τή Νέα Υόρκη. Η Αταλάντη πίο πλούσια από τή Βεργίνα και οι γνώσεις μας για τό άρχιπέλαγος Γκαλαπάγκος πίο κρίσιμες από τό Παρίσι ή τό Βερολίνο. Η κρυφή πλευρά της Σελήνης, σαφώς έποικισμένη από Έλληνες, μά και ή ίδια ή γη πού πατάμε, πού κακώς τήν νομίζουμε άνευ πολιτισμού, είναι και αυτοί τόποι άλήθειας. Καί μάς είναι άγνωστοι. Η καθιερωμένη γνώση για τόν κόσμο, τό γνωστό σύμπαν των έξερευνητών και της έπιστημονικής μέτρησης φενακίζει μέ περιττή και ένίοτε ψευδή γνώση τούς άθθεντικά ελληνικούς τόπους. Έξωγήνιοι, κρυμμένες αρχαίες ελληνικές φυλές, παραμελημένα τεκμήρια, θάσεις όπου αναπτύσσεται ή υπερτεχνολογία, κρύβονται πάντα κάπου άλλου από εκεί πού διδάσκουν οι αρχαιολόγοι και οι σύγχρονοι κοσμοπολίτες.

Αυτό τό έτεροτοπικό σχήμα έρμηνεύεται πάντα μέ τόν έξής τρόπο. Η γνώση των άληθινών τόπων κατέχεται από τήν άμερικανική δύναμη και συγκεκριμένα τό κρυμμένο τμήμα του διομηχανικό-στρατιωτικού κατεστημένου. Μαζί μέ τούς «άληθινούς τόπους» οι Αμερικανοί παραλαμβάνουν και τήν αρχαιοελληνική υπερτεχνολογία πού οι αρχαιότατοι πρόγονοί μας είχαν έπινοήσει πριν από χιλιάδες χρόνια. Σέ όρισμένες περιπτώσεις ή γνώση αυτή «έπιστρέφεται» από έξωγήνιους πολιτισμούς πού τήν είχαν είτε δανειστεί είτε ύφαρπάξει. Σέ όρισμένες ειδικές έρμηνείες αυτοί οι μακρινοί πολιτισμοί πού μάς έπιστρέφουν τή χαμένη γνώση, ταυτίζονται και αυτοί μέ ελληνικά αρχαία φύλα πού μετοίκισαν στο διάστημα.

Οί έτεροτοπικές αυτές έπινοήσεις συμπληρώνονται από μία άνεξέλεγκτη άναμόχλευση της ιστορικής άλληλουχίας. Από μία έτεροχρονία πού θά λειτουργήσει σέ δύο άξονες. Άφενός τά ιστορικά γεγονότα και περίοδοι πού λαμβάνονται υπόψη στη φιλολογία αυτή είναι όλότελα διαφορετικά απ' αυτά πού ή ιστορική έπιστήμη, ακόμα και ή έλληνοκεντρική, έχει προκρίνει. Τρανό παράδειγμα ή έντυπωσιακή άδιαφορία για τήν αρχαία άθηναϊκή δημοκρατία. Η άναδιάταξη του ιστορικού χρόνου θά προσλάβει όμως και πίο δραματικές διαστάσεις όταν, στην καταγεγραμμένη θετική ιστορία προστίθεται στοιχεία των μονοθεϊστικών και άλλων μυθολογιών. Ο χρόνος δέν χωρίζεται πλέον σέ ιστορικό και προ-ιστορικό αλλά σέ ιστορικό και προκατακλυσμαίο. Οί «έποχές» πρό του κατακλυσμού άναβαθμίζονται ριζικά στο μέτρο πού ή όμολογημένη άγνοσία μας γι' αυτές ύπηρετεί άποτελεσματικότητας τά σχήματα της υπερτεχνολογικής και υπερφυσικής ύπεροχής των Έλλήνων. Η μεταφορά του ένδιαφέροντος στις «έποχές» παράγει έναν άχρονολόγητο και άδέσμευτο χρονικό όρίζοντα, πού δέν σιγματίζεται από κοινωνικά γεγονότα και δεσμεύσεις, δίνει ζωτικό χώρο στο έναλλακτικό αίτημα μιάς άπελευθερωμένης και άθθεντικής άυτογνωσίας.

Τό τρίτο σημαντικό και συμπληρωματικό σημείο μπορεί νά καταγραφεί ως έξής: ή έναλλακτική έπανατοποθέτηση του χωροχρόνου των Έλλήνων και συνεπώς της άνθρωπότητας, γεννιέται από μία διπλή κατοπτρική σχέση φόβου-έλξης προς τήν τεχνολογία. Η έν λόγω φιλολογία βρίθει από παραδείγματα πού θεμελιώνουν τούς κινδύνους πού διατρέχει ό σύγχρονος άνθρωπος από τήν επικράτηση της ψηφιακής τεχνολογίας ενώ ταυτόχρονα στηρίζει τήν αρχαιοελληνική ύπεροχή, μεταξύ των άλλων, σέ μία προνομιακή σχέση του ελληνισμού μέ τήν υπερτεχνολογία. Αυτή πού οι αρχαιολόγοι σήμερα άγνοούν ή περιφρονούν. Τό άντικαθρέπτισμα αυτό άποτυπώνεται και στην άντιφατική, μά τόσο έλκυστική όπως άποδεικνύεται, σχέση μέ τήν έπιστήμη. Ένώ ή κυρίαρχη γνώση θεωρείται στοιχείο μιάς γιγάντιας συναμοσίας κατά του ελληνισμού, μάς συναμοσίας των ύλιστών, οι «άποκαλύψεις» πού μάς προσφέρει ή έν λόγω φιλολογία, γίνονται πάντα στο όνομα της έπιστημονικής άλήθειας και μέσα από ένα στοιχειώδη έπιστημονικό φορμαλισμό.

Από τήν άλλη, αυτή ή αρχαιολογία του διευρυμένου νου ένάντια στη συναμοσία σιωπής γύρω από τό άχρονο σύμπαν και τήν προνομιακή θέση των Έλλήνων σέ αυτό, έπιστρέφει στη μελέτη πίο συμβατικών τεκμηρίων. Κοινώς, στην αρχαία ελληνική γραμματεία (μέσα στην όποια ό Πλάτων κατέχει προνομιακή θέση) και στις εκλαϊκεύσεις της πολυθεϊκής μυθολογίας. Πώς είναι όμως δυνατό νά παράγεις έναλλακτική γνώση κοσμολογικού βεληνεκούς χρησιμοποιώντας άναθεωρώντας, απλά και μόνο, τή μυθολογία και τά αρχαία κείμενα; Μέ δύο τρόπους.

Η μία είναι ή ρητά διατυπωμένη τεχνική της «άποσυμβολοποίησης» των μύθων. Γενικό άξίωμα αυτής της

πρακτικῆς μπορεῖ νά διατυπωθεῖ ὡς ἐξῆς. Οἱ συμβολικῆς ἀναγνώσεις ἀρχαίων μύθων καὶ ἐπῶν σκεπάζουν τὴν ἀληθινὴ ἱστορία. Ὁ μῦθος πρέπει νά ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὰ σύμβολα, νά γίνεῖ ἀπτός. Αὐτὴ ἡ ἀποκρυπτογράφηση παράγει ἓνα προσιτὸ σχῆμα στὸ ὁποῖο ἡ ἀφαίρεση ἀποσαθρώνεται γιὰ χάρι μᾶς πρὸ οἰκείας μεταφορᾶς. Κάθε μυθολογικὸ ἱπτάμενο τέρας διαβάξεται π.χ. ὡς διαστημικὸ σκάφος τῶν Ἑλλήνων.

Ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ αὐτὴ τὴν κυριολεκτικὴ ἀνάγνωση τῆς μεταφορᾶς, ἡ παραφιλολογία δομεῖται ὡς μία ἀνοιχτὴ καὶ γενναϊόδωρη σχέση κειμένου-ἀναγνώστη. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἐναλλακτικότητας καὶ προσόν γιὰ τὴν εὐρεία προφορικὴ διάδοση αὐτοῦ τοῦ ρεύματος, εἶναι ὅτι τὰ κείμενα προσφέρουν μόνον ἓνα ἀρχικὸ ἱστορικὸ καὶ ἀνατρεπτικὸ σενάριο τὸ ὁποῖο ὁ ἀναγνώστης στὴ διαδραστικὴ του σχέση μὲ ἄλλους κοινωνοὺς ἐπεξεργάζεται δραματουργικὰ κατὰ τὸ δοκοῦν. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ φιλολογία αὐτὴ δέν συνέχεται ἀπὸ γραμμικῆς ἐξηγήσεις, δέν ἔχει παρὰ ἐλάχιστες γνωστικῆς ἐστῆς καὶ δέν εἶναι δογματικὴ.

Ἐνα ἀκόμα ἀξιοσημειώμενο χαρακτηριστικὸ τῆς νέας ἀρχαιολατρίας εἶναι ἡ ἰδεολογικὴ ἀμφισβήτηση τῶν χριστιανικῶν πρωτείων ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητας. Ἡ δωδεκαθεϊστικὴ μυσταγωγία μᾶς ἀναβιωμένης ἑλληνικῆς θρησκευτικότητας ἀποτελεῖ τὴ μία ἄκρη τοῦ νήματος. Αὐτὴ πάνω στὴν ὁποία ἀποτυπώνονται καὶ οἱ πρὸ ἀπελευθερωτικῆς πτυχῆς τοῦ ἐγχειρήματος: αὐτὴ πρὸ συνδέεται σαφῶς μὲ μία ἀντισυμβατικὴ σεξουαλικὴ καὶ κοινωνικὴ συμπεριφορὰ. Στὴν ἄλλη ἄκρη συναντᾶμε ἓναν ἐλάχιστο κεκαλυμμένο ἀντισημιτισμὸ. Ὁ χριστιανισμὸς περιγράφεται ὡς τέρας ὁμοούσιου μὲ τὸν ἰουδαϊσμὸ. Μία κοινὴ κουλτοῦρα μῖσους, τῆς ἐποχῆς τῶν Ἰχθύων, ἓνα σύμπαν συνωμοτῶν πρὸς ἀπεμπόληση κάθε πνευματικότητας πρὸς ὄφελος τοῦ ὑλικοῦ κέρδους. Τὸ μεγαλύτερό τους ὅμως ἁμάρτημα εἶναι ὅτι ἀποφυσικοποιοῦν τὸν Ἑλληνα. Τὸν βγάζουν ἔξω ἀπὸ τὴ βασικὴ του ἀντιπαλότητα, αὐτὴ πρὸ ὀρίζει καὶ τὴν κοσμολογικὴ του ἀποστολή. Ἑβραῖοι καὶ Ἕλληνες ἀποτελοῦν τοὺς δύο πόλους μᾶς ὄντολογικῆς ἐχθρότητας, πρὸ μάχονται ὁ ἓνας τὸν ἄλλον ἐσαεὶ καὶ πρὸ ὁ ἐποικισμὸς τῆς ταυτότητάς μας ἀπὸ τὸ χριστιανισμὸ συγκαλύπτει. Στὴ φιλολογία αὐτὴ τοὺς συναντοῦμε στὸ σῆμερα (ὁμάδα E vs λέσχη Μπίλντμεργκ), στὸ ἀστρικὸ διάστημα (ἑλληνικῆς vs ἐξωγήινες φυλῆς καὶ ἀντίστοιχες ἐβραϊκῆς) ἀλλὰ καὶ στὰ ἐγκατα τῆς γῆς (ἑλληνικὰ Ντρίλ ἐναντίον ἐβραϊκῶν ξωτικῶν).

Τέλος καὶ συνοπτικὸ ὄλων τῶν προηγουμένων. Ἡ ἰσχὺς αὐτῆς τῆς ἀνοιχτῆς ρητορικῆς εἶναι ὅτι αὐτοσημειοθεῖται μέσα στὸ ρόλο τῆς ἀντίστασης. Ἐπικαλεῖται ἓναν ἐπινοημένο ἀντισυντηρητισμὸ καὶ ἐκλεκτικὰ στοιχεῖα τῆς underground κουλτοῦρας. Ἐν ὀλίγοις, ἄσχετα μὲ τὸ τί διακινεῖ, προβάλλει μέσα ἀπὸ τὸ ἴδιωμα τῆς Νέας Ἀριστερᾶς ἀνατρεπτικῆς αἰχμῆς καὶ ἓναν ἐντονο γνωστικὸ ἀντικομπορμιμοσ.

Ποῦ νά τοποθετήσουμε λοιπὸν αὐτὸ τὸ ρεῦμα; Εἶναι μία νέα μεταφυσικὴ, ἓνας παράγοντας ἀνορθολογισμοῦ, μία προσπάθεια ἐκ νέου μύθευσης ἐνός κόσμου

χωρὶς σταθερῆς συλλογικότητες καὶ συνεκτικὰ νοήματα; Εἶναι ἡ ἑλληνικὴ ἐκδοχὴ τοῦ New Age; Ἡ, ὁ μετωπικὸς λόγος τῆς ἑλληνικῆς ἄκρας δεξιάς; Μία ἐπινοητικὴ συνθήκη ὅπου ἐπῶάζεται ὑπογείως-underground τὸ αὐγὸ τοῦ φιδιοῦ;

Ἔλα αὐτὰ ἰσχύουν.

Ἔμως αὐτῆς οἱ νέες μυθολογίες, ἡ ἐπανοριοθέτηση τῆς φαντασίας, ἡ ἐκ νέου ὀμιλία γιὰ τὸ νέο καὶ τὸ ὄραμα, κάτι σαφῶς τελματωμένο στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ποῦ μᾶς ὀδηγοῦν; Καὶ ἐν τέλει τί κινητοποιοῦν πολιτικὰ καὶ ἰδεολογικὰ; Αὐτὸ τὸ ψευδοαπορητικὸ σύμπαν δέν ἔχει τίποτα ἐνδιαφέρον νά μᾶς πεί; Δέν εἶναι τελικὰ καθόλου ἐναλλακτικὸ;

Ἡ συζήτηση πρὸ διανοίγεται εἶναι μεγάλη. Μποροῦμε ὅμως νά διατυπώσουμε προσωρινὰ τρεῖς ἐρημνευτικῆς προτάσεις πρὸ ἐνδεχομένως νά μποροῦν μελλοντικὰ νά συμβάλλουν σὲ μία γόνιμη κριτικὴ γιὰ τὸ θέμα.

1. Βρισκόμαστε πρὸστὰ σὲ ἓνα ἐκτεταμένο φαινόμενο πρὸ προκύπτει ἀπὸ μᾶ ἰδεολογία μερικὴ μὲν, ἐξαιρετικὰ μολυσματικὴ δέ. Ἡ μερικότητα μᾶς τόσο ἐναλλακτικῆς καὶ ἀνορθολογικῆς δομῆς, πρὸ ἀποτελεῖ θεμελιακὸ στοιχεῖο τῆς μολυσματικότητάς της, ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ λόγος αὐτός δέν ἐμφανίζεται οὔτε δεσμευτικὸς γιὰ τὸ ὑποκείμενο οὔτε συγκρουσιακὸς στὸ ἐπίπεδο τῶν πολιτικῶν ταυτίσεων.

2. Ἡ ἐναλλακτικὴ ἰδεολογία μεταχειρίζεται καὶ ἀξιοποιεῖ τὰ ἰδιώματα τῆς Διαφορᾶς χωρὶς νά προκαλεῖ ὀργανωτικῆς ἐξαρτήσεις ἢ πολιτικῆς ρωγμῆς καὶ κοινωνικῆς συσπειρώσεις.

3. Προωθεῖ μία χειραφετησιακὴ συνθήκη γιὰ τὸ ἄτομο. Ἐνα ἄτομο ὅμως πρὸ περιορίζεται στὴν ἰδιότητα τοῦ νάρκισσου-καταναλωτῆ ὁ ὁποῖος χειραφετεῖται ἀπὸ τὸν συμπεριφορικὸ καὶ γνωστικὸ φορμαλισμὸ στὸ μέτρο πρὸ ἀναζητᾶ διεύρυνση τῶν ἰδιωτικῶν ἀπολαύσεων καὶ μόνον. Παράγει δηλαδὴ ἓναν ἀπελευθερὸ ἄτομικὸ νοῦ πρὸ δέν ὀργανώνει θετικὰ τίς ἐλευθερίες του καὶ πρὸ μοιάζει ἀδύναμος νά ἀμφισβητήσει τίς μείζονες στερεοτυπικῆς ἀρχῆς τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Ἡ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων, ὁ ἀνερευθρίατος ρατσισμὸς, ἡ ἀποδοχὴ τῆς κοινωνικῆς ἰεράρχησης καὶ τῆς ἀνισότητος, ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὸ πολιτικὸ πεδίο, συλλειτουργοῦν μὲ τὴν ἀπορητικὴ ἀντιμετώπιση τῆς καθιερωμένης γνώσης, μὲ μᾶ κουλτοῦρα διαφωνίας, μὲ τὸν νοητικὸ πειραματισμὸ, μὲ τὴ γενναϊοδωρία τῆς ἐπιστημονικῆς φαντασίας καὶ τοῦ ὀραματισμοῦ καὶ μὲ τὴν ἐμπρακτικὴ αὐτονομία τοῦ σεξουαλικοῦ πεδίου ἀπὸ τὴ γαμήλια καὶ ἀναπαραγωγικὴ του κρυστάλλωση.

Τίποτα δέν εἶναι προφανῆς μέσα σὲ αὐτὸ τὸ θολὸ τοπίο. Ἀπὸ τὴν πρῶτη ψηλάφηση ὅμως αὐτοῦ τοῦ ὑβριδίου, αὐτῆς τῆς μείξης ἀπολιτικῆς ἀναθεώρησης τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ ἀκραιῆς αὐτοδιάθεσης τοῦ ἀτόμου, ἐπαληθεύεται ἡ ὑπόψια ὅτι τὸ συναίσθημα τοῦ ὑποτελοῦς, ὁ λόγος τοῦ ἀντιστασιακοῦ καὶ ὁ ρόλος τοῦ ἀντάρτη μορφοποιοῦν σῆμερα ἐτερόκλητες πολιτικῆς στοχεύσεις, ἀντικρουόμενα κοινωνικὰ αἰτήματα καὶ ἀσύμβατα πολιτικὰ σχέδια.

«ΔΕΝ ΕΙΜΑΣΤΕ ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ»

Καλάβρυτα 1943,
Σρεμπρένιτσα 1995,
Μαδρίτη 2004

της Μαρίας Στεφανοπούλου

Ο Πρίμπο Λέβι στο βιβλίο του *Εάν αυτό είναι άνθρωπος*, στο κεφάλαιο με τόν τίτλο «Ο τελευταίος», περιγράφει τόν δημόσιο απαγχονισμό ενός συγκρατούμενου του στό στρατόπεδο του Άουσβιτς, λίγο πρίν φτάσουν οι Ρώσοι, ό όποιος είχε βοηθήσει σέ μιά εξέγερση αιχμαλώτων και στήν ανάτιναξη ενός κρεματορίου του Μπίρκεναου. Οι Γερμανοί φοβόνταν τώρα ότι υποκινούσε νέα άνταρσία. Μπροστά στήν άγχόνη ό γενναίος έτοιμοθάνατος έβγαλε μιά κραυγή πού συγκλόνησε τό γκρίζο άνθρωπινο κοπάδι τών σκλάβων: «Σύντροφοι, είμαι ό τελευταίος». Τέτοιος λόγος, λίγο πρίν τό θάνατο, πού άποπνέει περισσότερο ειλικρινή αισιοδοξία και πίστη στή νίκη και τήν έλευθερία παρά τόν ήρωισμό του άνυπότακτου, έβγαίνει συνήθως από τά στόματα τών κομμουνιστών πού πολεμούσαν τότε τόν φασισμό στήν Εύρώπη άπ' άκρη σ' άκρη, όταν τούς έστηναν μπροστά στό έκτελεστικό απόσπασμα.

Είκοσι πέντε χρόνια άργότερα, τό 1970, ό Γιουγκοσλάβος ζωγράφος Ζόραν Μούζιτς (Zoran Music - γεν. 1909· έζησε στή Βενετία κυρίως και στό Παρίσι) παρουσίασε μιά έκθεση με λιθογραφίες και χαρακτηριστικά δίνοντάς της τόν τίτλο «Δέν είμαστε οι τελευταίοι», σάν άπάντηση στόν σύντροφο του Πρίμπο Λέβι. Πρόκειται για έργα πού ό καλλιτέχνης δημιούργησε τότε πάνω σέ σχέδιά του καμωμένα τό 1944-45, όταν βρισκόταν ως πολιτικός κρατούμενος στό Νταχάου, και τά όποια είχε καταφέρει νά διασώσει κρύβοντάς τα στό στρατόπεδο. Τό 1995 στό Παρίσι, στήν επέτειο τών 50 χρόνων από τή λήξη του Β' παγκόσμιου πολέμου, παρουσιάστηκε τό έργο του Μούζιτς σέ μεγάλη άναδρομική έκθεση μαζί με τά σχέδια από τό Νταχάου. Η σειρά «Δέν είμαστε οι τελευταίοι», πού τό θέμα της είναι οι νεκροί αιχμάλωτοι στό στρατόπεδο, πτώματα

*Άπό τό λεύκωμα του Ζόραν Μούζιτς (Zoran Music),
Réunion des Musées Nationaux, Paris 1995*

στοιβαγμένα σέ σωρούς, σκελετοί απαγχονισμένων, εικόνες θανάτου πού είχαν χαράξει για πάντα τό βίο του ζωγράφου, μου φαινόταν τότε τραγικά έπίκαιρη. Ό πόλεμος μαινόταν ήδη πέντε χρόνια στή Γιουγκοσλαβία και οι επιχειρήσεις έθνοκάθαρσης ξετυλίγονταν ραγδαία και άποφασιστικά. Οι έθνικισμοί στή χώρα είχαν φουντώσει, τό μίσος ζητούσε άχόρταγα αίμα, πρόσφυγες μετακινούνταν μέσα κι έξω από σύνορα, και στρατόπεδα συγκέντρωσης ξεχειλίζουν από αιχμαλώτους. Η ένήμερωση και οι συζητήσεις (προπαγάνδα;) στήν Εύρώπη δίχαζαν τήν κοινή γνώμη. Ό κόσμος δέν ήξερε τί να πιστέψει, ούτε τί έπρεπε νά γίνει για νά σταματήσει τό κακό. Η Ελλάδα φαινόταν ή μόνη ευρωπαϊκή χώρα σίγουρη για τή θέση πού έπαιρνε σέ αυτό τόν πόλεμο, άσυζητητή υπέρ τών όμοθρήσκων της Σέρβων.

Όλα αυτά τά συλλογιέμαι πάλι σήμερα με μιά τριπλή άφορημή, πού συνέπεσε χρονικά. Στήν παρουσίαση του βιβλίου του Χ.Φ. Μάγερ *Άπό τή Βιέννη στα Κα-*

λάβρυντα,¹ όταν ήρθε ή ώρα νά λάβει τό λόγο τό άκροατήριο, μετά τό πέρας τών όμιλιών, σηκώθηκε ένας ήλικιωμένος άντρας και φανερά συγκινημένος είπε ότι θεωρεί και τήν ύπαρξη του βιβλίου και τή συζήτηση που γινόταν εκείνο τό βράδυ πολύ σημαντικά γεγονότα, γιατί βοηθούν, είπε, νά γνωρίσουμε μιά όδυνηρή ιστορική αλήθεια, νά διδαχτούμε απ' αυτήν, ώστε τέτοια έγκλήματα νά μήν επαναληφθούν ποτέ πιά στό μέλλον. Μά είμαστε στό μέλλον, τό φτάσαμε, σκέφτηκε λυπημένα. Για τήν εποχή εκείνου του πολέμου, τό μέλλον είμαστε εμείς. Άκούστηκε τότε ή φωνή μιάς κυρίας, που πρόσθεσε αύστηρά: «Γίνονται τώρα, αυτή τή στιγμή που μιλάμε». Ύστερα σώπασαν και οί δύο. Νά υπενθυμίσω ότι τό συγκεκριμένο, πράγματι αξιόλογο, βιβλίο που παρουσιάστηκε στό Ίνστιτούτο Γκαϊτε στις 23/3/2004 αναφέρεται στή δράση της 117ης μεραρχίας καταδρομών του γερμανικού τακτικού στρατού στή Σερβία και τήν Πελοπόννησο κατά τήν περίοδο της Κατοχής, στήν αντίσταση τών Έλλήνων άνταρτών καθώς και στις επιχειρήσεις τών γερμανικών αντιποίνων, μέ κυριότερη έξ αυτών τή σφαγή του άμαχου άντρικού πληθυσμού στά Καλάβρυτα, «τό μεγαλύτερο έγκλημα πολέμου που διέπραξε ή Βέρμαχτ σέ μη ολαβόφωνο κράτος στή διάρκεια του Β' παγκόσμιου πολέμου», κατά τόν Μάγερ. Άνάμεσα στό άκροατήριο είναι βέβαιο πώς υπήρχαν άνθρωποι που είχαν ζήσει τά γεγονότα αυτά, θά ήσαν τότε παιδιά ή νεολαίοι, πολεμιστές ή άμαχοι. Και είναι πράγματι όδυνηρή, αλλά και λυτρωτική, ή αλήθεια τούτων τών «έπιζώντων», που έχουν τήν τύχη και αξιώθηκαν 60 χρόνια μετά νά τή συζητούν επιτέλους *άντικειμενικά*, αν σκεφτεί κανείς ότι από τή μέν πλευρά τών θυμάτων ακόμα ακούγονται φωνές που λέν ότι για τή σφαγή «έφταιγαν οί άντάρτες επειδή προκάλεσαν τ' αντίποινα τών Γερμανών», από δέ τήν πλευρά τών θυτών νά πούμε μόνο ότι στήν Όμοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας έως τό 1995 επικρατούσε ή κοινή συναίνεση ότι ό γερμανικός στρατός είχε μείνει καθαρός και δέν βαρυνόταν μέ έγκλήματα πολέμου —ή θέση αυτή άνετράπη, μετά τήν επάνερωση τών δύο Γερμανιών, μέ τήν έκθεση του Ίνστιτούτου Κοινωνικής Έρευνας του Άμβούργου (1995-1999).

Βγήκα από τήν αίθουσα ταραγμένη και σκεπτική, μέ ανάμεικτα αισθήματα ντροπής και περηφάνιας για τήν ευρωπαϊκή ειρήνη και τόν πολιτισμό μας, που καταφέρει μέν νά αποδώσει δικαιοσύνη, έστω και άργά, ενώ συγχρόνως μπορεί νά δημιουργεί παραπλεύρως τά νέα του θύματα (νέο άναγκαίο κακό) που θά τόν αναδείξουν πάλι σέ σπουδαίο πολιτισμό περιμένοντας μέ τή σειρά τους δικαίωση και αποζημίωση. Τούτη τή φορά όμως θά προλάβει; Θά βρει τόν τρόπο νά φανεί δικαίος έξω από τόν έαυτό του, για τούς διαφορετικούς λαούς; Η κουλτούρα που δημιουργήσε ό Β' παγκόσμιος πόλεμος στις συνειδήσεις τών Ευρωπαίων (αυτή που τούς ένωσε) μοιάζει νά εξαφανίζεται, απειλείται, σαρώνεται από τή δυναμική του καινούριου κόσμου

και τή νέα σύνθετη πραγματικότητα. Μετασχηματίζεται; Όσο ή ιατρική παρατείνει έπιστημονικώς τό προσδόκιμο όριο ζωής και ή οικονομία ικανοποιεί τό υλικό όνειρο της ευημερίας, τόσο ή ζωή ήθικώς (στήν πνευματικότητά της) χάνει σήμερα τήν αξία της. Ό πόλεμος τών Γερμανών στήν Ευρώπη δίδαξε ανάμεσα στ' άλλα, σέ όσους πήραν τό μάθημα τών Ναζί σάν τό κατεξοχήν αντιδίδαγμα, ότι ή κάθε ζωή που χάθηκε στή μάχη ή στό στρατόπεδο συγκέντρωσης είχε τή δική της αξία (όνομα, περιουσία, καταγωγή, πίστη, έπάγγελμα). Δέν υπήρχε άνώνυμος θάνατος σ' εκείνο τό μακελειό. Κάθε πόλη, κάθε χωριό, δουνό ή θάλαμος αερίων έχει καταγραμμένους τούς νεκρούς του, στρατιώτες ή άμάχους. Επί 60 χρόνια ή άνοιχοδόμηση, ή ανάγκη για συμφιλίωση και επανόρθωση από τά δεινά αυτού του τρομερού πολέμου, ή άυτογνωσία έφτιαχναν πολιτισμό, δημοκρατία (άκόμα και μέσα απ' τόν κομμουνισμό), ειρήνη και κυρίως τήν αλληλεγγύη μεταξύ τών λαών της γηραιάς ήπειρου. Μήπως ή έν λόγω κουλτούρα δέν εξαφανίζεται τελικά αλλά τώρα έδραϊνεται, ακριβώς επειδή ήδη βρισκόμαστε στό «μέλλον της ειρήνης» που όραματιζόταν ό κάθε Ευρωπαίος από τό 1945 και μετά (και πρώτος απ' όλους ό «τελευταίος» σύντροφος του Πρίμο Λέβι); Μήπως αυτό που χάνεται είναι τό όραμα, προκειμένου νά γίνει πραγματικότητα; Και σάμπως υπάρχει πραγματικότητα χωρίς αντιφάσεις, χωρίς διαφεύσεις και κινδύνους —παλιούς και νέους;

Τήν ίδια εβδομάδα που παρουσιάστηκε στό Γκαϊτε τό βιβλίο του Μάγερ, τό γαλλικό περιοδικό *Nouvel Observateur* (18-24/3/2004) αφιέρωνε εξασέλιδο ρεπορτάζ για τή σφαγή στή Σρεμπρένιτσα και για τή λήξη της πρώτης φάσης της δίκες του Μιλόσεβιτς στό Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο της Χάγης για τήν πρώτην Γιουγκοσλαβία, μέ άποσπάσματα από καταθέσεις μαρτύρων και από άπολογίες Σέρβων στρατιωτικών που κατηγορούνται «για τή μεγαλύτερη σφαγή άμάχων μετά τόν πόλεμο του Χίτλερ». Συγκεκριμένα, μέσα σέ τέσσερις μέρες, 13-16 Ίουλίου 1995, Σέρβοι (κυρίως της στρατιωτικής άστυνομίας) εκτέλεσαν (ύπακούοντας σέ διαταγές) πάνω από 7.000 Βόσνιους μουσουλμάνους, πολίτες κυρίως, ήλικίας από 16 έως 70 ετών. Οί άνατριχιαστικές περιγραφές τών μαζικών αυτών εκτελέσεων θυμίζουν τίς συνοπτικές μεθόδους, τήν παγερή άποφασιστικότητα και τόν κτηνώδη κυνισμό τών Ναζί: χωρισμός γυναικόπαιδων από τούς άντρες, φόρτωμα και άσφυκτικός έγκλωβισμός σέ μεταφορικά μέσα

1. Χέρμαν Φράνκ Μάγερ, *Άπό τή Βιέννη στά Καλάβρυτα*, μτφρ. Γ. Μυλωνόπουλος, Βιβλιοπωλείον της Έστίας, Άθήνα 2003.

γιά τό μοίρασμα τῶν «αἰχμαλώτων» στους τόπους ἐκτέλεσης, στοιβάγμα τῶν ἀνθρώπων σέ ἀποθήκες, μάντραμα σέ χωράφια κατά ἑκατοντάδες μπροστά στά πολυβόλα, σκάψιμο λάκκων, μπουλντόξες γιά τό σάρωμα τῶν πτωμάτων, μαζικοί τάφοι. Στόν ἑλληνικό Τύπο, εἶναι ἀλήθεια, ἡ ἐνημέρωση γιά τό θέμα ὑπῆρξε καί εἶναι πενιχρή ἕως ἀνύπαρκτη, σποραδικά συναντήσαμε κάποιες σύντομες εἰδήσεις λίγων ἀράδων ἀπό ξένα πρακτορεία. Στή δίκη τῶν ἐγκλημάτων χαρακτηρίστηκε, «μέ ἱστορική ἀπόφαση», γενοκτονία. Στήν *Ἐλευθεροτυπία* (20/4/2004) ἡ σχετική εἰδηση γαλλικοῦ πρακτορείου ἔφερε τόν εἰρωνικό τίτλο τοῦ ἑλληνα συντάκτη: «Γενοκτονία ἐστὶ». Βέβαιο εἶναι πῶς τά ἐρωτήματα παραμένουν ἀνοιχτά κι οἱ ἀμφιβολίες στενάζουν: ἡ ἐγκυρότητα καί ἡ ἀρμοδιότητα τοῦ Δικαστηρίου τῆς Χάγης; τά ἐγκλήματα καί ἀπό τήν πλευρά τῶν Βοσνίων καί τῶν Κροατῶν ἡ «δαμινοποίηση» τῶν Σέρβων ἀπό τήν Εὐρώπη τῶν ἰσχυρῶν; οἱ προσφυγές τοῦ Βελιγραδίου κατά 8 χωρῶν γιά τούς (ἐπίσης ἐγκληματικούς) νατοϊκούς βομβαρδισμούς τό 1999. Ἡ Ἑλλάδα ὅμως, πού μέ παρηγορία ἔθεσε τά ζητήματα αὐτά, ἔστειλε ἀνταποκριτές δημοσιογράφους στή Χάγη, ἔστω γιά ν' ἀποδείξει τήν ὑποκρισία τῶν Μεγάλων Δυνάμεων; Καί εἶναι πράγματι πῶς καθοριστικῆς σημασίας αὐτή ἡ αἰωνίως μνημονεύμενη ἐν γένει «ὑποκρισία» ἀπό τό ἴδιο τό τραγικό γεγονός πού προκάλεσε; Πῶς ἀκριβῶς, λοιπόν, τό προκάλεσε; Τά ἀδιαμφισβήτητα ἐγκλήματα πολέμου καί οἱ χιλιάδες (;) ἄμαχοι πού σκοτώθηκαν μέ ἀτιμωτικό θάνατο, ἐγκλήματα τῶν τριῶν ἐθνικισμῶν πού ἔδρασαν στή Γιουγκοσλαβία ἀπό τό 1990 ὡς τό 1999 (γνωρίζοντας καλά τή δουλειά τους) πῶς θά ἀποδειχθοῦν ἂν ὄχι μέ ἔρευνα, μέ καταμετρήσεις, δίκες, ἀμερόληπτη κρίση, ντοκουμέντα, ἱστορική προσέγγιση τῆς πολιτικῆς ἢ πολεμικῆς στρατηγικῆς; Ἀφήνω τελευταία τήν ἀναγκαία ἀποκατάσταση θυμάτων κι ἐπιζώντων. Μήπως εἶναι νωρίς ἀκόμα; Δέν ξέρω ἂν ὁ χρόνος θά ἀποδειχθεῖ ἐξίσου σύμμαχος γιά τήν πρῶην Γιουγκοσλαβία ὅπως ὑπῆρξε γιά τά θύματα καί τούς ἐπιζώντες τοῦ Β' παγκόσμιου πολέμου. Ἡ Ἑλλάδα πάντως εἶναι σημαντική δύναμη στά Βαλκάνια –ἐκτός ἀπό «ἀδελφή» χώρα τῆς Σερβίας–, καί ὀφείλει νά βοηθήσει καί πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση (ὄχι μόνο στόν οἰκονομικό τομέα τῶν ἐπενδύσεων), θεραπεύοντας ἔτσι καί τούς δικούς της ἐθνικισμούς, ἐπιβεβαιώνοντας τίς θέσεις της καί ἀπαντώντας ἡ ἴδια στά ἐρωτήματα πού ἔθεσε προκλητικά στους Εὐρωπαίους, ἀφοῦ πρῶτα ἐρευνήσει τά στοιχεῖα καί ἐγκαταλείψει τή μονομερή στάση.

Τήν ἐπομένη τῆς βιβλιοπαρουσίασης στό Ἰνστιτούτο Γκαίτε, στίς 24/3, μιὰ ἀλλόκοτη μεγαλοπρεπής τελετὴ ἐθνικοῦ πένθους ξετυλίγεται στή Μαδρίτη: οἱ 192 νεκροὶ ἀπό τό τρομοκρατικό χτύπημα τῆς 11ης Μαρτίου (τὴν τιμωρία πού ἐπέβαλαν στήν Ἰσπανία οἱ ἰσλαμι-

στές γιά τή συμμετοχή της στόν πόλεμο τοῦ Ἰράκ) τιμῶνται ἐπίσημως στόν καθεδρικό ναό τῆς πόλης παρουσία ἐκπροσώπων 50 καί πλέον χωρῶν τοῦ πλανῆτη, ἀνάμεσά τους ἀρχηγοὶ κρατῶν, ὑπουργοὶ ἐξωτερικῶν. Ἀκατανόητος θάνατος, βρόμικος πόλεμος: πολίτες ἀνατινάχθηκαν στοιβαγμένοι στά βαγόνια τοῦ τρένου πού τούς πήγαινε πρῶι στίς δουλειές τους, στή φιλήσυχη εἰρηνική πόλη τους –τακτική προσφιλῆς καί οἰκεία κάποτε στους Ναζί. Πολλοὶ συγγενεῖς τῶν θυμάτων, διαβάζουμε στήν ἐφημερίδα, δέν πήγαν στήν τελετὴ γιά νά μὴν καθίσουν δίπλα στους πραγματικούς ὑπαίτιους τοῦ ἐγκλήματος –τόν Μπλέρ, τόν Πάουελ, τόν Ἀθνάρ (πόσο ξαφνιάζει ἡ συνειδητοποίηση ὅτι ἓνας ἐμπνευστὴς ἐγκλημάτων δέν ἔχει ἀπαραίτητα τὴ μυθική φυσιογνωμία ἐνός Χίτλερ ἢ ἐνός Μουσουλίνη). Ὅσοι παραβρέθηκαν στέκονται παράμερα, κουρασμένοι, τλαιπωρημένοι, σαστισμένοι, ἀδιαφορώντας γιά τό πού βρίσκονται. Γιατί πενθοῦν, ἀλήθεια; Γιατί χάθηκε ὁ ἀνθρώπος τους; Ἡ λειτουργία τοῦ καρδινάλιου καί ἀρχιεπισκόπου, γράφει ἡ ἐφημερίδα, «εἶναι μιὰ ἐκεχειρία ἀφιερωμένη στήν ἀλληλεγγύη, ἐναντίον τῶν λυσαλέων ἐθνικισμῶν, τοῦ ρατσισμοῦ καί τῆς μισαλλοδοξίας». Θύτες καί θύματα δείχνουν τόν ἴδιο σεβασμὸ ἀπέναντι στό θάνατο.

Μήπως πρέπει νά τό παραδεχτοῦμε; Ἐξήντα χρόνια καρποφόρων ἐντέλει ἀγῶνων γιά τὴ δημοκρατία, τὴν ἐλευθερία, τὴν εἰρήνευση στήν Εὐρώπη ὅσο μᾶς ἔμαθαν νά ἀποστρεφόμεστε τίς ἰδεολογίες τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, τόν πόλεμο καί τὴν ὑποτέλεια ἄλλο τόσο μᾶς ἔκαναν ἀνεκτικούς στό ἐγκλημα μέσα στήν καθημερινή μας ζωὴ, πολιτισμένους, διαλλακτικούς, ἱκανοὺς νά δείχνουμε ὑπομονή καί κατανόηση στά δεινά τῆς ἀνθρωπότητας ἢ στά δικά μας δεινά, ἀκόμα κι ὅταν τά δημιουργοῦμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Παράδοξοι ὡστόσο δέν εἶναι οἱ δρόμοι τῆς εἰρήνης, ἡ διπλωματία πού ἀμβλύνει τίς κρίσεις καί τίς ἀντιθέσεις, οἱ ἱστορικοὶ συμβιβασμοὶ πού περιορίζουν τίς κοινωνικὲς συγκρούσεις (πῶς θά μπορούσαν ἄλλωστε νά λείψουν;). Παράδοξο εἶναι νά διαπιστώνουμε ὅτι μάθαμε νά προχωροῦμε ὑπερασπιζόμενοι κυρίως τὴν ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου κι ὄχι τόν ἴδιο τόν ἀνθρώπο. Καί παραμένει πάντα μιὰ πρόκληση ἢ συμφιλίωση τῶν δύο: τῆς ἰδέας καί τῆς πραγματικότητας. Στους συγγενεῖς τῶν θυμάτων τῆς Μαδρίτης (ὅπως καί σέ κάθε ἄλλη παρόμοια περίπτωση), πού οἱ κοινωνίες μας δέν ἔχουν βρεῖ ἀκόμα τὴ θεραπεία τοῦ πένθους τους, ἡ συμφιλίωση ἐπέρχεται ὑπό μορφή σόκ: ὄχι μέ ἓναν ἀδικο θάνατο ἀλλὰ μέ ἓναν ἀσύλληπτο θάνατο.

Στόν διχασμένο κόσμο τῆς μεταναξιστικῆς Εὐρώπης, τό ἀνατολικό καί τό δυτικὸ μπλόκ (μόνο τά ερείπια τοῦ πολέμου ἔνωσαν τότε τούς λαούς), ἦταν ἴσως ὀδυνηρὸ ἀλλὰ ἐμοιαζε εὐκόλο: μπορούσες νά διαλέξεις, νά ξεχωρίσεις, νά πάρεις θέση καί νά πᾶς στή μιὰ ἢ στήν ἄλλη ὄχθη. (Πέρασαν πολλὰ χρόνια γιά νά ποῦν μέ πεποίθηση οἱ κομμουνιστές ὅτι ἦταν καί ἀντισοβιετικοί, κι ἄλλα τόσα χρειάστηκαν γιά νά προσθέσουν ὅτι εἶ-

ναι και ευρωκομμουνιστές, και μετά τό 1989 πήρε κάμποσα χρόνια για νά δηλώσουν δραστικά, μέ τήν ίδια έννοια, ότι είναι Άριστεροί και Ευρωπαίοι.) Στόν σημερινό ένωμένο δυτικό κόσμο μας φαίνεται ότι είναι πολύ δύσκολο νά υπερασπίζεσαι τό διαφορετικό ή τό δίκαιο αντιδικώντας, γιατί δέν υπάρχουν πιά οί δύο όχθες. Όλοι είμαστε μέσ στό ποτάμι, και πρέπει νά παραμείνουμε. Κι είμαστε όλοι (όμοιοι και διαφορετικοί) ελεύθερα αλληλεξαρτώμενοι, ακριβώς για ν' αποφεύγεται τό κακό του πολέμου.

Άνεφερα τρία (συμβολικά) τοπωνύμια μέ τρεις αντίστοιχες χρονολογίες. Τί κοινό έχουν; Πρόκειται για τρεις πόλεις τής Ευρώπης του Νότου: Καλάβρυτα, Σρεμπρέντσα, Μαδρίτη. Σ' αυτές τίς πόλεις, σέ τρεις διαφορετικές ιστορικές στιγμές, δολοφονήθηκε άγρια άμαχος άθώς πληθυσμός σέ μαζικές σφαγές. Και τά τρία φονικά ήταν αντίποινα: σέ πόλεμο τακτικού στρατού μεταξύ κρατών, σέ έμφύλιο, από δράση τρομοκρατικής ομάδας. Και τά τρία είναι άπεχθή έγκλήματα ναζιστικού τύπου μέ κίνητρο τό καθαρό μίσος. Και στίς τρεις περιπτώσεις δράστες, υπαίτιοι, ήθικοι άυτοургоί συγχέονται, ή ευθύνη του έγκλήματος άρρησε νά άποδοθεί ή παραμένει σκοτεινή. Πράγμα που δέν έμπόδιζε —ίσως μάλιστα ακριβώς γι' αυτό— και δέν έμποδίζει τά φονικά τέτοιου τύπου νά επαναλαμβάνονται άπειρες φορές μέσα στά χρόνια, σέ άλλους τόπους, κάνοντας τόν κόσμο όλο και πιό περίπλοκο, όλο και πιό δυσανάγνωστο. «Τό όφθαλμόν αντί όφθαλμού αφήνει τόν κόσμο τυφλό», έλεγε ο Γκάντι. Ό ηλικιωμένος όμως άκροατής του Ίνστιτούτου Γκαίτε έλπίζει πάντα: «Νά τό καταλάβουμε. Νά δούμε τήν αλήθεια. Ώστε νά μήν επαναληφθούν αυτά», είπε μιλώντας για τά Καλάβρυτα. Αύτά όμως γίνηκαν και γίνονται πάλι και πάλι και πάλι. Έμεις οί Δυτικοί έχουμε καταλάβει. Άλλά δέν θέλουμε νά τό πάρουμε άπόφαση ότι δέν είμαστε μόνοι μας στόν κόσμο. Είκοσι πέντε χρόνια ο ζωγράφος Ζόραν Μουζίτς σιωπούσε, δέν μιλούσε για τό Νταχάου. Και μιά μέρα οί νεκροί σύντροφοί του από τό στρατόπεδο έμφανίστηκαν στό χαρτί καθώς σχεδίαζε. «Δέν είμαστε οί τελευταίοι», του ψιθύριζαν.

Ό Β' παγκόσμιος πόλεμος σημάδεψε βαθιά τούς ανθρώπους που τόν έζησαν αλλά και τά παιδιά εκείνων που ήταν τότε παιδιά, δηλ. τουλάχιστον τίς δύο επόμενες γενιές. Όλοι διδάχτηκαν απ' αυτόν μιά πικρή αλήθεια: ότι ή μεταπολεμική περίοδος δέν θά τελείωνε ποτέ: ότι, έχοντας διανύσει σήμερα και τήν έκτη δεκαετία μετά τό 1945, τά τερατώδη έγκλήματα που διέπραξαν τότε οί Γερμανοί (και οί Γαπωνέζοι) καθώς και ή ακριβοπληρωμένη άπελευθέρωση που ήρθε από τή Σοβιετική Ένωση και από τήν Άμερική (τούς Συμμάχους) ρίχνουν πάντα τή μεγάλη σκιά τους στίς συνειδήσεις όλων όσοι στοχάζονται κι αναλογίζονται τίς τύχες τούτου του κόσμου, όσοι σκέφτονται τό παρελθόν του σάν παρόν και σάν μέλλον και άνιχνεύουν τό άποτύπωμα του χθές στό έκάστοτε δράμα (όδυνηρό ή λυτρωτικό) που ξετυλίγεται στίς μέρες μας. Στό

μεταξύ ο κόσμος έχει αλλάξει ριζικά, τίποτα δέν είναι όπως άλλοτε. Και οί νέοι που εκσφενδονίζονται σάν πύραυλοι στό δικό τους μέλλον δέν παίρνουν τίποτα μαζί τους από τά περασμένα, δέν γυρίζουν νά κοιτάξουν πίσω τους. Σάν νά γεννιούνται σέ έναν παροντικό κόσμο χωρίς ιστορία. Τούς καταλαβαίνουμε; Ένας κίνδυνος έλλοχεύει (ένας επιπλέον) πλάι στα χτυπήματα τής τρομοκρατίας που σκορπίζουν τυφλά τό θάνατο: είναι ή άμεση, άκαριαία σχεδόν λήθη των χτυπημάτων αυτών, μοναδικός, θαρρείς, τρόπος άμυνας (πλήν τής 11ης Σεπτεμβρίου 2001, τό Γεγονός που άναδείχτηκε σταθμός στην ιστορία τής άνθρωπότητας, και των ΗΠΑ, στό γύρισμα του 21ου αιώνα). Εκτός από τούς συγγενείς των θυμάτων, ο κόσμος ξεχνάει άμέσως τό άποτρόπαιο συμβάν, μόλις πάψει νά είναι πρωτοσέλιδο στόν καθημερινό Τύπο. «Άφού δέν ήμουν έγώ», λέει ο κάθε πολίτης και συνεχίζει τήν ειρηνική του ζωή. Ό αϊφνίδιος, βίαιος θάνατος που έρχεται παράλογα από τό πουθενά τρομοκρατώντας τούς κατοίκους τής πόλης πλήττει τό μυαλό τους θανάσιμα, τό νεκρώνει. Κανείς δέν θέλει νά θυμάται, πόσο μάλλον νά τό κατανοήσει. «Δέν ήμουν εκεί. Ευτυχώς!» (Δέν λέει ωστόσο: «Θά μπορούσα νά ήμουν έγώ στή θέση τους».)

Υπάρχει τό έξής παράδοξο: ο Β' παγκόσμιος πόλεμος πράγματι, από μιά άποψη, δέν γνώρισε τέλος. Γνώρισε τή διαρκή ειρήνη —ο διαρκώς διευρυνόμενος δυτικός κόσμος, τουλάχιστον, τήν άπολαμβάνει προσοδοφόρα, εις βάρος άλλων βέβαια— που στους κόλπους τής ο ίδιος πόλεμος συνεχίζεται (ψυχρός ή θερμός), μέ τήν άκραία όμως μορφή των έκτροπών του, δηλαδή μέ τά μεμονωμένα έγκλήματα πολέμου (δικτατορία, έμφύλιο, έθνοκάθαρση, τρομοκρατία κρατική ή ατόμων/ομάδων, αντίποινα). Και συνεχίζεται ο πόλεμος μέ αυτή τήν κατά τόπους και έπιμέρους ολοκληρωτική ωστόσο μορφή, ακριβώς επειδή υπάρχει ή γενικευμένη ειρήνη, και, μετά τό 1989, ή έδραιωμένη δημοκρατία (του θριαμβεύοντος βέβαια καπιταλισμού). Μέ άλλα λόγια δέν γενικεύεται (δέν παγκοσμιοποιείται) σήμερα ο πόλεμος, αλλά ή ειρήνη. Δέν είπαμε ποτέ ότι ζούμε έναν Γ' παγκόσμιο πόλεμο (ένώ τόν ζούμε), άφού οί Μεγάλες Δυνάμεις που είναι ικανές για έναν τέτοιας όλης πόλεμο θέλουν νά «κάνουν» ειρήνη. Σάν νά μήν μπορούσε νά γίνει άλλως. Θαρρείς κι αυτός που επιδιώκει σήμερα τήν παγκόσμια κυριαρχία, λόγου χάρι ή κυβέρνηση Μπους τής Άμερικής (όπως άλλοτε, τηρουμένων των αναλογιών, ή Γερμανία του Χίτλερ), επειδή ακριβώς δέν θέλει —κατά τά προσχήματα— νά διαταράξει τήν ειρήνη, τουλάχιστον των δυτικών, και τίς δημοκρατίες, μόνον έγκληματώντας μπορεί νά πετυχάινει τό σκοπό τής. Όχι δηλαδή μέ πόλεμο αλλά μέ έγκλήματα πολέμου, κι αυτή ή διαρκής έκτροπή έπισύρει (πάντοτε μέσα στό κλίμα διαρκούς ειρήνης) όλες τίς συνεπακόλουθες παρεκτροπές (τοπικούς έμφυλιους, τρομοκρατία, δικτατορία). Πρόκειται για τό κατεξοχήν «παράδειγμα», για τή «νόμιμη» έμπειρία που μάς κλη-

ροδότησε ο Β' παγκόσμιος: τά εγκλήματα κατά τής ανθρωπότητας. Αυτά επέζησαν μετά την επίσημη λήξη του (και την επίσημη καταγγελία τους), ρυθμίζοντας σήμερα τις τύχες μας «εν καιρῷ ειρήνης».

Υπάρχει βέβαια τό προπολεμικό προηγούμενο για τό όνειρο τής παγκόσμιας κυριαρχίας, λόγου χάρη ή βρετανική και ή γαλλική άποικιοκρατία, για νά μείνουμε στόν 20ό αιώνα, τότε πού ο κόσμος χωριζόταν σέ άφέντες και δούλους ιθαγενείς. Τά προσχήματα ή ιδεολογήματα όμως τής «άποστολής» τού Λευκού ανθρώπου στήν Άπω Άνατολή ή τήν Άφρική, καθώς άλλαζαν μέσα στά χρόνια (έκχριστιανισμός, έκπολιτισμός—διάβαζε σήμερα δημοκρατία, δικαιώματα τού ανθρώπου) άντανακλούσαν όλο και πιό σύνθετες πραγματικότητες, τόσο για τούς άποικιοκράτες όσο και για τούς ύποτελείς. Κατά έναν τρόπο και ή άποαποίκιση δέν ολοκληρώθηκε ποτέ, μετά την επίσημη κήρυξη της σέ πολλές χώρες κατά τή δεκαετία τού '60. «Πρός τήν περίπλοκη [σκοτεινή;] Άνατολή έφευγα μέ ιδέες άπλές», έλεγε ο Ντέ Γκάλ τό 1954. Και ο Άντρέ Ζίντ τό 1927 παρατηρούσε: «Όσο λιγότερο έξυπνος είναι ο Λευκός τόσο πιό ήλίθιος τού φαίνεται ο Μαύρος». Οί πρώην άποικίες ώστόσο και ο σημερινός Τρίτος Κόσμος δέν έχουν πιά τίποτα τό έρεβώδες ή μπερδεμένο— ή φτώχεια και οί άρρώστιες πού μασιτίζουν αυτές τις χώρες είναι ή άπλόττητα πού επικαλούνταν ο Ντέ Γκάλ για τόν έαυτό του. Και σίγουρα, από μιά άλλη άποψη, όσο «έξυπνότερος» έχει γίνει πλέον ο Λευκός τής Δύσης χάρη στήν επιστημονική του πρόοδο, τόσο ο έγχρωμος—όπου γής τώρα πιά— είναι λιγότερο ήλίθιος, είναι μάλιστα συχνά έξισου έξυπνος μέ τόν Δυτικό, χειρίζονται τά ίδια έξυπνα όπλα και τήν ίδια παντοδύναμη τεχνολογία, ο έγχρωμος δέν διστάζει άλλωστε τώρα νά έξεγερθεί, στόν τόπο του ή στή δυτική χώρα νίθεσias του, και νά εκδικηθεί για ταπεινώσεις πού έξακολουθεί νά ύφίσταται, ή για εκείνες τού παρελθόντος. Άλλά οί γενικεύσεις δέν ώφελούν περαιτέρω στό πεδίο αυτό. Μας ενδιαφέρουν έξάλλου έδώ όχι τά εγκλήματα τών πρώην άποικιοκρατών σέ άλλες ήπειρους, εκτός τής Δύσης, όπου ή βαρβαρότητα τού πολιτισμένου («Βάρβαρος είναι καταρχάς αυτό πού πιστεύει στή βαρβαρότητα», λέει ο Λεβί-Στρως) έβρισκε συνένοχο τό φυσικό περιβάλλον τής ύποανάπτυξης και άλλοθι στόν πρωτογονισμό τών θυμάτων της· μας ενδιαφέρει πρωτίστως τό έγκλημα τού Λευκού εναντίον τού Λευκού, στή δική τους πολιτισμένη γή. Οί κατεξοχήν δάσκαλοι αυτού τού εγκλήματος (και μάλιστα για όλα τά σύγχρονα έθνικά κράτη, άνεξαρτήτως θρησκείας ή φυλής, αφού πρόκειται για ιδεολογικό, πολιτικό έγκλημα) ήσαν οί Ναζί τού Χίτλερ, στήν άνεπτυγμένη άστική βιομηχανική κοινωνία τους.

Άνταγωνιζόμενοι τήν αυτοκρατορία τών Γάλλων και κυρίως τών Άγγλων όσον άφορά τό όνειρο τής παγκόσμιας κυριαρχίας, οί Ναζί δίδαξαν μέ άπαράμυλλο τρόπο—εκτός από τόν έξολοθρευτικό, επιθετικό πόλεμο— τή συστηματική μέθοδο διεξαγωγής μιάς γεννοκτο-

νίας (ή έθνικάθαρσης) δίνοντας ύπόσταση στά βαθύτερα κίνητρα τού φυλετικού μίσους, κάνοντας πράξη σέ ευρωπαϊκό έδαφος αυτή τήν άπεχθή δυτική ιδέα και άθώνοντας (νομιμοποιώντας) κατά κάποιον τρόπο τήν ήθική άυτουργία, δηλαδή τήν άνεπιτικότητα εναντι τού εγκλήματός τους, πού βάραινε τότε όλόκληρο τόν γερμανικό λαό. Έκτοτε ο καθένας—κράτος, στρατιώτης, ομάδα— έχει τό δικαίωμα νά πει: «Κι εγώ μπορώ», άνεξαρτήτως προσχηματικής σκοπιμότητας, άν είναι δηλαδή για νά τιμωρήσει, νά κατακτήσει ή νά λυτρωθεί. Μέ τήν ίδια έννοια, κάθε πολίτης μπορεί νά σκεφτεί: «Άδιαφορώ», άν τό κακό συμβαίνει λόγου χάρη στόν γείτονά μου. Έφόσον ή πράξη έχει τελεστεί τίποτα δέν μπορεί νά τήν άκυρώσει, ακόμα κι άν ή ιδέα πού τήν ενέπνευσε έχει άνααιρεθεί, άποριφθεί και καταγγελθεί από τό σύμπαν όλόκληρο. (Είναι μήπως ή Δύση ταυτισμένη μέ τό σύμπαν;) Τό ότι ο όλόκληρωτισμός έχει γράψει σελίδες στήν ιστορία τού 20ού αιώνα προτού ακόμα μελετηθεί θεωρητικά και έξοβελιστεί ως ή πιό έπαισχυντη έμπειρία από τις ειρηνικές, δημοκρατικές, άστικές κοινωνίες μας—κι αυτό ισχύει πλέον, μολονότι όχι μέ τά ίδια μέτρα και σταθμά, και για τις πρώην κομμουνιστικές (ευρωπαϊκές) χώρες— δίνει στόν καθένα (άμερικανό άκροδεξιό άξιωματούχο, σέρβο, κροάτη ή βόσνιο έθνικιστή, ισλαμιστή τρομοκράτη) τό δικαίωμα νά πει: «Κι εγώ μπορώ», και νά πράξει ανάλογα.

Οί δημοκρατίες δυτικού τύπου τών ισχυρών δέν άπειλούνται πλέον στό έσωτερικό τους τόσο από τόν έθνικισμό ή τό ρατσισμό όσο από τήν άλαζονεία τους. Οί μικρές χώρες αντίθετα, ή οί ταπεινωμένοι πληθυσμοί, άντισταθμίζουν τήν άλαζονική ισχύ τών Μεγάλων Δυνάμεων μέ έθνικιστική στάση, κάνοντας τελικά κακό και στόν έαυτό τους. Ο έθνικιστής, σέ άτομικό επίπεδο, σημαίνει, στή καλύτερη περίπτωση, τήν κομπορημονία και μεγαλόστομη (συνήθως έθελουτυφλότητας) υπεράσπιση τής ιστορίας και τού πολιτισμού τού έθνους του, στή χειρότερη, όχι βέβαια τή φλογερή άγάπη για τόν λαό του αλλά τό φλογερό του μίσος για τούς γειτονικούς του λαούς, θρησκείες και πολιτισμούς, τούς όποιους θεωρεί κατώτερους ή και αίτιες τού κακού (ή άνώτερους, άν πρόκειται για υπερδυνάμεις, πού έτσι κι άλλιώς θέλουν νά τόν κατασπαράξουν). Σέ επίπεδο συλλογικό—χώρας, ομάδας, μειονότητας— άν εκδηλωθούν παρόμοιες έθνικιστικές τάσεις τό φονικό μπορεί νά έξαπλωθεί παντού. Εκεί πού ή άλαζονεία φέρνει τόν βρόμικο κατακτητικό πόλεμο, διαφυλάσσοντας τήν ειρηνική της εκκόλαψη και καλοζωία, ο έθνικισμός (ή ο πολιτικός ισλαμισμός) έγκυμονεί τά κατά συρροήν εγκλήματα πολέμου εκτός πεδίου μάχης και εν καιρῷ ειρήνης. Χαρακτηριστικό αυτού τού μακάβριου παράδοξου είναι ή διαλεκτική σχέση θύτη και θύματος· ή διαρκής έναλλαγή ρόλων καθώς άνταλλάσσονται συνέχεια αντίποινα μεταξύ τών άντιμαχομένων. Στό σημείο αυτό ή τρομοκρατία (κράτους ή άτομων) είναι, και ήταν άνέκαθεν στήν ιστορία, ή

ιδανικότερη πρακτική για τό δίδυμο «έγκλημα και τιμωρία», αφού καταφέρνει νά διατηρεί τή σκοτεινή πλευρά τής άνομης πράξης (ποιός τό 'κανε; γιατί τό 'κανε; είναι έχθρός; είναι φίλος; μέ λύτρωσε ή μέ υπέταξε;) ενώ ήθικώς θύτης και θύμα μένουν έκτεθειμένοι στις ιδεολογικές έρμηνείες τών συγκυριών, στις σκοπιμότητες τών συμμαχιών, στις βιοτικές ανάγκες τών ανθρώπων. Θύτες και θύματα γίνονται αδέρφια στην ίδια καταστροφική μιζέρια. Η ίδια βία είναι πού σκοτώνει και συγχρόνως φουντώνει τήν έπιθυμία εκδίκησης για τόν σκοτωμένο. Διαχωρίζοντας τά όμοια, τόν κηρυγμένο μέ τελεσίγραφα κατακτητικό (διάβαζε τρομοκρατικό) πόλεμο τής Αμερικής στο Ιράκ από τό έγκλημα πολέμου στα «μετόπισθεν» (τή σφαγή στή Μαδρίτη) θέτουμε ένα όριο ήθικης πού τό εξετάζει ή δικαιοσύνη, τό διεθνές δίκαιο, οι συνθήκες μεταξύ κρατών, οι λαοί οι ίδιοι. Όσοσο κανείς δέν μπορεί νά όρίσει πόσο ό δυνατός και αλαζόνας μπορεί νά πάει πέρα από τή δύναμή του, ούτε τό μέγεθος του έκμηδενισμού πού μπορεί νά φτάσει ό αδύναμος εξαιτίας τής κατάχρησης δύναμης από τήν πλευρά του ισχυρού. Αλλά και πάλι δύναμη και αδυναμία δέν είναι καθόλου απόλυτα μεγέθη, αφού οι ρόλοι σφαιρισθέντος και σφαγέα εναλλάσσονται και τά όρια ειρηνικής περιοχής και εμπόλεμης ζώνης αποδεικνύονται άσαφή —ό πόλεμος μεταφέρεται από τή Μέση Ανατολή και τό Ιράκ στην Ευρώπη μέ διάφορους τρόπους, όπως ή έξαρση αντισημιτισμού στή Γαλλία, οι βόμβες πού άπειλούν νά έκραγούν, ό φόβος, τά αντιδημοκρατικά μέτρα για τήν ασφάλεια. Τό έγκλημα πολέμου έχει ανάγκη τήν έκχειρία, τήν ειρήνη για νά γίνει (και τότε δέν είναι πλέον πολεμικό αλλά πολιτικό), όπως ή φωτιά του πολέμου χρειάζεται τις φλόγες τών όπλων για νά ξεσπάσει. Μαζί μέ τήν ιδέα τών σκοπών ενός έπιθετικού πολέμου σβήνει και ή σκέψη νά μπει τέλος σ' έναν τέτοιο πόλεμο. Τό τέλος δέν έρχεται, ή ειρήνη —που υπάρχει— τόν προετοιμάζει, τόν έγκυμονεί.

Η Σιμόν Βέιγ (Simone Weil), σέ ένα από τά κείμενά της του 1939 πού τά έγραφε έξόριστη στο Λονδίνο,² στο όποιο φαίνεται νά εγκαταλείπει τις φιλερηνικές θέσεις της μπροστά στην ολοζώντανη άπειλή τής χιτλερικής Γερμανίας, μιλάει για τόν *άπεριοριστο πόλεμο* (guerre illimitée). Αυτός, λέει, δέν είναι ούτε ό «όλοκληρωτικός» ούτε ό «άπόλυτος» —κατά τους ειδικούς— πόλεμος, αλλά κάτι νέο για τήν Ευρώπη, και οι στόχοι του είναι όλο και πιο σκοτεινοί, άκαθόριστοι. Είναι σίγουρα ένας *πολιτικός πόλεμος* (οι θρησκευτικοί ήταν κάτι έντελως διαφορετικό), ωστόσο δέν έχει τους περιορισμένους σκοπούς και προσπάθειες πού κατέβαλλαν οι προηγούμενοι πόλεμοι, έστω κι αν ή βία κατέστρεφε τότε μιά όλόκληρη πόλη. Πρόκειται εδώ για τόν πόλεμο μέ στόχο τήν οικουμενική κυριαρχία, μέ μοναδικό προηγούμενο τή ρωμαϊκή αυτοκρατορία, σχέδιο όλωσδιόλου παρανοϊκό γιατί τό σύμπαν δέν μπορεί νά ύποταχτεί σέ καμία δύναμη και ή γήνη σφαίρα δέν μπορεί νά περιέλθει σέ κανενός τήν ιδιο-

κτησία. Εκείνη τήν έποχή πολλοί διανοούμενοι πίστευαν ότι μετά τήν ήττα του Χίτλερ και του Μουσουλίνι όλοι οι λαοί τής γής θά συμφιλιώνονταν —ένδεχόμενο πού, για τή Βέιγ, φαινόταν άδιανόητο. Και πράγματι ήταν άδιανόητη μιά οικουμενική ειρήνη, όπως αποδείχτηκε εκ τών ύστερων, εκτός κι αν δίναμε έναν τέτοιο χαρακτήρα στην «ψυχρή ισορροπία τρόμου» τών δύο υπερδυνάμεων πού παγιώθηκε μετά τό '45, και αναθερμάνθηκε τό 1989 ως τρόμος χωρίς ισορροπία, μονόπλευρα. Η έννοια του άπεριοριστου πολέμου μού φαίνεται πολύ επίκαιρη σήμερα, όχι μόνο γιατί ένισχύει τό (συμβολικό) τέλος του Β' παγκόσμιου πολέμου πού δέν ήρθε ποτέ, ή γιατί ταιριάζει στα ήγεμονικά σχέδια τής Αμερικής του Μπούς: ίσως προσδιορίζει ευστοχα όχι τόν πόλεμο μεταξύ μεγάλων έθνών, ό όποιος έτσι κι άλλως έχει εκλείψει, αλλά εκείνους τους «μικρούς» σοπραδικούς πολέμους πού διεξάγονται συστηματικά προκειμένου νά προστατευτούν τά μεγάλα έθνη και νά διαφυλάσσουν τήν ειρήνη μεταξύ τους (και τήν οικονομία τους).

«Η πιο βαριά πίκρα για τόν άνθρωπο είναι νά ξέρει πολλά και νά μήν μπορεί νά κάνει τίποτα», λέει ό Ηρόδοτος. Τό νά μήν μπορούμε νά σταματήσουμε έντελως τόν πόλεμο στον πλανήτη είναι μικρότερο κακό από τό νά μήν εξασφαλίζαμε νησίδες ειρήνης στον κόσμο, γιατί μόνο μέσα εκεί μπορούμε νά σκεφτούμε και νά κατανοήσουμε τις ανάγκες τών ανθρώπων πού ύποφέρουν από τόν πόλεμο για κάποια χρονικά διαστήματα, αλλά και τό πώς θά βγούν από τόν φαύλο κύκλο πού περιέπεσαν, γιατί πάντα ύπάρχει έξοδος και αυτή είναι πάντοτε *πολιτική*, προϊόν σκέψης ή συμβιβασμού. Όσοσο, όταν σέ έναν πόλεμο τά περισσότερα θύματα είναι άμαχος πληθυσμός, πού δέν θυσιάζονται σέ μιά πορεία για τήν κατάκτηση ενός στόχου αλλά, στην πραγματικότητα, είναι τά ίδια αυτά ένας στόχος πού πρέπει νά έπιτευχθεί, τότε ό πόλεμος αυτός είναι όχι απλώς χωρίς νόημα ή λάθος, αλλά *έγκληματικός*: τά αντίποινα τότε είναι τυφλά κι από τις δυό πλευρές, ή μανία κυριαρχίας ή εκδίκησης φτάνουν σέ παροξυσμό. Στις συρράξεις πού οι Μεγάλες Δυνάμεις (Αμερική, Ρωσία, Γαλλία, Γερμανία, Ευρωπαίοι Σύμμαχοι) έπιτηρούν ή στις όποιες έχουν αναμειχθεί από τό '89 και μετά (Περσικός Κόλπος, Γιουγκοσλαβία, Παλαιστίνη, Τσετσενία, Ρουάντα, Αφγανιστάν, Ιράκ) ό αριθμός τών άμάχων πού έχουν σκοτωθεί (συμπεριλαμβανομένων και τών θυμάτων τρομοκρατίας ως αντιποίνων σέ «νόμιμα» χτυπήματα κηρυγμένου πολέμου) είναι τεράστιος σέ σύγκριση μέ τις στρατιωτικές απώλειες (μόνο ή γενοκτονία στή Ρουάντα είχε πάνω από 800.000 νεκρούς). Από τήν απο-

2. «La guerre et la notion de force», στο Simone Weil, *Oeuvres*, κεφ. IV, έκδ. Gallimard, Παρίσι 1999, σσ. 441-552.

ψη αυτή ο άπεριόριστος πόλεμος μετά το 1989 είναι πόλεμοι κυρίως αντιποίνων έναντίον άμάχων που ζουν είτε σε ειρηνικές είτε σε έμπόλεμες περιοχές. Όσο ευθύνονται γι' αυτό το κακό το μίσος και τά πάθη των ανθρώπων, άλλο τόσο υπεύθυνη (και περισσότερο) είναι η συγκεκριμένη κυβερνητική πολιτική των κρατών. Είναι μιά άκρραία σύγκρουση πάθους και πολιτικής, όχι και τόσο πρωτόγνωρη, αν έξαιρέσουμε τή σύγχρονη τεχνολογία στίς μεθόδους.

Η σφαγή των Καλαβρύτων έγινε Δεκέμβρη του 1943. Σέ ποιούς στρέφονταν όμως εδώ τά αντίποινα των Γερμανών; Ποιούς έκδικούνταν; Τούς Έλληνες άντάρτες; Μόνον αυτούς; Τόν Ιούλιο τής ίδιας χρονιάς, τή νύχτα τής 28ης, βομβαρδίστηκε άγρια από τή Βασιλική Βρετανική Άεροπορία και τόν 8ο άμερικανικό άεροπορικό στόλο τó Άμβούργο, μέ τήν έπιχείρηση «Γόμορρα»: 10 χιλιάδες τόνοι έκρηκτικές και έμπρηστικές βόμβες φωσφόρου έπεσαν σέ πυκνοκατοικημένες περιοχές, 200 χιλιόμετρα κτίρια και κατοικίες μέσα σέ λίγα λεπτά παραδόθηκαν στήν πυρκαγιά που κατέστρεψε όλοσχερώς τήν πόλη, 1.250.000 άστεγοι πρόσφυγες άπομακρύνθηκαν, οι νεκροί ήσαν 200.000 πολίτες. Ό στόχος εδώ ήταν άκριβώς αυτός, και τό σχέδιο «Άπεριόριστοι βομβαρδισμοί» είχε παρθεί ήδη από τό '42, από τή βρετανική κυβέρνηση: «Νά ξεκινησουμε από τή χώρα μας μιά έπίθεση άπολύτως έξοθρευτική, στέλλοντας βαρύ βομβαρδιστικό έξοπλισμό στο γερμανικό έδαφος μέ σκοπό νά καταστρέψουμε τό ήθικό του άμαχου πληθυσμού του έχθρου, και κυρίως των βιομηχανικών εργατών». Η Γερμανία βομβαρδίστηκε άνελέητα από τό 1942 ως τό 1945 –τό «έτος μηδέν»: 600.000 νεκροί πολίτες άμαχοι, 131 πόλεις ίσοπεδώθηκαν, 3.500.000 κατοικίες καταστράφηκαν, 7.500.000 άστεγοι και πρόσφυγες μετακινήθηκαν. Έπεσαν ένα έκατομμύριο τόνοι βόμβες σέ 400 χιλιάδες πτήσεις, στίς όποιες τό 60% των νεαρών πιλότων σκοτώθηκε. Οι Ναζί όνόμαζαν τούς βομβαρδιστές «τρομοκράτες του άέρα». Ωστόσο ή έκβαση του πολέμου μέ ήττα του Χίτλερ είχε ήδη κριθεί από τό '43. Αυτό δέν έμπόδισε τήν άμυνα των Συμμάχων νά είναι όλοσχερώς καταστροφική για τόν γερμανικό λαό μέ μορφή αντιποίνων, δηλαδή τιμωρίας. Φαίνεται ότι ή ιστορία δέν έχει λύσει ακόμα τό δίλημμα του ήθικού διχασμού: έπρεπε ή δέν έπρεπε ή χώρα νά πληρώσει τέτοιο τίμημα; Για πρώτη φορά μίλησε για τό τραύμα αυτό του γερμανικού λαού (πού ήταν ντροπή και άποσιωπημένη για χρόνια αλήθεια) ο πρόωρα χαμένος Γερμανός συγγραφέας Ζέμπαλντ (W.G. Sebald, 1944-2001) προκαλώντας μεγάλη συζήτηση στήν πατρίδα του τό 1997.³ Ό Ζέμπαλντ πιστεύει ότι ή έκδίκηση των Συμμάχων μέ τούς άεροπορικούς βομβαρδισμούς όδήγησε τόν «ένοχοποιημένο» γερμανικό λαό σέ «βαθιά άπάθεια και σέ μιά ύστερική θέληση για έπιδίωση». Τό πρόβλημα προφανώς, εκτός από στρατιωτικό, είναι και πολιτικό.

Τό 1999 τό NATO βομβάρδισε σχεδόν για τρεις μή-

νες τό Βελιγράδι (άποφεύγοντας τίς παράπλευρες άπώλειες άμάχων χάρη στήν ύψηλή τεχνολογία –άκούγεται ειρωνικό) τιμωρώντας τόν Μιλόσεβιτς για τό έγκλημα τής έθνοκάθαρσης και μέ σκοπό νά δοθεί ένα τέλος στο μακελειό. Έπρεπε ή δέν έπρεπε; Δύο από τά τελευταία έφέτος τρομοκρατικά πολύνεκρα χτυπήματα (ισλαμιστών), τό ένα στο μετρό τής Μόσχας στίς 5 Φεβρουαρίου μέ 150 (;) νεκρούς, που άποσιωπήθηκε σχεδόν άμέσως, και τό άλλο τής Μαδρίτης έγιναν παραμονές βουλευτικών εκλογών. Οι εύρωπαιοι Μαδριλένοι άπάντησαν πολιτικά στον έκβιασμό. Αντίθετα, οι Ρώσοι, που διατηρούν άκόμη τή συνείδηση ύπηκόου στο καθεστώς κι όχι πολίτη δημοκρατίας, προς τό παρόν δέν άντιδρούν πολιτικά και μαζικά, παρά τά έκατοντάδες θύματα, πιέζοντας τήν κυβέρνησή τους νά σταματήσει τόν άτιμωτικό πόλεμο στήν Τσετσενία. Άναρωτιόμαστε αν θά τά καταφέρει ο άμερικανικός λαός, έστω κι ένα χρόνο μετά, νά πλήξει πολιτικά τήν άκροδεξιά κυβέρνηση και νά σταματήσει ο πόλεμος στο Ιράκ. Όσο βαθιές ρίζες κι αν έχουν οι θρησκευτικές και φυλετικές διαφορές των άντιμαχόμενων έθνοτήτων, οι συγκρούσεις τόσο των έθνικισμών στήν πρώην Γιουγκοσλαβία όσο και οι πόλεμοι στήν Τσετσενία ή στο Ιράκ είναι πολιτικά προβλήματα. Ό πόλεμος του Χίτλερ δέν ήταν παρά πολιτικός πόλεμος του φασισμού έναντίον του κομμουνισμού. Έξήντα χρόνια μετά τήν ήττα του φασισμού φαίνεται νά έχουν νικήσει οι άστικές δημοκρατίες δυτικού τύπου, ενώ οι κομμουνιστές, μέ άνανεωμένες τίς ιδέες, έξακολουθούν νά αγωνίζονται μέσα σέ αυτές τίς άνισες και προβληματικές κοινωνίες.

Όταν μιλάμε για «νέα τάξη πραγμάτων» σήμερα, μέ κύριο πρωταγωνιστή τίς ΗΠΑ, παραβλέπουμε μιά σημαντική δύναμη που μπδρεί νά παίξει καταλυτικό ρόλο –πολιτικό και όχι στρατιωτικό– στίς διεθνείς συρράξεις: τήν άναπτυσσόμενη Ένωμένη Εύρώπη των 25 χωρών. Από αυτή τήν άποψη, δέν πρόκειται για παγωμένη νέα τάξη πραγμάτων, αλλά για νέα παγκόσμια ίσορροπία δυνάμεων υπό διαμόρφωση. Η Εύρώπη, παρά τίς έσωτερικές άντιθέσεις και άντιφάσεις, μπορεί ίσως νά άποτελέσει τόν δεύτερο έξισορροπιστικό πόλο στους κόλπους τής Δύσης, μαζί μέ τή Ρωσία, ως αντίπαλον δέος στή μία και μόνη υπερδύναμη των ΗΠΑ. «Η βία μετατρέπει τόν άνθρωπο σέ πράγμα, είτε τήν άσκει είτε τήν ύφίσταται», λέει ή Σιμόν Βέιγ. «Αυτοί που έχουν τά όπλα μεθοϋν, τρελαίνονται άπ' τήν έπιθυμία νά τά χρησιμοποιούν». Για τήν Εύρώπη (μέ έξαίρεση τίς ευθύνες των πρώην άποικιοκρατών, των Γάλλων και των Βρετανών, αλλά και τής Γερμανίας ως προστάτιδας δύναμης) ή βία πέθανε στο Άουσβιτς, στο Νταχάου, στήν Τρεμπλίνκα, θάφτηκε κάτω

3. W.G. Sebald, *De la destruction*, γαλλ. μτφρ. P. Charbonneau, εκδ. Actes Sud, Παρίσι 2004.

ἀπό τὰ ἐρείπια τοῦ Β΄ παγκόσμιου πολέμου, ἀπό τόν Ἀτλαντικό ὡς τή Σιβηρία. Μπορεῖ οἱ λαοί τῆς οἰκουμένης νά μή συμφιλώθηκαν τήν ἐπαύριο τῆς ἥττας τοῦ Χίτλερ, ὅμως οἱ εὐρωπαϊκοί λαοί ἐνώθηκαν σέ μιὰ μεγάλη κοινωνική καί οἰκονομική κοινότητα, πού σταθεροποιεῖται καί ἰσχυροποιεῖται μέσα στά χρόνια παρά τίς διαφεύσεις καί τίς ἀδυναμίες, καί γίνεται πολιτική. Γιατί στό Νταχάου (ἢ στή Καλάβρυτα) οἱ νεκροί δέν ἦσαν οἱ τελευταῖοι; Ἡ σφαγή τῆς Σρεμπρένιτσας κατά ἕναν τρόπο σφράγισε τήν ὀδυνηρή πλευρά τῆς πτώσης τοῦ κομμουνισμοῦ ὡς πολιτικοῦ καθεστώτος στή συγκεκριμένη χώρα, ἐνῶ σέ ἄλλες χώρες τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ ἡ πολιτική ἀλλαγὴ ἐγένε ἀναίμακτα. Καί τό δράμα τῆς Μαδρίτης ἦρθε γιά νά ὑπογραμμῖσει αἱματηρά τό ἤδη ὑπάρχον ρήγμα στό ἐσωτερικό τῆς Δύσης μεταξύ Εὐρώπης καί ΗΠΙΑ.

Γεγονός εἶναι ὅτι ἡ ἱστορική ἀλήθεια καί ἡ πολιτική ἐμπειρία τῆς ἐξόδου ἀπό τόν Β΄ παγκόσμιο πόλεμο δέν ἔχουν γιά ὅλους τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς τὰ ἴδια μέτρα καί σταθμά. Κάθε ἄλλο μάλιστα. Οἱ πραγματικότητες καί τὰ διώματα διαφέρουν. Νά σκεφτοῦμε μόνο τίς χώρες τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης πού ἐπιστρέφουν (ἴσως μέ μιὰ συγκίνηση πού δέν μποροῦμε νά τή συμμεριστοῦμε πιά ἐμεῖς) στήν οἰκογένεια τήν 1η Μαΐου, ὅστερα ἀπό μισόν αἰῶνα «ἀποδημίας» στό ἀνατολικό μπλόκ. Ἀλλά κι ὁ Νότος, ἐκτός ἀπό τόν ναζισμό, πού τόν ἔνωσε μέ τό Βορρά, εἶχε τὰ δικά του δεινά: ἐμφύλιο καί φασισμό ἢ Ἰσπανία, φασισμό ἢ Ἰταλία, ἐμφύλιο ἢ Ἑλλάδα. Οἱ ἀλήθειες δέν εἶναι ἀντιμαχόμενες, ἀλλά συμπληρωματικές. Ἄν οἱ Εὐρωπαῖοι βλέπουν στή γενοκτονία ἕναν σοβαρό λόγο ὥστε νά ἐπέμβουν σέ ξένη χώρα γιά νά σταματήσουν τό κακό (δέν τό ἔκαναν στή Ρουάντα γιατί –ἀλίμονο!– ἦσαν οἱ ὑπαίτιοι) εἶναι ἐπειδή θεωροῦν τή γενοκτονία τῶν Ἑβραίων («πέρισμα ὀλικῆς κυριαρχίας», κατά τήν Ἄννα Ἄρεντ), οἱ ὁποῖοι ὀδηγήθηκαν ἀπ' ὅλες τίς χώρες τῆς γηραιᾶς ἡπείρου στά στρατόπεδα τῶν Ναζί, πρωταρχική αἰτία τῆς συνένωσής τους, τό τραῦμα πού συμβολίζει κατά κάποιον τρόπο τή κοινὴ ἀρχέγονη καταγωγὴ τους ἀπὸ τή χριστιανοῦδαϊκὴ παράδοση στήν ἐνότητά της (ὄχι τόσο μέ τόν θρησκευτικό, ἀλλά μέ τόν πολιτισμικό της χαρακτήρα). Ἄν ἡ Ἐνωμένη Εὐρώπη δέν ἀσκήσει οὐσιαστικὴ πολιτικὴ στή διεθνή κοινότητα, μέ τίς δικές της ἀξίες πού διαφέρουν ριζικά ἀπὸ τῆς Ἀμερικῆς, τότε τό μεγαλοπρεπές πένθος τῶν διπλωματῶν στήν τραυματισμένη Μαδρίτη θά παραμένει ὑποκριτικό καί ἐξοργιστικό, ὁ λάθος πόλεμος θά φουντώνει τήν ἐκδίκηση, καί ὁ μόνος πού θά μπορεῖ νά παρηγορεῖ τοὺς συγγενεῖς τῶν θυμάτων τῆς τρομοκρατίας θά εἶναι τό πιό ἀναχρονιστικό καί οὐδέτερο –ἀλλά ὄχι χωρὶς εὐγένεια– πρόσωπο τῆς ἰθύνουσας τάξης τῆς χώρας, δηλώνοντας τήν παντελὴ ἀδυναμία τῶν πάντων: ἡ βασίλισσα Σοφία, ὅπως ἄλλωστε καί τό ἐπραξε ἀψηφώντας τό πρωτόκολλο, ὅταν κλαίγοντας κατέβηκε ἀπὸ τό βῆμα τῆς καί πλησίασε τοὺς, ἔτσι κι ἀλλιῶς, ἀπαρηγόρητους καί ἐμβρόντητους «μάχους

τῶν μετόπισθεν», πού θρηνοῦσαν ἐν ἀπορίᾳ καί ἐν χλιδῇ τοὺς δικούς τους.

Ἐνα μῆνα μετὰ τήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ Μάγερ, πάλι στήν αἴθουσα τοῦ Ἰνστιτούτου Γκαίτε, στίς 22/4, συζητήθηκε ἄλλο ἕνα βιβλίο σχετικό μέ τὰ Καλάβρυτα, τὰ ἐγκλήματα τῶν Γερμανῶν στήν Κατοχή καί τίς ἀποζημιώσεις πολέμου. Πρόκειται γιά τίς σημειώσεις, τήν ἀλληλογραφία καί τὰ γραπτά τῆς Γερμανίδας Ἐρενγκαρτ Σράμ (Ehregard Schramm, 1900-1985),⁴ ἡ ὁποία ἀπὸ τό 1952 καί μετὰ ἐρχόταν στήν Ἑλλάδα καί βοηθοῦσε πολλές πληγεῖσες ἀπὸ τόν πόλεμο περιοχές, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο –70 Καλαβρυτινοὶ νέοι λόγου χάρη, χάρη στή δική της μεσολάβηση καί τόν πεισματικό ἀγῶνα μέ τήν πολιτικὴ ἀδιαλλαξία καί τή γραφειοκρατία τῆς χώρας της, σπούδασαν στή Γερμανία σέ προγράμματα ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης ἢ στά πανεπιστήμια. Τό βιβλίο, πού τό ἐπιμελήθηκαν συμπληρώνοντας τήν ἐκδοση μέ δικά τους κείμενα ἡ γερμανίδα ἱστορικός Ἰρένε Βάζος (Irene Vasos), πού ζεῖ στήν Ἑλλάδα, καί ὁ γιός τῆς συγγραφέως Γκότφρητ Σράμ (Gottfried Schramm), ἐπίσης ἱστορικός, εἶναι ἰδιαίτερα διαφωτιστικό γιά τή δύσκολη δεκαετία τοῦ '50 στήν Ἑλλάδα καί τή Γερμανία, κατά τήν ὁποία, μέ κοινὴ ἑλληνογερμανικὴ πολιτικὴ, τὰ ἐγκλήματα πολέμου τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ εἶχαν σκόπιμα «παραγραφεῖ» (οἱ μὲν Ἕλληνες ἐνοχοποιούσαν ἔτσι τήν ἀντίσταση τῶν ἀναρτῶν, οἱ δέ Γερμανοὶ γλίτωναν τίς ἀποζημιώσεις πολέμου).

Στή Γερμανία, χώρα τῶν θυτῶν ἐν προκειμένῳ, ὅπου ἡ συλλογικὴ μνήμη ἀπωθοῦσε τό παρελθόν ὡς ταμποῦ ἢ ντροπῆ καί θυθιζόταν στή σιωπῆ τῶν ἐρειπίων της καί τήν ἀπόκρυψη τῆς ἀλήθειας, ἡ Ἐρενγκαρτ Σράμ στάθηκε ἰκανὴ νά ἀποδεχτεῖ τήν ὀδυνηρὴ ἀνάμνηση τῶν θυμάτων τοῦ ναζισμοῦ. Ἔθεσε τήν «ἐργασία τῆς καρδιάς», γράφει ἡ Ι. Βάζος, πάνω ἀπὸ τήν «ἐργασία τοῦ νοῦ», τήν ὁποία ὁ Κ. Γιάσπερς, στό *Πρόβλημα τῆς γερμανικῆς ἐνοχής*, θεωροῦσε ὡς προϋπόθεση γιά μιὰ νέα ἀρχή, γιά τή σταθεροποίησιν ἑνὸς νέου πολιτικοῦ συστήματος.

Ἀντιστρέφοντας τή φράση θά ἔλεγα, ἀντίθετα, ὅτι γιά τὰ θύματα μιᾶς ἱστορικῆς καταστροφῆς –ἐπιζώντες ἢ συγγενεῖς ἀδικοσκοτωμένων– δέν ὑπάρχει ἄλλος δρόμος (γιά τήν ἠθικὴ τους τουλάχιστον ἐπανόρθωση καί ἀποκατάσταση) ἀπὸ τήν «ἐργασία τοῦ νοῦ». Ἀκριβῶς ἐπειδὴ δέν θά ὑπάρξουν ποτέ οἱ «τελευταῖοι». Ἡ Εὐρώπη –παλιὰ καί νέα–, ὡς θύτης καί θύμα συγχρόνως, τό γνωρίζει καλά αὐτό.

4. Ehregard Schramm, *Μιά γέφυρα πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Συναντήσεις καί ἐμπειρίες μέ ἐπιζήσαντες τῶν γερμανικῶν βαιοπραγῶν κατά τὰ ἔτη 1941-1944*, ἐπιμ. Irene Vasos /Gottfried Schramm, μτφρ. Μ. Σταματοπούλου-Blümlein, ἐκδ. Ἀτραπὸς, Ἀθήνα 2004.

ΣΧΟΛΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ

τοῦ Γιώργου Τσουκαλά

«Πῶς ὅμως ἦτο δυνατόν νά συστηθῶσι σχολεῖα; Ποῦ καί ποῦ μόνον ἐν γωνία ναοῦ μήπω καταστραφέντος, ἐν καλύβῃ ἢ ἐν ὑπαίθρῳ, γέρον ἱερεὺς ἢ πρεσβύτης ἀνάπηρος ἐδίδασκε τό “Σταυρέ βοήθει μοι” καί τήν Ὀκτώηχον σπανίως δέ ἀνυψοῦτο ἢ διδασκαλία καί μέχρι Χρυσολωρᾶ. Μόνον ἐν Ὑδρα, ἐν Σάμῳ, ἐν Ναυπλίῳ, ἐτι δέ καί ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου, ὧν ἐφείσθη ὁ ἐχθρός τῇ ἀξιώσει τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ὑπῆρχον εὐάριθμα τινά σχολεῖα... Ἐγὼ δέ καί ἐνθυμοῦμαι μετὰ πόθου τόν Βασίλειον Κυδωνιέα, διδάσκοντα ἀλληλοδιδασκτικῶς τό 1822 ἐν Νάξῳ ἑκατοντάδα παιδίῳ ἐντός σεσαθρωμένου ναοῦ μετ’ ἀπαραμίλλου ἀφοσιώσεως».¹

Ἡ διάθεση τῶν Προσωρινῶν Κυβερνήσεων νά ἀπαντήσουν στίς ἄμεσες ἀνάγκες καί νά συγκροτήσουν ἕνα βασικό ἐκπαιδευτικό ἱστό, ἱκανό νά καλύψει τίς ἐκπαιδευτικές ἀνάγκες μεγάλου ἀριθμοῦ μαθητῶν, καθιστοῦσε ἀπαραίτητη τή δημιουργία κατ’ἀλλήλων χώρων γιά τή λειτουργία τῆς μορφωτικῆς διαδικασίας.

Ἡ μαζική ἐκπαίδευση δέν μποροῦσε νά ἱκανοποιηθεῖ μέ τήν πρωτογενή μορφή σχολείου, δηλαδή μέ τό ἰδιωτικό μάθημα στήν κατοικία, συνήθως, τοῦ διδασκάλου.² Ἡ εὕρεση λοιπόν, ἔστω καί στοιχειωδῶς κατ’ἀλλήλου χώρου, ἀποτελοῦσε τό πρῶτο βῆμα, τή βασική προϋπόθεση, γιά τή σύσταση καί λειτουργία τῶν σχολείων.³

Εἶναι φυσικό, πῶς προτεραιότητα παρουσίαζαν οἱ χώροι πού κατά τή διάρκεια τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας φιλοξενοῦσαν σχολεῖα καί βρέθηκαν σέ περιοχές πού ἀπελευθερώθηκαν. Ἐκ νέου, λοιπόν, θά στεγαστοῦν οἱ σχολικές δραστηριότητες κυρίως σέ ἐκκλησιαστικούς χώρους, ἀφοῦ ὅπως σημειώνει γιά τήν προεπαναστατική περίοδο ὁ Μ. Γεδεών «Πᾶσαι αἱ σχολαί ἔξων καί ἐλειτούργουν πλησίον ἢ ἐντός τῆς περιοχῆς τῶν ναῶν καί τότε καί μέχρι τοῦδε».⁴

Μέ τήν ἔναρξη τῆς ἐπανάστασης, Ὑπουργός Ἐσωτερικῶν καί προσωρινός μνίστρος τοῦ πολέμου Ἰωάννης Κωλέτης, ἀπαντοῦσε στήν ἐπιστολή προκρίτων τῆς Δημητσάνας, γιά τήν ἐπαναλειτουργία τῆς ἐν λόγῳ σχολῆς σημειώνοντας: «Εἶναι γνωστόν τό πόσον συνήρησεν ἡ ἀξιοσέβαστος αὐτή σχολή εἰς τήν ἠθικήν πρόοδον τοῦ Γένους... ἀλλ’ ἂν τότε ἡ πατρίς δι’ αὐτούς τοὺς λόγους εἶχε χρεῖαν τῆς ἐκ τῶν σχολείων βοηθείας, ἀσυγκρίτως περισσότερον τώρα, ὅπταν καί τά εὐρισκόμενα ἐκεῖνα ὀλίγα, ὡς ἀπό ἀνεμοστρόβιλον τόν ἄγριον τύραννον ἠφανίσθησαν».⁵

Τά κτίρια, πού πρῶτα ἀπ’ ὅλα ἐπιλέχθηκαν νά στεγάσουν σχολικές δραστηριότητες, φαίνεται νά διαθέτουν, στήν πλειοψηφία τους, τά ἐξῆς λειτουργικά πλεονεκτήματα:⁶ Τή δυνατότητα νά λειτουργήσουν, ὅπως

1. Νικολάου Δραγοῦμη, *Ἱστορικά Ἀναμνήσεις* (ἐπιμέλεια Ἄλκης Ἀγγέλου), τόμος Α', [Ἐρμῆς, Νέα Ἑλληνική Βιβλιοθήκη], Ἀθήνα 1973, σελ. 178. Στό ἴδιο ἔργο γίνεται ἀναφορά στήν καταστροφή ξακουστῶν σχολείων κατά τή διάρκεια τῆς Ὀθωμανικῆς Διοίκησης: «Ἐκ τῶν σχολείων τά μέν, τῶν Κυδωνιῶν λόγου χάριν, τῆς Χίου, τοῦ Βουκουρεστίου, κατεστράφησαν ὅλως, τά δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει, Σμύρῃ, Ἡεῖρῳ, Μακεδονίᾳ, Θεσσαλίᾳ ἠλαττώθησαν καί τόν ἀριθμόν καί τήν διδασκτικήν ἀξίαν», *Ἱστορικά Ἀναμνήσεις*, ὁ.π. σ. 159-160.

2. «Κατά τό ἀρχαῖον σύστημα οἱ λόγοι ἐδέχοντο μαθητάς ἐν τῇ οἰκίᾳ των, οἵτινες ὅταν ἠῤῥξανον ἱκανῶς κατά τόν ἀριθμόν, μετέβαλλον τήν οἰκίαν εἰς σχολεῖον», Δημητρίου Γρ. Καμπούρογλου, *Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων Τουρκοκρατία*, περίοδος πρώτη 1458-1687. Τόμος τρίτος τῆ ἀρωγῆ τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, ἐν Ἀθήναις ἐκ τῶν καταστημάτων Σπ. Κουσουλίνου Τυπογραφείου Βιβλιοπωλεῖον, 1896, σ. 211.

3. Βλ. σχετικά: Ἄλκης Ἀγγέλου «Ἡ ἐκπαίδευσις», *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τόμος ΙΑ', [Ἐκδοτική Ἀθηνῶν], Ἀθήνα σ. 310-311. Βλ. καί Ἐλένη Καλαφάτη, *Τά σχολικά κτίρια τῆς Πρωτοβάθμιας Ἐκπαίδευσης 1821-1829. Ἀπό τίς προδιαγραφές στόν προγραμματισμό*, Ἱστορικό Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Ἀθήνα 1998, σ. 53.

4. *Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια*, τεῦχ. 8 (1887-1888) 306.

5. Απόστολος Δασκαλάκης, *Τά Περί Παιδείας, Κείμενα-Πηγαί τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, τόμος 3ος, Τύποις Ἀγγ. καί Ἀθ. Κλεισιούνη, Ἀθήνα, 1966-1967, σελ. 28.

καί κατά τήν ὀθωμανική περίοδο, ἄμεσα, καί δίχως νά ἐξαρτᾶται ἡ βιωσιμότητά τους, ἀποκλειστικά καί μόνο, ἀπό τήν κρατική οἰκονομική συνδρομή, ἀφοῦ διέθεταν πόρους πού προέρχονταν ἀπό μοναστηριακά ἢ ἐνοριακά-ἐκκλησιαστικά ἔσοδα. Σύμφωνα μέ σχετικές μετρήσεις μποροῦσε τό εἰσόδημα ἐνός μοναστηριακοῦ μετοχίου «νά θρέψη ἕναν διδάσκαλον, καί τό μετόχιον ἤμπορεῖ νά χρησιμεύσῃ διά σχολεῖον».⁷ Στίς 31 Ἰανουαρίου τοῦ 1826 ὁ Π. Δημητρακόπουλος αἰτιολογεῖ καί στηρίζει σέ ἐπιστολή πρὸς τόν Γρ. Κωνσταντᾶ, τήν ἴδρυση σχολείου στή Νάξο, ἀποκλειστικά καί μόνον ἀπό ἔσοδα πού θά προέλθουν ἀπό μοναστήρια καί ἐκκλησίες τοῦ νηιοῦ. Ὁ ἴδιος ὑπολογίζει τά ἐτήσια ἔσοδα γιά τή σχολή σέ 4.900 γρόσια, ὑποστηρίζοντας πὼς μποροῦν νά ἀνέλθουν σέ 20.000 γρόσια ἐάν ἡ Διοίκηση τά ἀφαιρέσει ἀπὸ τίς κοινότητες, πούλησει ἕνα μέρος τῶν ὑποστατικῶν τους καί «...διατάξῃ νά διοικοῦνται καί οἰκονομοῦνται καλῶς...».⁸

Ἐκτός ἀπὸ τά μοναστηριακά ἔσοδα, οἱ χρηματοδότες-ἰδρυτές τῶν σχολείων κατά τήν ὀθωμανική περίοδο, ἐλάμβαναν μέσα στίς διαμορφωμένες συνθήκες, ὅσα μέτρα μποροῦσαν νά ἐξασφαλίσουν οἰκονομική αὐτοδυναμία στή λειτουργία τῆς σχολῆς γιά νά μπορεῖ νά συνεχίσει ἀπερίσπαστα τή λειτουργία της, προβλέποντας καί ἐπιλύοντας οἰκονομικά προβλήματα πού ἐνδεχομένως θά προέκυπταν. Ἔτσι στήν περίπτωση τῆς σχολῆς στή Καλύδια τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη, στό σημερινό Ἄστρος Κυνοῦρίας, πού δημιουργήθηκε ἀπὸ τή χρηματοδότηση πού ἔλαβε ἀπὸ τόν ἔμπορο Δημήτριο Καρταιώτη, ὁ ἴδιος εἶχε φροντίσει νά συντηρεῖται ἡ σχολή μέ τά ἔσοδα «ὑποστατικοῦ ἀξιολόγου, πολυδένδρου καί εὐκάρπου», ἐκτάσεως 46 στρεμμάτων, τό ὁποῖο εἶχε ἀγοράσει γι' αὐτό τόν σκοπό.⁹

Κατά τήν περίοδο τῆς ἐπανάστασης, στή ἔσοδα πού εἶχαν προβλεφθεῖ ἀπὸ τοὺς ἰδρυτές τῶν σχολείων προστέθηκαν καί οἱ πόροι ἀπὸ τήν ἐκμετάλλευση τῶν πρῶν ὀθωμανικῶν καί νῦν ἐθνικῶν γαιῶν, πού πραγματοποιοῦνταν ὕστερα ἀπὸ τή συμφωνία καί τή συγκατάθεση τῶν Προσωρινῶν Κυβερνήσεων.

Στίς συνθήκες πού διαμόρφωνε ἡ Ἐπανάσταση, ἡ ἐπιλογή τῆς ἐκ νέου λειτουργίας τῶν παλαιῶν σχολικῶν χώρων, ἦταν ἡ μόνη ἄμεσα καί οἰκονομικά δυνατή λύση σέ μιά περίοδο κατά τήν ὁποία ἡ προβληματική δημοσιονομική κατάσταση ἀδυνατοῦσε νά ικανοποιήσει ἐπιτακτικές κυβερνητικές προτεραιότητες (συγκρότηση διοικητικῆς μηχανῆς καί ἐνόπλων δυνάμεων). Δίχως νά διαθέτουμε ἐπάρκεια πληροφοριῶν, οἱ ἐπισκευές πού γίνονταν στή κτίρια πού ἐπρόκειτο νά στεγάσουν σχολικές δραστηριότητες πρέπει νά ἦταν οἱ ἄκρως ἀπαραίτητες, καί νά πραγματοποιοῦνταν μέ ὅσο τό δυνατόν γοργότερους ρυθμούς, ἔτσι ὥστε νά ὑπάρχει ἡ ὅσο τό δυνατόν γρηγορότερη ἐναρξη τῶν μαθημάτων.

Πρὶν ξεκινήσουν οἱ ἀπαραίτητες ἐργασίες γίνονταν προσπάθεια γιά τήν κατάρτιση ἐνός γενικοῦ προϋπολογισμοῦ ἐξόδων γιά τήν ἐπισκευή τῆς προτεινόμενης

Ἡ σχολή τῆς Δημητσάνας στεγάστηκε ἀρχικά στή Μονή τοῦ Φιλοσόφου καί ἀπείχε μιάμιση ὥρα δρόμο ἀπὸ τήν κωμόπολη. Ἀκμή καί φήμη γνώρισε κατά τό ἔτος 1764, ὅταν δύο καλόγεροι τοῦ μοναστηριοῦ ὁ Γεράσιμος Γούνας καί ὁ Ἀγάπιος Λεονάρδος, μετέφεραν ἐντὸς τῆς Δημητσάνης τή σχολή πού ὀνομάστηκε «Ἑλληνίδων Μουσῶν Καταγώγιον» καί στεγάστηκε σέ οἰκοδομήματα πού βρισκόνταν δίπλα στήν πλατεία τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῆς πόλης.

Οἱ ἰδιαίτερα εὐνοϊκές συνθήκες πού ἐπιβράτησαν κατά τή διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας, ἔδωσαν τή δυνατότητα τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἀνάπτυξης, ἀφοῦ κατά τό 1718, ἡ Δημητσάνα θεωρήθηκε ἰδιοκτησία τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Τεμένους, ἐπιτυγχάνοντας ἰδιαίτερη μεταχείριση καί καθεστῶς εὐνοϊκῆς αὐτονομίας. Ὑπὸ τή διεύθυνση τοῦ «Ἀγαπίου τοῦ Ἀντωνοπούλου ἢ Παπαντωνοπούλου» (1781-1812) σημειώθηκε ἀξιοσημείωτη ἀνθήση τῶν γραμμάτων. Ὁ ἴδιος συνέταξε συνοπτικά βιβλία, κατάλληλα γιά τήν διδασκαλία τῶν μαθητῶν καί ἀπευθυνόταν στοὺς ἀπανταχοῦ Δημητσοάντες, ἀνάμεσά τους καί τόν Πατριάρχη Γρηγόριο Ε', γιά νά ἀποστείλουν στή βιβλιοθήκη νεοεκδιδόμενα βιβλία.

Τάκη Τακτικοῦ-Γάσου Ἀθ. Γριτσόπουλου, *Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Δημητσάνης*, ἐν Τριπόλει, ἐκδόσεις ἐφημερίδος «Παναρκαδικῆ Ἠχώ», 1939, σ. 2, 3, 4.

6. «Καί αὕτη ἡ ἀρετὴ ἀποκτᾶται ἀπὸ τά φῶτα τῆς σπουδῆς, ἐνεκα τούτου οἱ ἐν τοῖς πράγμασι ἐφρόντισαν πρὸς τοὺς ἄλλοις νά ἀνακαινισθῶσι καί τά παλαιὰ σπουδαστήρια καί νέα ἐκ θεμελιῶν νά οἰκοδομηθῶσι διά νά σπουδάζωσι εἰς αὐτά οἱ νέοι τὰς ἐπιστήμας, δι' ὧν θέλει ἀποκατασταθῶν καί ἐνάρετοι πολῖται καί ἀξιοὶ διοικηταί». Ἀπόστολος Δασκαλάκης, ὁ.π., σ. 75.

7. Βλ. ἐνδεικτικὰ ἔγγραφο τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐσωτερικῶν μέ ἡμερομηνία 18 Ἰανουαρίου 1825. «Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο ν' ἀποστείλῃ εἰς Ἄργος ἄνθρωπον εἰδήμονα νά παρατηρήσῃ ποῖον ἐκ τῶν ἐθνικῶν οἰκημάτων εἶναι κατάλληλον νά οἰκοδομηθῇ σχολεῖον...», στό Δασκαλάκης, ὁ.π., σ. 76. Προσπάθεια νά κτιστεῖ σχολεῖο, μέ χρήματα πού θά δίδονταν ἀπὸ πώληση ἐθνικῶν κτημάτων, συζητήθηκε στό Βουλευτικὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1825. Τὸ Σῶμα ἐνέκρινε «...νά πωληθῇ μόνον τὸ ἀναφερόμενον ὀπίτιον, καί τὸ ἐρεῖπιον τοῦ ἐθνικοῦ μύλου διά νά χρησιμεύσῃ εἰς κατασκευὴν οἰκίματος διά σχολεῖον...», στό ἴδιο, σ. 86. Γ.Α.Κ. «Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν», [1824] φακ. 36.

8. Δαυίδ Ἀντωνίου, *Ἡ Ἐκπαίδευση κατὰ τήν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση 1821-1827*, Τεκμηριωτικά Κείμενα, τόμ. Β', Ἀθήνα 2002, σ. 33.

9. «Τὸ 1805 ὁ ἀδερφός τοῦ Δημήτριου, Γεώργιος Καρταιώτης, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἦταν ἔμπορος στήν Τεργέστη, χρηματοδότησε τήν κατασκευὴ ὑδραγωγείου τοῦ ὁποῖο μετέφερε τὸ νερὸ ἀπὸ τήν πηγὴ "Μάννα" τῆς Λουκοῦς στό περὶ τῆς Σχολῆς», Χριστίνα Κουλοῦρη: «Ἡ Βιβλιοθήκη τῆς σχολῆς Καρταιώτη στὸν Ἅγιον Ἰωάννη Κυνοῦρίας». Ἀπὸ τήν προεπαναστατικὴ στή μετεπαναστατικὴ σχολικὴ βιβλιοθήκη, Ἄστρος 1991, σελ. 20. Γιά τὸν ἴδιο λόγο ταυτόχρονα μέ τήν ἴδρυση τοῦ σχολείου στίς Μηλιές Πηλίου ἀγοράστηκε ἕκταση πού τά ἔσοδα ἀπὸ τήν ἐκμετάλλευσή της θά δίδονταν στοὺς διδασκάλους τῆς σχολῆς: «...ἡγοράσθη κατ' ἀγαθὴν τύχην τότε πωλούμενος ἐν θέσει Φανερωμένη ἐλαιῶν τις ἐν Νεοχωρίῳ Μονῆς Τουρκογιάννη ἀντὶ 6,000 γροσίων μετρηθέντων ὑπὸ Κωνσταντᾶ, Ἰωάν. Δήμου

οικίας. Σέ απόφαση τῆς Φιλανθρωπικῆς Ἑταιρείας πού δημοσιεύτηκε στίς 15 Σεπτεμβρίου τοῦ 1826 στή «Γενική Ἐφημερίδα», διαβάζουμε ὅτι ἀποφασίστηκε «νά διορισθῇ ὁ ταμίας τῆς Φ. Ἑταιρείας νά παρουσιάσῃ τακτικόν λογαριασμόν τῆς καταστάσεως τοῦ ταμείου εἰς τήν ἐρχομένην συνέλευσιν, καί νά ἐρωτηθῇ ὁ ἀρχιτέκτων πόσα χρήματα ἐξαρκοῦν διά τήν ἐπισκευήν τῆς οἰκίας ταύτης κατά τό ὅποιον ἤθελε δώσει σχέδιον ὁ διδάσκαλος Κύριος Γεώργιος Κωνσταντίνου».¹⁰

Ἡ εἶδηση αὐτή δέν εἶναι ἡ μοναδική γύρω ἀπό τή δραστηριότητα φιλελληνικῶν ἑταιρειῶν μέ σκοπό τήν ἐπιναυλοποιεῖν σχολείων. Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία «ἐδιόρθωσε μέ δικά της ἔξοδα καί εὐπρέπισε τό παλαιόν Σχολεῖον τοῦ Ἀοιδίμου Ντέκα».¹¹ Ἡ συγκεκριμένη ἐνέργεια πού ἐντασσόταν στό προαναφερόμενο πλαίσιο τῶν προσπαθειῶν γιά τήν ἀξιοποίηση τῶν ἤδη ὑπαρχόντων σχολικῶν χώρων καί ἦταν ιδιαίτερα εὐστοχη, ἀφοῦ στή συγκεκριμένη σχολή: «Ἐἰσερχόμενός τις εἰς αὐτήν, ἀπήντα αὐλήν εὐρύχωρον, ἔχουσαν ἐν μέσῳ πηγάδιον, δεξιόθεν δέ καί ἀριστερόθεν ἦσαν οἰκοδομημένα δώδεκα δωμάτια, ἀνά ἕξ εἰς ἐκάστην πλευράν. Ἀέναντι εὐρίσκοντο ἐπί μέν τῶν κατωγείων ἀριστερόθεν εὐρύχωρον μαγειρεῖον καί δεξιόθεν τραπεζαρεῖον καί παρ' αὐτῶ σιταποθήκη κλπ., ἄνωθι δέ τῶν κατωγείων τούτων ἦτον ἡ αἴθουσα τῶν παραδόσεων ἀριστερόθεν, καί εὐρύχωρος αἴθουσα τοῦ διδασκάλου, ἔμπροσθεν δέ τῶν δύο τούτων αἰθουσῶν ὑπῆρχε διάδρομος πλατύτατος καί μακρότατος καί μεταξύ τῶν μνησθέντων δύο δωματίων αἴθουσα τις ἀνοικτή, ἐπί τοῦ πρὸς βορρᾶν τοίχου τῆς ὁποίας καί ὑπεράνω [ἐπί] τοῦ ἐπί τοῦ τοίχου τούτου παραθύρου ἡ φέρουσα τήν τῆς ἀνδρῶν τῆς σχολῆς ἐπιγραφήν, ὡς εἶπομεν ἄνωτέρω. Τά 12 δωμάτια ἐνθεν καί ἐνθεν τῆς αὐλῆς ἐμελλον νά χρησιμεύσασιν εἰς ἐνοίκιον δώδεκα μαθητῶν, ὑποτρόφων τοῦ ἰδίου κτήτορος *I. Ντέκα*, ὡς καί τό μαγειρεῖον καί τό τραπεζαρεῖον κ.τ.λ.».¹²

Ὅρισμένες φορές ἡ ἀντικειμενική ἀδυναμία ἐξεύρεσης κατάλληλου χώρου ἐπιλυόταν μέ τήν ἐνοικίαση χώρων. Φαίνεται πάντως πῶς ἡ λύση αὐτή δέν ἦταν οὔτε συνήθης οὔτε εὐκολη, διότι κατά κανόνα τά κτίρια αὐτά ἐγκαταλείπονταν –ὅπως στήν περίπτωση σχολείου τῆς Νάξου πού ἀκολουθεῖ– λόγω τῆς μή καταβολῆς τοῦ ἐνοικίου, «ἀλλ' οἱ καλοὶ πατέρες τῆς νεολαίας ταύτης ἀφοῦ ἐπλήρωσαν μόνο δύο μηνιαῖα δι' ἐνοίκιον τῆς σχολῆς μέ ἐπεφόρτισαν νά πληρώσω ἐγώ πάλιν τό ἐνοίκιον τῆς. Ὅθεν ἐπειδή βλέπω τόν ἐαυτόν μου στενοχωρημένον, μέ τό νά μήν ἐξαρκοῦν ὅσα λαμβάνω εἰς ἔξοδά μου καί ἐνοίκια, παρακαλῶ νά τοὺς γράψητε προτρεπτικῶς...».¹³

Ἡ Ἐπανάσταση ἦταν φυσικό νά δημιουργεῖ δυσμενεῖς συνέπειες γιά τήν οἰκονομία τῶν ἐπαρχιῶν πού συμμετείχαν σέ αὐτήν. Ὅλοι οἱ οἰκονομικοὶ δείκτες τῆς, σέ σχέση μέ ἐκείνους τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου εἶχαν σημαντική πτώση, ἐφόσον οἱ ἀναγκαστικά ἐπιβαλλόμενες πολεμικὲς προτεραιότητες δέν ἄφηναν περιθώρια γιά ἐμπορικὲς ἢ ἄλλες ἐπιχειρηματικὲς

δραστηριότητες, οὔτε ἐπέτρεπαν τήν κανονικὴ λειτουργία τῆς ἀγροτικῆς καί κτηνοτροφικῆς ζωῆς, πού συνιστοῦσαν τίς βασικὲς οἰκονομικὲς δραστηριότητες τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων.

Περαιτέρω, ἡ ἐμπόλεμη κατάσταση, ἡ συχνά μεταβαλλόμενη καί ἀνασφαλῆς γεωγραφικὴ ἐπικράτεια τῶν ἐπαναστατῶν ἀλλὰ καί οἱ ἐμφύλιες συγκρούσεις, συνέβαλαν ἀρνητικὰ στήν ἀποτυχία τῶν περισσότερων προσπαθειῶν γιά ὑλοποίηση τῶν ἀποφάσεων τῶν θεσμικῶν ὀργάνων καί τῶν σχεδίων τῶν ἐκπαιδευτικῶν φορέων γιά τήν οἰκοδόμηση σχολικῶν κτιριακῶν ἐγκαταστάσεων: «Ἡ ἀνωμαλία τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος καί ἐξαιρέτως ἡ ἀνοικονομησία τῶν χρηματικῶν μέσων ἐμπόδιζαν καί ἐμποδίζον ἕως τώρα τήν σύστασιν τῶν ἀφεικτῶς ἀναγκασιότατων εἰς τήν Ἑλλάδα τῆς παιδείας καταστημάτων».¹⁴

Ὅρισμένες φορές, οἱ ἰδέες γιά τό πῶς θά πρέπει νά κτίζονταν τά σχολικά διδακτήρια δέν προέρχονταν ἀπό τήν Κεντρικὴ Διοίκηση, ἀλλὰ ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς διδάσκοντες. Προαναφέραμε ὅτι τό σχέδιο μετατροπῆς κατοικίας σέ σχολεῖο τό εἶχε κάμει ὁ διδάσκαλος πού ἐπρόκειτο νά διδάξει ἐκεῖ, Γεώργιος Κωνσταντίνου. Ἐ-

καί Χατζῆ Παναζῆ. Ἐκ τῆς προσόδου τούτου ἔμενον οἱ διδάσκαλοι ὀλιγαρκῶς». Γρηγορίου Κωνσταντᾶ, *Βιογραφία -Λόγοι-Ἐπιστολαί*, μετὰ περιγραφῆς τῶν Μηλεῶν καί τῆς σχολῆς αὐτῶν, ἐκδιδόμενα ὑπὸ Ρήγα Ν. Καμηλάρι ἐν Ἀθῆναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῶν καταστημάτων Ἀνέστη Κωνσταντινίδου 1897.

10. *Γενική Ἐφημερίς*, ἀρ. 92, 15 Σεπτεμβρίου 1826.

11. *Ἐφημερίς τῶν Ἀθηνῶν*, ἀρ. 4, τῆ 18 Σεπτεμβρίου 1824. Ντέκας Ἰωάννης: Πλούσιος Ἀθηναῖος ἔμπορος, ἐγκατεστημένος στή Βενετία, διέθεσε τό 1750, 20.000 γρόσια, γιά τήν ἴδρυση σχολικοῦ κτιρίου, πού ἔφερε τήν ὀνομασία «Σχολὴ Ντέκα».

Βλ. σχετικὰ: *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμος δέκατος ὄγδοος, ἐκδόσεις Πυρσός, Ἀθήναι, σελ. 485 καί *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμος ΙΑ', σ. 312. Τό σχολεῖο πού ἴδρυσε περιγράφεται ἀπὸ τόν Γ. Ψύλλα στό βιβλίον τοῦ «*Ἀπομνημονεύματα τοῦ βίου μου*».

12. Γεωργίου Ψύλλα *Ἀπομνημονεύματα τοῦ βίου μου*, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Κέντρο Ἐρεῖνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεοτέρου Ἑλληνισμοῦ Ἀθήναι 1974. Ἡ σχολὴ τοῦ Ἰωάννη Ντέκα μνημονεύεται καί ἀπὸ τόν Ἰωσήφο Μοισιόδακα ὡς «κτῆριον λαμπρόν, ὡς ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, συστηματικόν καί ἱκανόν νά χωρέσῃ δύο διδασκάλους καί εἰκοσιτέσσαρας μαθητὰς μετὰ πάσης τῆς ἰδιαίτερας εὐρυχωρίας αὐτῶν. Πρόσοδον ὠρισμένην τοῦ σχολείου, βιβλιοθήκην ἱκανήν, ἐπιτροπιᾶν ἀσφαλῆ, ὅσον συγχωρεῖται ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, οὐδὲν ἡμέλησεν ὁ ἀοιδίμος Ἰωάννης», Ἰωσήπου τοῦ Μοισιόδακος *Ἀπολογία*, ἐπιμ. Ἀλκῆς Ἀγγέλου, Ἀθήναι 1976, σ. 37-8.

13. Σπεράντοσ Θεοδόσιος, «Ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς ὡς ἔφορος τῆς Παιδείας ἀνά τὰς Κυκλάδας» (*Ἀνάπτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τῶν Κυκλαδικῶν Μελετῶν*) τόμος Α', Ἐν Ἀθῆναις, Γ, Δ. Κυπραῖος 1960, σ. 30.

14. Ἀπόστολος Δασκαλάκης, ὁ.π., σ. 46.

πιπροσθέτως, ο διδάσκαλος-ιεροδιάκονος σχολείου Ἀρρένων τῶν Ἀθηνῶν Συνέσιος Σμυρναῖος στίς 24 Ἰανουαρίου τοῦ 1826, μέ ἀναφορά του πρὸς τὴν «Φιλόμουσον Ἐταιρείαν» μᾶς πληροφορεῖ ὅτι εἶναι συγγραφέας ἐκπαιδευτικοῦ ἐγχειριδίου στό ὅποιο ὅπως ὁ ἴδιος σημειώνει «...διαλαμβάνω καί περί οἰκοδομῆς ἐξωτερικῆς καί ἐσωτερικῆς τοῦ Σχολείου...».¹⁵

Τό κόστος κατασκευῆς σχολείων ἦταν ἐξαιρετικά ὑψηλό. Στή διαθήκη του ὁ Γρ. Κωνσταντᾶς τονίζει ὅτι ἐξόδεψε, τήν περίοδο πρὶν τήν Ἐπανάσταση, μετά ἀπό προτροπή τοῦ Ἀνθίμου Γαζῆ, γιά τήν οἰκοδόμηση σχολείου στήν ιδιαίτερή του πατρίδα, τίς Μηλιές Πηλίου, 23.000 γρόσια.

Ποσά μεγάλα ὅμως δαπανῶνται, καί κατά τήν Ἐπανάσταση, ὅταν κτίρια χρειάζονται σοβαρές ἐπισκευές. Ἔτσι, ὅταν ἡ Φιλανθρωπική Ἐταιρεία ἀποφασίζει νά μετατρέψει «ἐθνικήν τινά οἰκίαν» σέ σχολεῖο ὁ προϋπολογισμός ἀνέρχεται σέ «... γρόσια περίπου τῶν δέκα χιλιάδων», ποσό πού δέν μπορεῖ νά καλύψει ἀπό δικά της ἔσοδα γι' αὐτό καί «...προστρέχει εἰς τήν φιλανθρωπικήν τῶν φιλοκάλων, καί προσκαλεῖ ἅπαντας νά συνδράμουν εἰς τόν κοινωφελή καί θεάρεστον τοῦτον σκοπόν».¹⁶

Νά σημειώσουμε πῶς τά ποσά γιά τήν οἰκοδόμηση σχολείων ἦταν ιδιαίτερα μεγάλα, καί μετά τό τέλος τῆς Ἐπανάστασης, παρά τίς ὅποιες προσπάθειες νά γίνεῖ οἰκονομία σέ ὑλικά. Ἔτσι σέ σχολεῖο πού χτιζόταν στήν Τρίπολη, «καί πόρται καί τά παράθυρα ἐγιναν ἀπό μάρμαρα, λείψανα διασκορπισμένα τουρκικῶν κτιρίων... Τό πλεῖστον μέρος τῆς ξυλικῆς ἐπροβλέφθη καί ἡ μέγιστη οἰκονομία ἐλήφθη μὲν πρὸ ὀφθαλμοῦ καί ἤλπιζα νά προοδεύσῃ ἡ σάλα τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς μέ τὰς 10.000 γρ. τὰς ὁποίας ἡ Αὐτοῦ Ἐξοχότης ἠδύοκῃσε νά δώσῃ εἰς ἀνέγερσιν αὐτῆς περαιτέρω». Παρά τό πνεῦμα οἰκονομίας «καί αἰφνιδίως ἀύξηθεῖσαι τιμαί τῆς ὕλης π.χ. τοῦ ἀσβέστου, τῆς ξυλικῆς, τῶν μαστορικῶν καί ἐργατικῶν μετέβαλον τόν ὑποθετικόν κατάλογον τόν ὅποιον ἔκαμνα ἤδη πρὸ μηνῶν». Τό ἀρχικῶς προϋπολογισμένο ποσό τῶν 10.000 γροσίων δέν ἔφτασε καί ἀπαιτοῦντο καινούρια χρηματικά ποσά: «Εἰς ἀποτελείωσιν λοιπόν τῆς σάλας μόνῃς τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς ἀπαιτοῦνται ἀκόμη ὡς 7.000 γρ. εἰς κατασκευήν καί τῆς κάμαρας τοῦ διδασκάλου ἔτι ὡς 5.000 γρ. Εἰς κατασκευήν καί τῆς μάνδρας μέ τά κάγκελα, ἰσασμόν τῆς αὐλῆς ἀπαιτοῦνται ἔτι 10.000 γρ.».¹⁷

Ἄν στά παραπάνω ποσά συνυπολογιστοῦν καί τά ἔσοδα πού ἐπιδάρναν τήν καθημερινή λειτουργία κάθε σχολείου, τό ποσό πού ἀπαιτεῖτο καθιστοῦσε σχεδόν ἀπαγορευτική κάθε προσπάθεια ἴδρυσης σχολείου «ἐκ θεμελιῶν», τήν περίοδο τοῦ Ἀγῶνα.¹⁸

Ἐξαίρεση στήν ἀναγκαστική καί δοκιμασμένη πολιτική νά χρησιμοποιοῦνται, ἀφοῦ ἐπισκευαστοῦν, σχολεῖα τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας ἢ νά παραχωροῦνται χώροι ἤδη κατασκευασμένοι γιά ἄλλους σκοπούς γιά νά στεγαστοῦν σχολικά κτίρια ἀπέτελεσε, τήν περίοδο τοῦ Ἀγῶνα, ἡ οἰκοδόμηση ἐκ βάθρων σχολι-

κοῦ κτιρίου στήν Ἄνδρο, καθώς ἐπίσης καί σέ δύο ἄλλα νησιά, τήν Νάξο καί τήν Αἴγινα.

Γιά τήν Ἄνδρο πληροφοροῦμαστε ἀπό ἐπιστολή τοῦ διδασκάλου Γρηγορίου Ροῖδη στήν ἐφημερίδα «Φίλος τοῦ Νόμου» μέ ἡμερομηνία 17 Ὀκτωβρίου 1824, ὅτι μέ πρωτοβουλία καί εὐθύνη τοῦ ἐπαρχοῦ Ἦβου Ρήγα Θετταλοῦ καί τοῦ Γ. Γραμματέως Σταματίου Ψωμᾶ ἀποφασίστηκε νά οἰκοδομηθοῦν τρία ἀλληλοδιδασκτικά σχολεῖα στό νησί.

Ἐπίτροποι διορίστηκαν «οἱ φιλογενεῖς πατριῶται, οἱ κύριοι Αὐγουστος Ἰωάννου Δαπόντης, Ἀνάνιος Μπειρίκος, Μιχαήλ Φακῆς, Νικόλαος Γούναρης· οἱ ὅποιοι μετά προθυμίαν ἐδειξαν καί δείχνουν ὁσημέραι ἐνθουσιασμόν ὑπέρ τοῦ καλοῦ διά τοῦτο ἀμέσως ἐθεμελίωσαν τήν ἐξῆς οἰκοδομήν. Μιά σάλα μεγαλοπρεπέστατη καί εὐρυχωρότατη, χωροῦσα ὑπέρ τοῦς διακοσίους παῖδας, ἔχουσα ὕψος ἀνάλογον μέ τό μήκος καί πλάτος, θύρας ἰσομέτρους δύο, παράθυρα ἱκανοῦ μεγέθους ἐξ κατ' ἀρκτικῆν καί μεσημβρινήν πλευράν ἀντιπαρακείμενο, καί ἄλλα δύο κατ' ἀνατολάς, καί μεταξὺ αὐτῶν ὁ θρόνος τοῦ διδασκάλου, κατὰ δέ τό δυτικόν δύο οἰκίσκοι λαμπροί, καί ἐν μέσῳ τούτων ἡ εἰκὼν τῆς λαμπρᾶς πατρίδος τῶν ἡρώων.

Κύκλωθεν τῆς σχολῆς εἰς τακτικόν τῶν μαθητῶν περιετειχίσθη εἰς περίβολος μέγας, θεᾶν ἔχων θαλάσσης, ποταμοῦ, λειμώνων καί ὀρέων. Τοιαύτη ἡ οἰκοδομή, ἦτις κατ' αὐτάς ἐτελείωσεν εὐτυχῶς, μετ' ὀλίγον δέ εἰς τό αὐτό σχέδιον ἀρχίζουσιν καί ἄλλαι δύο οἰκοδομαί εἰς διάφορα μέρη τῆς νήσου δι' εὐκολίαν καί τῶν λοιπῶν Ἑλληνιδίων».¹⁹

15. Ἀπόστολος Δασκαλάκης, ὁ.π., σ. 110. Τό ἀρχιτεκτονικό σχέδιο σχολείου πού λειτούργησε στήν Ἄνδρο κατὰ τή διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης, ἔκανε ὁ ἐπαρχος τοῦ νησιοῦ. Αὐτό ἀναφέρεται σέ σχόλιο τῆς ἐφημερίδας Φίλος τοῦ Νόμου. «Ἡ οἰκοδομήν τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ σχολείου τῆς Ἄνδρου ἐγίνε ἀξιόλογος, κατὰ τόν Ἀγγλικόν τρόπον, τῆς ὁποίας τό σχέδιον ἔδωκε ὁ ἐπαρχος τῆς νήσου...» Φίλος τοῦ Νόμου, «Ἐφημερίς τῆς Διοικήσεως καί τῆς Νήσου Ὑδρας», ἀρ. 66, Ὑδρα 31 Ὀκτωβρίου 1824.

16. Δαυίδ Ἀντωνίου, Ἡ ἐκπαίδευση κατὰ τήν ἐλληνική ἐπανάσταση, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 82-83.

17. Γ.Α.Κ. Ὑπ. Ἐρηκείας φ. 20, Σχολικά 1829.

18. Θεοδόσιος Σπεράντζας, «Ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς ὡς Ἐφορος τῆς Παιδείας ἀνά τὰς Κυκλάδας», Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, I, 1961, σ. 117.

19. Φίλος τοῦ Νόμου, «Ἐφημερίς τῆς Διοικήσεως καί τῆς Νήσου Ὑδρας», ἀρ. 66, Ὑδρα 31 Ὀκτωβρίου 1824. Ἡ ἀνέγερση σχολικῶν κτιρίων τήν ἐπαναστατική περίοδο, δέν ἐπαληθεύει τή διαπίστωση τοῦ Ἰωσήφ Σολομών «σύμφωνα μέ τίς ἐνδείξεις πού διαθέτουμε, κανένα ἀπό τά προκαποδιστριακά σχολεῖα δέν στεγάστηκε σέ κτίριο πού ἐπινοήθηκε, σχεδιάστηκε καί κατασκευάστηκε γιά τό σκοπό αὐτό», Ἰωσήφ Σολομών, «Ἐξουσία καί τάξη στό νεοελληνικό σχολεῖο. Μιά τυπολογία τῶν σχολικῶν χώρων καί πρακτικῶν 1821-1900», σ. 54. Πρόσθετη ἀπόδειξη ὄχι μό-

Μέ βάση την παραπάνω περιγραφή φαίνεται πώς όπου επέτρεπαν οι συνθήκες, δινόταν ιδιαίτερη προσοχή στην ύπαρξη ή την κατασκευή μεγάλης αίθουσας όπου θα παραδίδονταν τά μαθήματα, καθώς και στην τοποθεσία του σχολείου. Στην ίδια εφημερίδα με ήμερομηνία 14 Ιουλίου του 1824, αναφέρονταν ταυτόσημα κατασκευαστικά πλεονεκτήματα της σχολής του Άργους ως εξής: «Σάλα ευρύχωρος αναγκαίοι διά την παράδοσιν, και τόπος κλεισμένος εις διάχυσιν και σωματικήν γύμνασιν τών νέων».²⁰

Ίδρυτής και χρηματοδότης του σχολείου στη Νάξο ο ήγούμενος της Μονής Φανερωμένης Δωρόθεος Τζώτης. Όπως ο ίδιος αναφέρει, «Η σχολή αυτή εκτίσθη πρό δεκατεσσάρων μηνών δι' ιδίων μου εξόδων, λαμπρά κατά την οικοδομήν, εξήντα ποδών γεωμετρικών τό μήκος και είκοσιόκτώ τό πλάτος, χωρητική 200 και επέκεινα παιδων, μέ τρεις οικίσκους τών διδασκάλων, κήπον κατάφυτον, πηγάδιον και έν συντόμω οικοδομημένη κατά τόν νεώτερον της Άλληλοδιδασκτικής τρόπον. Περίπου τών εκατόν εξήκοντα νέων φοιτών εις την σχολήν...». Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται από τόν Άνδρέα Μιαούλη ο οποίος έπισκεπτόμενος τό νησί δηλώνει στις 17 Οκτωβρίου του 1827 στην Κεντρική Διοίκηση: «Φθάσας έν Νάξω κατά περίστασιν, εύρον έν τη πρωτευούση αυτής Χώρα Άλληλοδιδασκτικόν σχολείον τακτικώς συστημένον, άξιον δέ και ικανόν πρός ώφέλειαν όλης της Νεολαίας της τε Νάξου και τών περί αυτήν νήσων. Τοϋτο συνίσταται και διοικείται μόνον εισέτι υπό φιλογενοϋς Ίερομονάχου και ήγουμένου τινός τών εκείσε μονυδριών Φανερωμένης σεμνυόμενον...».²¹

Τέλος, σέ έπιστολή πού στέλνει από την Αίγινα στη Βουλή ο διδάσκαλος της άλληλοδιδασκτικής Άθανάσιος Ίερόπαις μέ ήμερομηνία 31 Οκτωβρίου 1827, ζητώντας την παραπέρα επέκταση του σχολικού κτιρίου, αναφέρει: «Τό νεοκτισθέν μοι εσχάτως οίκημα από τρεις φιλομαθείς άμα και φιλογενείς πολίτας πρός χρήση του σχολείου είναι μικρόν και χωρητικόν 45 έως 50 μαθητών. Οϋτοι δέ συνήχθησαν μέχρι τουδε επέκεινα τών 70 ώστε καταντᾶ να είναι μικρότερον της χρείας, και άσυνγκρίτως μικρότερον θέλει φανή όταν, ως έλπίζω, θέλει συναχθῶσι περισσότερα παιδία».²²

Έκτός όμως από κάποια κοινά στοιχεία στην κατασκευή τών αίθουσών διδασκαλίας, υπήρχε σύμπτωση—αναγκαστική λόγω τών περιστάσεων— στο χώρο όπου θα κτιζόταν κάποιο σχολείο. Κατά την περίοδο της όθωμανικής κυριαρχίας, φαίνεται πώς, όπου ήταν δυνατό, τό σχολείο βρισκόταν έξω από τόν συγκεντρωμένο όγκο τών κατοικιών του οικισμού, περιστοιχισμένο από τοίχο ή δένδρα πού αποτελούσαν τό σύνορο ανάμεσα στην κοινότητα και τό σχολικό κτίριο, μέ τίς λειτουργίες πού αυτό φιλοξενούσε. Χαρακτηριστικό της απόστασης πού μεσολαβούσε ανάμεσα στην κοινότητα και τό σχολείο, την προεπαναστατική περίοδο, είναι ότι ή πρώτη έπιλογή του Γρ. Κωνσταντᾶ για την τοποθεσία του σχολείου τών Μηλιών ήταν σέ απόστα-

ση τριών τετάρτων της ώρας από την κοινότητα: «Κατ' αρχάς είχε κατά νουν να οικοδομήση τό Λύκειον έν τη περί τά τρία τέταρτα της ώρας έξωθι τών Μηλεών... Τό άγαν προσήνεμον της Άγίας Τριάδος και προπάντων ο φόβος τών ληστών υπήρξεν ίσως εκ τών κυριοτάτων αιτίων δι' ά δέν άπεφασίσθη εκεί ίδρυσαι του Λυκείου».²³

Είναι γεγονός, όμως, πώς την ίδια περίοδο, θα υπάρξουν ξακουστά σχολεία πού θα κτιστούν στο κέντρο τών οικισμών, όπως της Δημητσάνας και της σχολής του Ντέκα.

Στην επαναστατική περίοδο, από τίς πληροφορίες πού έχουμε, φαίνεται να συνεχίζεται ή λογική να προτιμούνται, όπου ήταν δυνατό, χώροι σχετικά απομακρυσμένοι από τόν κύριο όγκο τών σπιτιών του χωριού. Έτσι σέ πρόταση πού γίνεται στις 10 Φεβρουαρίου του 1825, για τή στέγαση σχολείου σέ εκκλησιαστικό χώρο, «πού κείται μεταξύ Σπάρτης και Μεσσηνίας» ανάμεσα στα άλλα πλεονεκτήματα αναφέρεται πώς «και αυτή ή άτομική θέσις της είναι προσφνης διότι κείται εις τό άκρον της πολιτείας, έχει τοποθεσίαν εξαιρετον, στολισμένην από άειθαλή δέντρα και περιωρισμένην».²⁴

Φαίνεται, επίσης, πώς αν και ή λογική της δημιουργίας σχολικού χώρου μακριά από τόν οικισμό, δέν εγκαταλείπεται κατά την καποδιστριακή περίοδο, ωστόσο μικραίνει, σταδιακά, ή απόσταση πού χώριζε τό σχολείο από την υπόλοιπη κοινότητα. Έτσι ή έπιτροπή πού είχε όριστεί από τόν Κυβερνήτη αποδέχτηκε όμόφωνα την εισήγηση ενός εκ τών μελών της, του Ίωάννη Κοκκώνη, ο οποίος προσδιόριζε τόν τύπο του σχολικού κτιρίου πού θα πρέπει να οικοδομείται στην έλεύθερη πιά έλληνική επικράτεια: «Τό σχολείον πρέπει να κτίζεται εις τινά τόπον παράμερον τών πληθεστέρων γειτονιών, και τό διδασκτήριο, τό εις παράδοσιν τών μαθημάτων, να είναι χαμόγειον, έχον σχήμα όρθογωνίου έπιμήκου. Τό πλάτος και μήκος

νο της οικοδόμησης του σχολικού κτιρίου της Άνδρου, αλλά και της λειτουργίας του, ή έναρξη τών μαθημάτων πού περιέλαβε σύμφωνα μέ τό ακολουθούμενο τυπικό, όμιλίες από έπισήμους, παράταξη τών μαθητών. Βλ. «Φίλος του Νόμου», ό.π., παρ., Ύδρα 9 Ιανουαρίου 1825, Άρ. 86. Η οικοδόμηση και λειτουργία του σχολείου αναφέρεται από τούς δημογέροντες του νησιού κατά την καποδιστριακή περίοδο. Γ.Α.Κ., Ύπουργείον Παιδείας, φ. 22, Σχολικά, 1829.

20. Φίλος του Νόμου, «Εφημερίς της Διοικήσεως και της Νήσου Ύδρας», αρ. 35 Ύδρα τή 14 Ιουλίου 1824.

21. Γ.Α.Κ. 1827, Ύπ. Παιδείας, Σχολικά, φ. 17.

22. Γ.Α.Κ. 1827, Ύπουργείον Παιδείας, Σχολικά, φ. 17.

23. Ρήγα Ν. Καμηλάρι, Γρηγορίου Κωνσταντᾶ..., ό.π., σ. 23-24.

24. Δαυίδ Άντωνίου, Η εκπαίδευση κατά την έλληνική επανάσταση, ό.π., σ. 414.

αυτοῦ διορίζονται κατά τόν ἀριθμόν τῶν ὑπαρχόντων παιδίων εἰς μαθήτευσιν... Τά παράθυρα πρέπει νά εἶναι μεγάλα, ἀνοιγμένα τό ἐν ἀντίκρου τοῦ ἄλλου... Τό βάθρον (ἐξέδρα ἢ σκοπιά) γίνεται ἀναλόγως μέ τήν ἔκτασιν τοῦ διδασκῆριου εἰς μίαν τῶν μικροτέρων παραλλήλων πλευρῶν αὐτοῦ, κατά πρόσωπον τῶν καθημένων εἰς τά θρανία παιδίων. ...εἰς αὐτό ἐπάνω στήνεται ἡ καθέδρα ὁμοῦ μέ τό γραφεῖον τοῦ διδασκάλου.

Τό σχολεῖον πρέπει νά ἔχη αὐλήν περιτοιχισμένη, ὅπου γίνεται καί τό πρό τοῦ διδασκῆριου προαύλιον, ἔχον καί ἐν μέρος σκεπασμένον μέ στέγην. Εἰς τό σκεπασμένον τοῦτο προαύλιον ἢ μεσαύλιον συναζονται τά παιδιά πρὶν ἀρχίσῃ ἡ παράδοσις τῶν μαθημάτων... Εἰς μίαν γωνίαν τοῦ μεσαυλίου θέτεται καί πίθος διά νερόν ἢ δρύσις».²⁵

Ὅμως κατά τήν ἴδια περίοδο, συναντοῦμε τήν περίπτωση (στήν Ὑδρα) νά ἀπορρίπτεται ἀπό τούς μηχανικούς τῆς Κυβέρνησης χώρος γιά νά οἰκοδομηθεῖ σχολικό κτίριο ἐπειδή σύμφωνα μέ τή γνώμη τους «...Τό ἀλληλοδιδασκικόν σχολεῖον ἀπαιτεῖ θέσιν κεντρικὴν τῆς πόλεως» καί γι' αὐτόν τόν λόγο «Δέν εἶναι λοιπόν κατάλληλος ἡ θέση αὐτῆ τοιοῦτου καταστήματος διότι ἀπέχει μακρὰν τοῦ κέντρου τῆς πόλεως».²⁶

Ὁ ἰδιαιτέρως σχολικός χώρος, στό πλαίσιο λειτουργίας μᾶς μικρῆς ἢ μεγαλύτερης κοινότητας, μακριά ἢ πρὸς αὐτήν, μέ τά ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικά του, ὑπογράμμισε τήν αὐτόνομη λειτουργία πού συντελεῖτο σέ αὐτόν. Ἀποτελοῦσε τό σύνολο τό ὅποιο περὶ πάντας οἱ μαθητές ὄφειλαν νά μείνουν μακριά ἀπό ἐξωτερικά ἐρεθίσματα πού θά ἀποσποῦσαν τήν προσοχή τους, νά συμμορφωθοῦν καί νά συμπεριφεροῦν σύμφωνα μέ τούς ἰσχύοντες κανόνες. Ὅσο πρὸς ἐπιβλητικός καί ἐπίσημος ἦταν, τόσο «ἐπειθε» γιά τό ξεχωριστό πού διαδραματιζόταν στό ἐσωτερικό του. Ὅσο καλύτερα ἐξοπλισμένος τόσο περισσότερα ἐφόδια παρῆχε στοὺς μαθητές.

Μέ βάση τίς παραπάνω παραδοχές εἶναι ἐνδιαφέρουσες οἱ σκέψεις σέ κείμενο πού ἀπευθύνεται στοὺς κατοίκους τῆς Κιμῶλου στίς 18 Φεβρουαρίου 1823. Ὁ συντάκτης του εἶναι ἀνώνυμος: «Ἡ διδασκαλία τῆς χρηστοθήειας πού πρέπει νά γίνεται; ἄρα εἰς τούς οἴκους τῶν παίδων ὅπου καί αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ γονεῖς ἔχουσι χρεῖαν τοιαύτης διδασκαλίας; ἄρα εἰς τήν ἐκκλησίαν; ὄχι βέβαια· ἀλλά πού; εἰς τό σχολεῖον καί διδασκαλεῖον τό ὅποῖον καί τόπος ἱερώτερος. Ναί ἱερώτερος, ἐπειδή καί ἐκεῖ διδάσκεται ὁ μαθητὴς καί τήν πλάσιν, καί τά μυστήρια τῆς ἐκκλησίας του, καί ὅσα ἄλλα εἶναι ἀναγκαῖα διά νά γίνῃ τέλειον λογικόν ζῶον ὁ ἄνθρωπος».²⁷

Ὁ ξεχωριστός σχολικός χώρος, (ὅπως π.χ. καί ὁ ἐκκλησιαστικός χώρος, ἢ τῆς οἰκίας γιά ἄλλους λόγους βέβαια) σηματοδοτοῦσε τήν αὐτονομία, τίς ἰδιαιτέρες λειτουργίες πού συντελοῦνταν στό ἐσωτερικό του καθὼς καί τήν ἰδιαιτέρη ἀξία πού διαδραμάτιζε ἡ ἐκπαιδευτική διαδικασία, δημιουργώντας ἕνα κλίμα σχετικῆς ἀπομόνωσης καί περισυλλογῆς. Ἐτσι σέ ἀρκετές περι-

πτώσεις χτιζόταν μάντρα γύρω ἀπό τόν χώρο τοῦ προαυλίου. Τέτοια κτίρια συναντᾶμε τόσο ἡ σχολή τοῦ Ἄργους ὅσο καί στήν Δημητσάνα, γιά τήν ὁποία ἀναφέρεται ὅτι: «Ἐχει περίβολον ἐπίπεδον ἐκτεταμένον καί περιτοιχισμένον, ὥστε δέν ἔχει κοινωνίαν καμμίαν μέ τὰς οἰκίας τῶν πολιτῶν».²⁸

Παράμετρος πού ἐπίσης λαμβανόταν ὑπόψη, γιά τήν ἐπιλογή τοῦ σχολικοῦ χώρου ἦταν νά ὑπάρχει στήν περιοχή οἰκοδόμησις του ὑγιεινὸ κλίμα γιά νά προφυλάσσονται οἱ μαθητές ἀπὸ διάφορες ἀσθένειες. Αὐτὴ ἡ λογικὴ ἀκολουθεῖται στίς σκέψεις γιά τήν ἐκπαίδευση οἱ ὁποῖες διατυπώνονται στό σχέδιο τῆς ἐπιτροπῆς Γαζῆ ὅπου προτείνεται νά συσταθεῖ ἀλληλοδιδασκικὸν σχολεῖο στό Ἄργος, «ὡς οὖσαν ἐκ τῶν σημαντικωτέρων καί ὑγιασιωτέρων πόλεων τῆς Πελοποννήσου...».²⁹ Ἐπαναλαμβάνεται ἐπίσης στὰ ἐπιχειρήματα πού παρατίθενται πρὸς τόν ἔφορο τῆς Ἐκπαίδευσης Γρ. Κωνσταντᾶ γιά τήν τοποθεσία ὅπου μπορεῖ νά στεγαστεῖ σχολεῖο καί ἡ ὁποία βρίσκεται μεταξύ Σπάρτης καί Μεσσηνίας «εἰς κλίμα εὐκραές, ὑγιεινόν καί εὐδιάχυτον».³⁰

Ἡ λογικὴ αὐτὴ ἀκολουθήθηκε τόσο στήν προεπαναστατικὴ ὅσο καί στήν καποδιστριακὴν περίοδο. Ἰδιαιτέρα ἀποκαλυπτικὸς ὁ τρόπος πού ἔλαβε, πρὶν τήν ἐναρξὴ τῆς ἐπανάστασης, τήν ἀπόφασή του ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς γιά τό σχολεῖο τῆς Ζαγοράς ὅπου: «Ἀναφέρεται ὅτι πρὸς ἐκλογήν τῆς ὑγιεινοτάτης θέσεως ἐν Μηλείαις ἐκρέμασαν ἐν ὑπαίθρῳ ταυτοχρόνως ἐν θερινῇ ἡμέρᾳ τρία ἥματα νεοσφαγῶν τράγων εἰς τρία ἐπίκαιρα σημεῖα τῶν Μηλεῶν: ἐν Ἁγίᾳ Παρασκευῇ, ἐν Ἁγίᾳ Μαρίνῃ καί ἐν Ἁγίῳ Νικολάῳ καί μετὰ τρεῖς μέρες εὗρον ὅτι τό ἐν Ἁγίῳ Νικολάου εἶχε τὰς ὀλιγοτέρους σκώληκας καί τήν ἐλαφρωτάτην ὁσμὴν. Ὅθεν ἀμελλητί ἐκρίθη ἡ τοποθεσία τοῦ Ἁγίου Νικολάου ὡς ὑγιεινοτάτη διά τήν κτίσιν τοῦ σχολείου».³¹ Τό κλίμα μνημονεύεται γιά τήν τοποθεσία ὅπου βρισκόταν ἡ σχολὴ τῆς Δημητσάνας «...καί ὁ ἀήρ τῆς ὁ πλέον καθαρὸς».³²

25. Περίληψις τῆς γενομένης ἀναφορᾶς εἰς τήν ἐπὶ τῆς προπαιδείας ἐπιτροπὴν περὶ τοῦ ἐγχειριδίου του διά τὰ Ἀλληλοδιδασκικὰ Σχολεῖα τῆς Γαλλίας συνταχθέντων ὑπὸ τοῦ Κ. Σαραζίνου (Sarazin). Ἐν ἡ συνεξετάζονται καί αἱ εἰς τήν γλῶσσαν ἡμῶν Ἑρμηνεῖαι τῆς Ἀλληλοδιδασκικῆς μεθόδου. Ὑπὸ Ἰ. Π. Κοκκῶν, ἐν Αἰγίνῃ ἐκ τῆς Ἐθνικῆς Τυπογραφείας 1830.

26. Γ.Α.Κ., Ὑπουργεῖον Παιδείας, φ. 30, 1830.

27. Δαυίδ Ἀντωνίου, Ἡ ἐκπαίδευση..., ὁ.π., τόμ. Α', σ. 98.

28. Γ.Α.Κ., Ὑπουργεῖον Παιδείας, φ. 29, 1829.

29. Ἡ ἐκπαίδευση κατὰ τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν, ὁ.π., σ. 208

30. Ἡ ἐκπαίδευση κατὰ τὴν ἐλληνικὴν ἐπανάστασιν, ὁ.π., σ. 414

31. Ρήγας Καμηλάρης, Γρηγορίου Κωνσταντᾶ Βιογραφία-Λόγοι-Ἐπιστολαὶ μετὰ περιγραφῆς τῶν Μηλεῶν καί τῆς σχολῆς αὐτῶν, ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῶν κατὰ τῆς Ἀνέστη Κωνσταντινίδου, 1897, σ. 24.

Τά λιγοστά στοιχεία που έχουμε για όσα σχολεία κτίστηκαν την περίοδο του Άγωνα, δέν αναφέρουν την τοποθεσία που αυτά ανεγέρθησαν. Σέ ένα μόνο απ' αυτά, πύο συγκεκριμένα αυτό της Άνδρου, περιγράφεται ή εικόνα που αντικρίζει κανείς κοιτάζοντας από τό έσωτερικό της αΰλης στόν έξω χώρο και ή όποια είναι εικόνα έξοχης: «Κύκλωθεν τής σχολής εις τακτικόν τών μαθητών περίπατον περιετειχίσθη εις περίβολος μέγας, θέαν έχων θαλάσσης, ποταμού, λειμώνων και όρέων».³³

Είναι, έπομένως, πιθανόν νά συνεχίζεται ή προεπαναστατική λογική που ήθελε τά σχολικά κτίρια νά οικοδομούνται έξω από τόν κυρίως οικοδομημένο όγκο τών κατοικιών, κάτι άλλωστε που θά συνεχιστεί, όπως προαναφέραμε και κατά την μετεπαναστατική περίοδο.

Οί έκκλησιαστικοί χώροι χρησιμοποιήθηκαν σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό συγκριτικά μέ άλλα δημόσια κτίρια ως σχολεία, όχι μόνο επειδή ήταν ιδιαίτερα μεγάλος ό αριθμός τους, και έτσι έδιδαν περισσότερες δυνατότητες έπιλογής, αλλά και γιατί ήταν —τουλάχιστον σέ σχέση μέ τή συντριπτική πλειοψηφία τών άλλων αγροτικών, δημοσίων και ιδιωτικών κτισμάτων— γερά κτίρια διέθεταν βιβλιοθήκη, ενώ οι ιερείς κατά κανόνα αναλάμβαναν και τό ρόλο του διδασκάλου. Σέ κάποιες, μάλιστα, περιπτώσεις όταν τά σχολικά κτίρια γειτνιάζαν μέ έκκλησίες οι όποιες είχαν διαθέσει δικά τους χρηματικά ποσά για τήν ίδρυσή τους, έπαιναν τό όνομά τους απ' αυτές: «τό σχολείον τούτο ήδη συνεστήθη και έπωνομάσθη τής Παναγιάς, επειδή και πλησίον τής νεοκτίστου έκκλησίας έγένητο και τό κτίριον τούτου δι' έξόδων τής αΰτης έκκλησίας...».³⁴

Πέραν τής καθαρά εκπαιδευτικής τους λειτουργίας κάλυπταν, παραδοσιακά, και άλλες προσδοκίες και συγκεκριμένα τήν καθημερινή παρουσία τών παιδιών στην έκκλησία και τήν ευκολότερη παροχή χριστιανικής άγωγής: «Σχολείου δέ οικοδομής δέν είναι χρεία κατά τό παρόν, εις έμέ φαίνεται άρμόδιον τό μοναστήριόν της... Η γνώμη μου είναι εκεί νά γένη επειδή είναι ήσυχον, και θέλουν εύρίσκονται πάντοτε και οι μαθηταί εις τήν έκκλησίαν νά άκούουν τά έκκλησιαστικά».³⁵

Η συνύπαρξη έκκλησίας και σχολείου στόν ίδιο χώρο, μπορεί νά αποτελούσε αναγκαστική έπιλογή, που έπιβαλλόταν από τίς συνθήκες, μαρτυρούσε όμως πώς οι επαναστατημένοι άντιλαμβάνονταν τίς λειτουργίες τών δύο θεσμών ως συμπληρωματικές. Έτσι, μπορεί στό σχολείο οι μαθητές νά διδάσκονταν τά γράμματα, όμως και οι δύο χώροι διαμόρφωναν τόν χαρακτήρα και τήν ήθική υπόσταση του μαθητή.

Η απομάκρυνση τών Όθωμανών μουσουλμάνων από τίς περιοχές που επικράτησε ή έλληνική επαναστατική έξουσία, έδωσε τήν ευκαιρία για χρήση και ενός άλλου χώρου, ό όποιος πλέον αναγκαστικά δέν λειτουργούσε: τών μουσουλμανικών τζαμιών που άπετέλεσαν μία οικονομικά συμφέρουσα λύση και έπιπλέον, άφου τά

περισσότερα από αυτά ήταν καλοχτισμένα και φροντισμένα κτίρια, ανάλογα ή και καλύτερα τών χριστιανικών έκκλησιών, και μπορούσαν νά λειτουργήσουν άμεσα δίχως χρονική καθυστέρηση. Έτσι στίς 18 Νοεμβρίου του 1824, ή Προσωρινή Κυβέρνηση ανάμεσα σέ άλλες άποφάσεις της για τά σχολεία τών Άθηνών όριζε: «α) Τό τζαμί του Σταυροπαζάρου διορίζεται σχολείον τής Άλληλοδιδακτικής μεθόδου γ) Τό τζαμί του Ροδακίου, σχολείον τών Έπιστημών δ) ή περί αυτό γη, κήπος Βοτανικός».³⁶ Ο Νεόφυτος Νικητόπουλος, επίσης, δίδαξε στην Τρίπολη σέ σχολείο που στεγαζόταν στό τζαμί της Ώρας.³⁷

Οί ένεργειες αυτές ύπογράμμιζαν τό πνεύμα της λιτότητας, του ρεαλισμού, της προσαρμογής στίς συνθήκες καθώς και της διαχείρισης μέ βάση τά ύπάρχοντα δεδομένα.³⁸ Άποδείκνυε πώς ή κάθε περίοδος άν

32. Γ.Α.Κ. Ύπουργείον Παιδείας, φ. 29, 1829.

33. Φίλος του Νόμου, «Έφημερίς της Διοικήσεως και της Νήσου Ύδρας», άρ. 66, Ύδρα 31 Οκτωβρίου 1824.

34. Φίλος του Νόμου, άρ. 107, Ύδρα 10 Άπριλλίου 1825.

35. Βλ. Έφημερίς Έρμής ό Λόγιος, 10, 1820, 307.

36. Βλ. σχετικά: Σουρμελή, Ιστορία τών Άθηνών, ό.π., σ. 93. Πληροφορίες για τά τζαμιά τών Άθηνών, που μετατράπηκαν σέ σχολικά κτίρια (περιοχή που βρίσκονταν, περιγραφή, μικρό ιστορικό), δίνονται από τόν Δημήτριο Γρ. Καμπούρογλου: «Τό Γενί τζαμί ή τής Μπεινας χρησιμεύον κατά τήν επανάστασιν ως σχολή... έκειτο έν τή άπεράντω έκτάσει... ένθα και ό στρατών τής χωροφυλακής. Τούτο έλέγετο και τζαμί του Ροδακίου εκ της συνοικίας, ήτο δέ έν αύτῶ και μεγαλοπεπέστατον όθωμανικόν νεκροταφείον». σ. 124. Προφανώς ή έκταση αυτή ή μέρος της προορίζεται για νά δημιουργηθεί ό Βοτανικός κήπος.

«Άμα τή έλεύσει του Σουλτάνου εις Άθήνας μετεβλήθη ή πρώτη τότε, ως φαίνεται έκκλησία τών Άθηνών εις τζαμί, προς τιμήν του Σουλτάνου, όνομασθέν Φετιχιέ, δηλαδή του Πορθητού... Φετιχιέ έκαλείτο υπό τών Τούρκων τό μέγιστον τών τζαμιών, κυρίως δέ τό μάλλον τετμημένον παρ' αύτῶν, τό υπό τών Άθηναίων καλούμενον τζαμί του Σταυροπαζάρου», Δημητρίου Γρ. Καμπούρογλου, Ιστορία τών Άθηναίων, Τουρκοκρατία. Περίοδος πρώτη 1458-1687, ό.π., παρ. σ. 35-36. Επίσης μία από τίς πρώτες άποφάσεις της Π. Διοικήσεως ήταν όταν «εσύστησε τό σχολείον... διορίσασα επί τούτω τό όσπίτιον του Δεφτέρ Κεχαγιά», Έφημ. «Πρωινός Ταχυδρόμος», 6 Μαΐου 1865.

37. Βλ. Φίλος του Νόμου, άρ. 65, 27 Οκτωβρίου 1824, βλέπε επίσης, Δαυίδ Άντωνίου, Νεόφυτος Νικητόπουλος, (1795-1846). Πορεία ζωής ενός Δημητριανίτη δασκάλου ανάμεσα στην έλπίδα και τήν πραγματικότητα, σ. 12.

38. Έντύπωση προκαλεί ή άνεση και ή ευκολία μέ τήν όποία άλλαξαν χρήσεις οικήματα για νά έξυπηρετηθούν μεταβαλλόμενες άνάγκες: «Τό μέρος τό όποίο χρησιμεύει διά σχολείον, είναι ό αρχαίος ναός του Άγίου Νικολάου, άρμοδιώτατος ως προς τούτο, όστις επί Τουρκίας έχρησιμειεν ως όπλοθήκη», Γ.Α.Κ., Ύπουργείον Θρησκείας, φ. 21, Σχολικά 1829.

καί φέρνει τά δικά της χαρακτηριστικά δανείζεται στοιχεία από τήν προηγούμενη. Έπιβεβαίωσε πώς, όπως σέ κάθε περίπτωση, έτσι καί στά σχολικά κτίρια, ή όργάνωση καί οί έπιλογές τοῦ χώρου, όρίζονταν καί αντίστοιχοῦσαν στίς συγκεκριμένες συνθήκες οικονομικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς.

Έπειδή οί συνθήκες δέν επέτρεπαν τήν κατασκευή σχολείων, μέ εξαίρεση τίς περιπτώσεις πού προαναφέραμε, καί οί λύσεις στέγασης δίδονταν από ἀλλαγές χρήσης ἄλλων οικήμάτων, δέν εφαρμόστηκε κάποιος ιδιαίτερος σχολικός ἀρχιτεκτονικός τύπος. Ἀκόμα καί στίς περιπτώσεις πού συναντᾶται κατασκευή κτισμάτων γιά σχολικό προορισμό, δέν φαίνεται νά παράγεται καί νά διαμορφώνεται ἕνας νέος, ξεχωριστός τύπος κτιρίου, πού ή ὄψη του νά σηματοδοτεῖ καί νά διευκρινίζει τίς λειτουργίες πού συντελοῦνται στό ἐσωτερικό του.

Οί ὅποιες ἀρχιτεκτονικές ὁμοιότητες ὀφείλονται σέ γενικές κτιριακές προσαρμογές πού ἀναγκαστικά πραγματοποιήθηκαν, ὡς συνέπεια τῶν κοινῶν ἀναγκῶν πού δημιουργοῦσε ή σχολική διαδικασία, τῆς ἀπαραίτητης φροντίδας γιά τόν μαθητή, καθώς καί ή εφαρμογή, ὅπου ἦταν δυνατόν, τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου. Αὐτές ἀφοροῦσαν, κυρίως, τήν αἴθουσα διδασκαλίας πού ἦταν εὐρύχωρη ἀφοῦ ἐκεῖ συγκεντρώνονταν τό σύνολο τοῦ μαθητικοῦ πληθυσμοῦ, καθώς ἐπίσης καί τήν ὑπαρξη κάποιας βρύσης γιά νά ξεδιψᾶσουν οί μαθητές, ἀφοῦ ἔμεναν ἀρκετές ὥρες ἡμερησίως στό σχολικό χώρο.

Τό πιό ὀλοκληρωμένο καί σπουδαῖο σχολικό κτίριο, ἦταν αὐτό τῆς Σχολῆς τῆς Χίου, πού καταστράφηκε λίγο μετά τήν ἐναρξη τῆς Ἐπανάστασης. Ἀπό μαρτυρίες ξένων κυρίως περιηγητῶν, περιγράφεται ὡς ἕνα καλοκατασκευασμένο πετρόκτιστο συγκρότημα. Ἐξαιτίας τοῦ αὐξανόμενου ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν, ἔγιναν προσθήκες στό ἀρχικό οἰκοδόμημα. Ἐκτός ἀπό τή βιβλιοθήκη, πού εἶχε στεγαστεῖ σέ τμήμα τῆς προσθήκης, τό συγκρότημα περιλάμβανε παρεκκλήσιο, θέατρο, αἴθουσες διδασκαλίας, ἐργαστήρια, τυπογραφεῖο, διαμερίσματα καθηγητῶν καί σπουδαστῶν. Οἱ χώροι ἦταν θολοσκεπεῖς στεγασμένοι μέ ἡμικυλινδρικές κάμαρες.³⁹

Ἐξαιτίας τῶν δυσμενῶν κοινωνικῶν καί οικονομικῶν συνθηκῶν ή Κεντρική Διοίκηση γινόταν συχνά ἀποδέκτης ἐκκλήσεων γιά οικονομική ἐνίσχυση σχολικῶν ἰδρυμάτων πού ἀσφικτιοῦσαν οικονομικά. Ἦταν λοιπόν ἀναγκασμένη νά προδεῖ σέ ἄμεσες ἐνέργειες οἱ ὅποιες πολλές φορές ἔθιγαν τό παλαιό ἰδιοκτησιακό καθεστῶς, ἄρα καί τούς ἀνθρώπους τῶν ὁποίων τά συμφέροντα ἦταν ἄμεσα δεμένα μέ αὐτό.

Οἱ ἀντιδράσεις μοναστηριῶν, ἐκκλησιῶν ή καί κοινοτήτων πού παραδοσιακά —καί νομίμως κατά τήν προηγούμενη ὀθωμανική περίοδο— καρπώνονταν εἰσοδήματα ὑπῆρξαν ἐντονότατες, ὅποτε ή κεντρική κυβέρνηση ἀποφάσισε ν' ἀλλάξει τό καθεστῶς ἐκμετάλλευσης κτημάτων ή μύλων καί νά διαθέσει τά ἔσοδά τους γιά τήν κάλυψη σχολικῶν ἀναγκῶν.⁴⁰

Ἡ ἰσχὺς τοῦ κλήρου ἀλλά καί τῶν προκρίτων στίς ἐπαρχίες, οἱ ὅποιοι ἄλλωστε συμμετέχουν διά ἀντιπροσώπων τους στά κεντρικά ὄργανα τῆς ἐπαναστατικῆς περιόδου (Ἐκτελεστικό, Βουλευτικό), ἐμπόδιζε τήν ὑλοποίηση σχετικῶν ἀποφάσεων. Ἄλλες φορές, ὅποτε ἕνα Ὑπουργεῖο ἐξέδιδε ἀπόφαση ἀντίθετη μέ τά συμφέροντα τῶν τοπικῶν ἰσχυρῶν, οἱ τελευταῖοι ἐπιχειροῦσαν νά ἀκυρώσουν τήν ἰσχύ της, πιέζοντας ἄλλα ἐλεγχόμενα ἀπό αὐτούς Ὑπουργεῖα νά ἐκδώσουν νέα ἀπόφαση πού ἀντέκρουε τήν παλιά.

Τέλος, ἂν καί δέν ὑπάρχουν συγκεκριμένα ἀρχεακά στοιχεία, δέν θά πρέπει νά ἀποκλείσουμε νά ὑπῆρχαν καί περιπτώσεις ὅπου ή ἀπουσία σχολικοῦ ή ἄλλου κτιρίου ὀδηγοῦσε δάσκαλο καί μαθητές νά κάνουν τά μαθήματά τους στήν ὑπαιθρο, ἀφοῦ κάτι τέτοιο συνέβαινε ἀκόμα καί κατά τήν καποδιστριακή περίοδο, «...μή ὑπάρχοντος διδαστηρίου, αἱ μέν παραδόσεις τῶν μαθημάτων γίνονται ἐν ὑπαίθρῳ, οἱ δέ μαθηταὶ βαστάζουσι, μέ ζημίαν τῆς ὑγείας των, τόν καύσωνα τοῦ θεοῦ καί τό ψύχος τοῦ χειμῶνος, διά τοῦτο».⁴¹

Συμπεραίνουμε, πώς ή ἐπαναστατική περίοδος ὑποχρέωσε ὅσους ἀσχολοῦνταν μέ τήν ἐκπαίδευση, κυρίως, νά ἀξιοποιήσουν σχολικά κτίρια πού λειτουργοῦσαν κατά τήν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Στίς συγκεκριμένες συνθήκες μέλημά τους ἦταν ή ὅσο τό δυνατόν γρηγορότερη ἐπαναλειτουργία τους καί ή ἀξιοποίηση τῆς περιουσίας πού τούς ἀνήκε, ὥστε νά καλυφθοῦν λειτουργικά ἔξοδα καί μισθοὶ διδασκάλων.

39. «Ὁ ἐκ Κόσσου τῆς Πάρου ἱερεὺς οὗτος... προιδῶν ὅτι ή σύστασις μᾶς σπουδαίας σχολῆς ἦτο προτιμότερα καί ἐωφελεστέρα διά τήν Χίον... ἔπεισεν τούς ἐφόρους τῶν σχολείων νά ἀγοράσουν ἐκτεταμένον γήπεδον μετά περιβολίου καί μαγκανοπηγάδου διά νά ἰδρῶσουν... Δημοσίαν Σχολήν μετά Βιβλιοθήκης καί Τυπογραφείου...», Στέφανου Δ. Καβδαῶ, *Ἡ ἐν Χίῳ βιβλιοθήκη Κοραῆ* (ἱστορία, κατάλογος χειρογράφων), ἐν Ἀθήναις 1933. Γιά τό κτίριο τῆς Σχολῆς τῆς Χίου βλ. Ἀργέντη-Κυριακίδη, *Ἡ Χίος παρά τοῖς γεωγράφους καί περιηγηταῖς*, τόμοι 3 Sandor Baumgarten, *Un patriote Hongrois en Grèce. Le comte Etienne Szechenyi, Ὁ Ἐρασιστής*, ἔτος Ε', τ. 5, Ἀθήνα 1967, σ. 66-71, Richard Clogg, *Ὁ Parson καί ὁ Fisk στό Γυμνάσιο τῆς Χίου τό 1820*, Ὁ Ἐρασιστής, ἔτος Ε', τ. 30, 1967, σ. 177-193.

40. «Αὐτόν τόν μύλον δέν ἠξέυρομεν, ποῖος ἐχθρός τοῦ Ἁγίου λεληθῶτος ἐπρόδωσεν ὡς ἐθνικόν εἰς τήν περί τοῦ σχολείου τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς σχολῆς (τό ὅποιον μελετᾶται νά συστηθῆ ἐνταῦθα) χωρίς τῆς ἀπαιτουμένης ἀκριβοῦς ἐξετάσεως... Τά γε ἀπαξ τῷ Θεῷ ἀφιερωθέντα εἰσὶν ἀναπόσπαστα καί ἀναφαίρετα», Γ.Α.Κ., Ὑπουργεῖο τῆς Θρησκείας, φ. 4, Μοναστηριακά 1824.

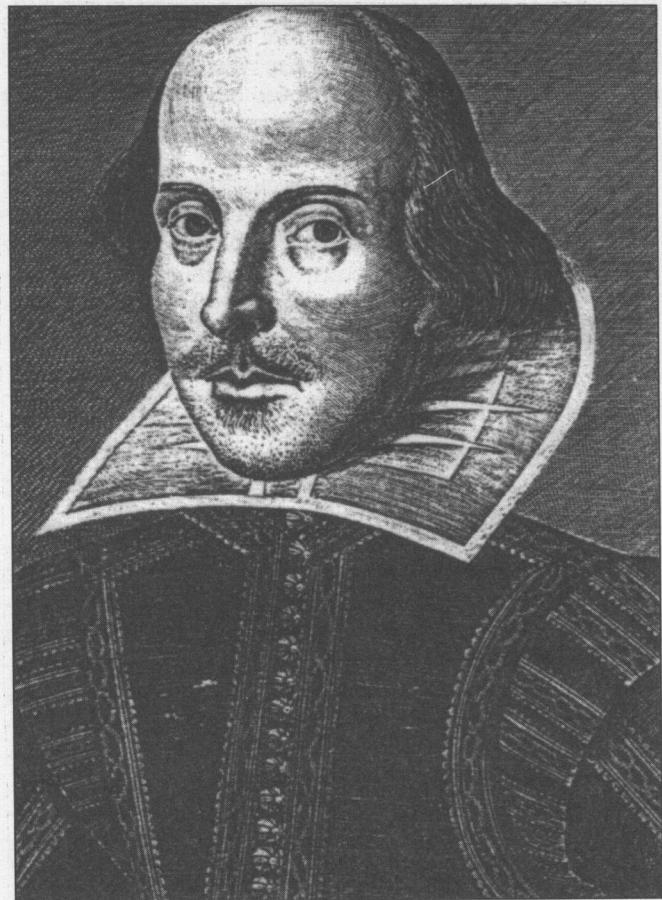
41. Γ.Α.Κ., Ὑπουργεῖον Παιδείας, φ. 30, 1830.

Ο «ΑΜΛΕΤ» καί γιατί ἀκόμα μᾶς ἀφορᾷ

τῆς Ἀσπασίας Βελισσαρίου

Ἡ ἀφάνταστη δυσκολία νά μιλήσει κανείς γιά τόν Ἄμλετ, ἤ μᾶλλον ἡ ἀμηχανία πού γεννᾷ ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα, ἔχει σχέση μέ τήν κοινότοπη διαπίστωση ὅτι γιά τό ἔργο τοῦ Σαίξπηρ, καί μάλιστα γιά τή συγκεκριμένη τραγωδία, ἔχουν γραφεῖ τά πάντα... Καί παρόλα αὐτά, ὑπάρχει πάντα μία περίσσεια, ἕνα προκλητικό πλεόνασμα, πού ὁ Σαίξπηρ συνεχῶς παράγει παρά (ἤ καί ἐξαιτίας) τῆς ad infinitum πολυσημίας καί πληθώρας ἐρμηνειῶν πού ἔχουν τελικά συμπιέσει καί σχεδόν ἐξαφανίσει τήν ιστορική σημασιοδότηση τοῦ ἔργου του, δηλαδή τή συνάρτησή του μέ τίς κοινωνικοπολιτικές συνθήκες τῆς ἐποχῆς, τόν ρόλο τοῦ θεάτρου, τήν ἔννοια τῆς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης κ.λπ. Εἰδικότερα ὁ Ἄμλετ ἔχει ἀποτελέσει τόν προνομιακό χῶρο κατασκευῆς τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς ἐκδοχῆς τῆς τέχνης ὡς ἀποτύπωσης μᾶς πανανθρώπινης καί διϊστορικῆς οὐσίας, ἀνεπηρέαστης ἀπό πολλαπλές κοινωνικές, πολιτισμικές, φυλετικές καί κυρίως ιστορικές διαφορές. Αὐτές οἱ τελευταίες συνήθως ἐμφανίζονται ὡς «ἱστορικό πλαίσιο», τό ὁποῖο ὁμως δέν συγκροτεῖ συγχρονική ἀνάγνωση διότι ἡ ἀπομόνωση τοῦ κειμένου ἀπό τίς συνθήκες παραγωγῆς του θέτει τόν χρόνο ἐκτός ἱστορίας· ἐξοῦ τά περὶ τέχνης ὡς ὑπέρβασης. Ὁ Ἄμλετ, ὅπως καί ὁ Οἰδίπους, εἶναι ὁ κατεξοχὴν τραγικός ἦρωας διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ ἀστική κοινωνία γιά αἰῶνες εἶχε φαντασθεῖ τόν ἑαυτό της σέ ὑπαρξιακό, ψυχολογικό, αἰσθητικό, σεξουαλικό καί πολιτικό ἐπίπεδο. Ἀπό τό τέλος περίπου τοῦ '70 ὁ ἥρωας-ἀστικό φαντασιακό ἀποδομεῖται ἀπό τή σύγχρονη κριτική ἢ ὁποῖα ἀποκαλύπτει τόν βαθύτατα πολιτικό χαρακτήρα τῆς ἡγεμονικῆς ἀναγωγῆς τοῦ Σαίξπηρ σέ ἱερή αὐθεντία καί τοῦ ἔργου του σέ ἀδιαμφισβήτητη ἀπόδειξη ἑνός πανανθρώπινου αἰσθητικοῦ καί ὑπαρξιακοῦ προτύπου.

Τό μεγάλο θέμα πού τέθηκε, εἰδικά ἀπό τοὺς ἀμερικανούς νέο-ιστορικούς, καί πολύ σωστά, εἶναι ἡ ἀνίχνευση τῆς ιστορικῆς διαφορετικότητος τοῦ ἀναγεννησιακοῦ θεάτρου καί τῆς ἐποχῆς ἀλλά καί τῆς ἀνακατασκευῆς τῆς ἀρχικῆς σημασιοδότησης τόσο τῶν κειμένων ὅσο καί τῆς παραγωγῆς νοημάτων διὰ μέσου τῆς παράστασης. Εἶναι σαφές ὁμως ὅτι δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει μία «καθαρή» ιστορική ἀνάγνωση στό βαθμό

πού κάθε ἀνάγνωση διατρέχεται ἀπό τά σημεῖα τοῦ σήμερα, δηλαδή εἶναι κατ' ἀνάγκην συγχρονική. Σημασία ἐπομένως ἔχει νά κατανοήσουμε ὅτι ἡ ἀντίσταση αὐτῶν πού ἀποκαλοῦμε «κλασικά» κείμενα στό πέρασμα τοῦ χρόνου, μακρὰν ἀπό τό νά εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐκφρασης κάποιας ἀναλλοίωτης ἀνθρώπινης οὐσίας, εἶναι ἀκριβῶς ἡ δυνατότητα πού παρέχουν σέ διαφορετικές ιστορικές συγκυρίες νά ἀναζητήσουν καί σέ κάποιο βαθμό νά βροῦν σέ αὐτά τίς δικές τους σημασιοδοτήσεις. Μέ αὐτήν τήν ἔννοια, πρωτίστως ἡ τραγωδία Ἄμλετ, καί λιγότερο ὁ ὁμώνυμος ἦρωας, ἀκόμα μᾶς ἀφοροῦν. Ἡ διάκριση αὐτή εἶναι θεμελιώδης διότι ἡ τραγωδία ὡς εἶδος ἐκφράζει τή συγκρουσιακή

ένταση μεταξύ τοῦ ἥρωα καὶ τῆς κοινότητας ἢ τῆς τάξης πραγμάτων τῆς ὁποίας αὐτός εἶναι ἀναπόσπαστο μέλος. Ἄρα αὐτό πού ἐνδιαφέρει εἶναι ὄχι τί συμβαίνει στὸν Ἄμλετ ἀλλὰ τί αὐτός ἐκφράζει ἢ ἐπιτελεῖ συγκρουόμενος μὲ τὸ βασιλεῖο τῆς Δανιμαρκίας.

Ὁ Βάλτερ Μπένγιαμιν, μιλώντας γιὰ τὴν τέχνη θεωρεῖ μία ἀπὸ τίς προεξάρχουσες λειτουργίες τῆς «τὴν διατύπωση ἐνός αἰτήματος τὸ ὁποῖο ὅμως μόνον ἀργότερα μπορεῖ νὰ ικανοποιηθεῖ πλήρως».¹ Οἱ Μάρξ καὶ Ἐνγκελς, σὲ μία προσπάθεια νὰ ὀρίσουν τὴν ἔννοια τοῦ τραγικοῦ, ἐντοπίζουν ὡς τραγικὴ τὴ συγκρούση μεταξύ ἐνός ιστορικᾶ ἀναγκαίου ἐγχειρήματος καὶ τῆς πρακτικᾶ ἀδύνατης πραγματοποίησής του. Ὁ τραγικός ἥρωας ἀφενὸς ἐκπροσωπεῖ ἕνα παλαιότερο σύστημα ἢ τάξη, ἢ ὁποία θρῖσκεται σὲ διαδικασία διάλυσης.² Στὴ συγκρουσὴ του μὲ τὸ ὑπάρχον σύστημα ἢ μᾶλλον μὲ τὴ νέα του μορφή ὁ ἥρωας συντρίβεται. Ἀφετέρου, ὁ τραγικός ἥρωας ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῶν ιστορικῶν συνθηκῶν τῶν ὁποίων εἶναι καὶ ἀποτέλεσμα, ἀδυνατεῖ νὰ συγκροτήσῃ μὲ πληρότητα μία νέα ταυτότητα, ἐναλλακτικῶς ὡς πρὸς τίς κυρίαρχες ιδεολογικὲς συνιστώσες ἀκριβῶς διότι οἱ παραπάνω συνθήκες εἶναι ρευστές, μεταβατικὲς, ἄρα τὸ μέλλον ἀδιευκρίνιστο. Ταυτοχρόνως ὅμως λόγῳ τῶν συγκρουσιακῶν στοιχείων πού πρῶτα ἀναδεικνύονται ἀπὸ τὴ δόμηση τῆς τραγικῆς συνείδησης καὶ τὰ ὁποῖα μποροῦν ὡς νέο αἶτημα νὰ διατυπωθοῦν στὴν ὁλότητά τους μόνον σὲ μία μετέπειτα ἐποχῇ, τελικᾶ τὸ τραγικὸ ἔργο φέρει ἐν δυνάμει τὰ σπέρματα τοῦ μέλλοντος. Τὸ ἐρώτημα πού γεννᾶται εἶναι κατὰ πόσο εἶναι δυνατόν (καὶ ἐάν εἶναι) ὁ δραματουργὸς νὰ «βλέπει» κάτι πού εἶναι ἀκόμα ἀκαθόριστο πέραν ἀπὸ τίς ιστορικὲς συνιστώσες πού ἐπικαθορίζουν τὸν ἴδιο.

Στὴν περίπτωση τοῦ Σαίξπηρ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα εἶναι δυνατόν νὰ διατυπωθεῖ ὡς ἡ πιθανότητα «ἢ πρῶμη νεωτερικὴ φαντασία του νὰ μποροῦσε νὰ προβλέψει τίς μορφές πού ἡ ὑστερὴ νεωτερικὴ ἰδέα θὰ προσλάβανε».³ Ἡ προσέγγιση αὐτὴ ἐνδεχομένως νὰ ἐξηγεῖ γιατί τὸ σαίξπηρικό ἔργο συνεχίζει νὰ ἀπευθύνεται στὸ σύγχρονο κοινὸ μὲ ἕναν τρόπο πολιτικὸ διότι ὡς ὑποκειμενικὸτες ἔχουμε συγκροτηθεῖ ἀπὸ τίς δυνάμεις τῆς ὑστερῆς νεωτερικῆς ἰδέας, οἱ ὁποῖες ἐμελλε νὰ ἀναπτυχθοῦν πλήρως τετρακόσια χρόνια ἀργότερα. Δὲν εἶναι τυχαῖο ἐπομένως ὅτι ἡ μεγάλη ἀγάπη τοῦ Μάρξ γιὰ τὸν Σαίξπηρ, πέρα ἀπὸ τὴν αισθητικὴ ἀπόλαυση πού τοῦ ἔδινε τὸ ἔργο του, εἶναι ἀπόρροια ἀκριβῶς τῆς πεποίθησής του ὅτι αὐτὸς ἤξερε πρὶν ἀπὸ αὐτόν. Σὲ δύο σημαντικὰ ἔργα του, τὰ *Οἰκονομικὰ καὶ φιλοσοφικὰ χειρόγραφα τοῦ 1844* καὶ τὴ *Γερμανικὴ ἰδεολογία*, ὁ Μάρξ δανεῖζεται τὴ φωνὴ τοῦ Σαίξπηρ γιὰ νὰ μιλήσῃ γιὰ τὴ φύση τοῦ χρήματος (*Τίμων ὁ Ἀθηναῖος*, 4η πράξη, σκ. 3), καὶ εἰδικότερα γιὰ τὴ «θεϊκὴ του ἰκανότητα» νὰ μεταμορφώνει ὅλες τίς ἀνθρώπινες καὶ φυσικὲς ιδιότητες στὰ ἀντίθετά τους καί, ἐπομένως νὰ συγγεί καὶ νὰ στρεβλώνει τὰ πράγματα διὰ τῆς λειτουργίας του ὡς ἡ κοινὴ ἔννοια τῆς ἀξίας.⁴ Τὸ

μέγα ζητούμενο εἶναι αὐτὸ πού ἐπέτρεψε στὸν Σαίξπηρ νὰ καταγράψῃ μὲ ἀκριβεία σὲ κείμενο τοῦ 1607 τὴ λειτουργία καὶ ιδιότητα τοῦ χρήματος, τίς ὁποῖες ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ διακόσια χρόνια ἀργότερα ἐπικαλεῖται ὡς θεμελιώδεις στὴ θεωρία του περὶ ἀξίας (ἐνῶ, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, οἱ σύγχρονοί του μικροαστοὶ θεωρητικοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ μὴν βλέπουν ὅσα εἶχε πεῖ ὁ Σαίξπηρ). Αὐτὸ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη τοποθέτηση τοῦ ἀγγλοῦ δραματοῦργου μὲ τὴ διπλὴ ἔννοια τῆς λέξης, δηλαδή τοῦ χώρου ἀλλὰ κυρίως τῆς ἀτομικῆς του ἐνόρασης, στὸ κατῶφλι μιᾶς νέας ιστορικῆς πραγματικότητας, τῆς νεωτερικότητας.

Ἡ σημαντικὴ παρατήρηση ὅτι στὴν ιστορικὴ συγκυρία ἢ νεωτερικότητα ὡς μία καινούργια καὶ ἀγνωστὴ δύναμη ἐμφανίζεται τερατώδης⁵ δὲν ἐξηγεῖ μόνον γιατί ἡ λογικὴ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς συσσώρευσης, τόσο στὸν Σαίξπηρ ὅσο καὶ στὸν Κρίστοφερ Μάρλοου, ἀναιρεῖ τίς ἠθικὲς ἀξίες καὶ ἰσοπεδώνει διαφορετικὲς ἀνθρώπινες ποιότητες. Κυρίως θέτει τὸ πρόβλημα τῆς συγκρουσιακῆς, ἀντιφατικῆς ἀλλὰ καὶ ἀναπόφευκτης μετάβασης τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ μία παραδοσιακὴ κοινωνικὴ τάξη πραγμάτων, πού διατηρεῖ ἀκόμα μεσαιωνικὲς, ιδεολογικὲς καὶ κοινωνικὲς πρακτικὲς, σὲ νέα μορφώματα τοῦ πρῶμου καπιταλισμοῦ πού ιδεολογικοπολιτικᾶ ἀναδεικνύουν μὲ ἐμφαση μία ἐπίσης νέα ἔννοια: τὸν ἀστικὸ ἀτομικισμό. Γιὰ τὸν Ντέιβιντ Μάργκολις (David Margolies) ὁ Ἄμλετ σηματοδοτεῖ μία καινούργια στροφὴ στὸ ἔργο τοῦ Σαίξπηρ διότι εἶναι τὸ πρῶτο τοῦ ἔργο ὅπου ὡς θεματικὸς πυρήνας ἐμφανίζεται ἡ δραματικὴ συγκρούση μεταξύ παραδοσιακῶν καὶ ἀτομικιστικῶν στάσεων ζωῆς. Τὸ παρελθόν γιὰ τὸν ἥρωα ταυτίζεται μὲ τὸ καλὸ, πού ἀπουσιάζει παταγωδῶς ἀπὸ τὸ παρόν, ἢ νοσταλγία ἀκριβῶς γι' αὐτὸ πού

1. Walter Benjamin, *Illuminations*, ὅπως ἀναφέρεται στὸν Kiernan Ryan, «*Measure for Measure: Marxism Before Marx*», *Marxist Shakespeares*, eds. Jean Howard and Scott Cutler Shershow (London: Routledge, 2001), 229 (δική μου μετάφ.).

2. Ἐπιστολὲς τῶν Μάρξ καὶ Ἐνγκελς (1859) στὸν γερμανὸ σοσιαλιστὴ καὶ συγγραφέα Ferdinand Lassalle γιὰ τὴν τραγωδία τοῦ τελευταίου Franz von Sickingen. *Karl Marx-Frederick Engels on Literature and Art*, eds. Lee Baxandall and Stefan Morawski (New York: International General, 1977), 106-12.

3. Kiernan Ryan, «*Measure for Measure: Marxism Before Marx*», *Marxist Shakespeares*, 230 (δική μου μετάφ.).

4. *Marx - Engels: On Literature and Art* (Moscow: Progress Publishers, 1976), 134-39 καὶ 260-61. «Ὁ Σαίξπηρ ἦταν ἡ Βίβλος στὸ σπίτι μας. Σὲ ἡλικία ἕξι χρονῶν ἤξερα ἀπέξω ὅλες τίς σκηνές», λέει σὲ ἐπιστολὴ τῆς ἡ κόρης τοῦ Μάρξ, Ἐλεονώρα. Βλ. ἐπίσης καὶ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Πῶλ Λαφάργκ (438-42).

5. Hugh Grady, *Shakespeare's Universal Wolf: Studies in Early Modern Reification* (Oxford: Clarendon Press, 1996), 22.

χάθηκε διατρέχει τη σκέψη του, ενώ γεμίζει άηδία για την ήθικη παρακμή που συμβολίζεται από το βασιλικό ζευγάρι και την αυλή του.⁶ Στη ρίζα όμως της βαθιάς άηδίας, του ήθικου ξεσηκωμού και της ψυχολογικής παλινδρόμησης του Άμλετ βρίσκεται η απέχθειά του για τον άχαλίνωτο άτομικισμό που διατρέχει και καθορίζει τις σχέσεις των ανθρώπων γύρω του. Άρα το πρόβλημά του είναι η νέου τύπου πολιτική συγκρότηση των σχέσεων εξουσίας στην αυλή του βασιλιά, ο οποίος και κατεξοχήν τις προσωποποιεί.

Ο άτομικισμός αναδεικνύεται μέσα από τον Κλαύδιο ως η πλήρης ακύρωση των ήθικων ένδοξασμών, ένας τυφλός εγωκεντρισμός που διαλύει κάθε έννοια νομιμοφροσύνης, αναιρεί κώδικες τιμής και νομιμοποιεί στην πράξη τη διαφθορά. Η δολοφονία του βασιλιά από τον αδελφό του είναι ένα διπλά τερατώδες έγκλημα, διότι προσβάλλει την ίδια την έννοια της θεϊκής και ανθρώπινης τάξης εφόσον ο Κλαύδιος έγκληματεϊ κατά του βασιλιά (που είναι ιερό πρόσωπο) αλλά και συγχρόνως κατά του αδελφού του. Παρά την ταυτόχρονη και αίματηρή διάρρηξη των οικογενειακών και πολιτικών δεσμών, που ιδεολογικά καθορίζονται από μία σχέση αυστηρής συνέχειας, ο Άμλετ με φρίκη διαπιστώνει ότι ο μοιχός, σφετεριστής και δολοφόνος θεϊός του είναι ο απόλυτα νόμιμος βασιλιάς. Αυτό συμβαίνει όχι τόσο διότι κανένας δεν τον υποπτεύεται, αλλά διότι κανένας δεν ενδιαφέρεται να θέσει ήθικα και πολιτικά ερωτήματα που αφορούν τον διαστικό γάμο του Κλαύδιου με τη Γερτρούδη, που τυπικά είναι αίμομειξία, και τον σφετερισμό του θρόνου από τον ίδιο τό νόμιμο διάδοχο, Άμλετ. Στη πραγματικότητα, όπως φαίνεται στην πολύ σημαντική 1η πράξη, σκ. 2, με την καταλυτική παρέμβαση του Πολώνιου τό Συμβούλιο των Λόρδων συναινεί, και αυτή η συναίνεση στή διακυβέρνηση του Κλαύδιου σηματοδοτεί ούσιαστικά τή νομιμοποίηση τής άτομικης αυθαιρεσίας που συνολικά διατρέχει τους τραγικούς χαρακτήρες. Ο άτομικισμός εμφανίζεται να είναι μία συντριπτικά άρνητική δύναμη, διότι ταυτίζεται με την πολιτική και ήθικη διαφθορά όπως στην πασιφανή περίπτωση του Πολώνιου, των Ρόζενκραντζ και Γκίλντενστερν, που προδίδουν τή φιλία τους με τον Άμλετ για τήν προσωπική τους ανέλιξη, αλλά όμως και του Λαέρτη. Ο εύγενής κώδικας τής εκδίκησης παραβιάζεται από τον Λαέρτη διότι στή μονομαχία του με τον Άμλετ με μακιαβελικά δόλιο τρόπο θά προσπαθήσει να σκοτώσει τον πρίγκιπα, έμβαπτίζοντας τήν μύτη του ξίφους του σέ δηλητήριο.

Η άχαλίνωτη προσωπική θέληση, ή επιθυμία για γρήγορη επίτευξη άτομικών σκοπών, στηριζόμενες από ένα πολιτικό σύστημα έλέγχου και επιτήρησης που έχει με επιτυχία παγιώσει ο Κλαύδιος, έχουν μετατρέψει, όπως λει ο Άμλετ, τον κόσμο σέ μία φυλακή με «κρατητήρια, κελιά και κατώγια. Ένα από τά χειρότερα είναι ή Δάνια» (1η πράξη, σκ. 2).⁷ Τό άδιέξοδο όμως του πρωταγωνιστή δεν είναι προσωπικό, παρόλο που παίρνει ψυχολογική μορφή, ή μάλλον δεν είναι μόνον

προσωπικό. Η πρώτη φράση του Άμλετ είναι ή κατ'ιδίαν αντίδρασή του στόν Κλαύδιο που τόν αποκαλεί άνιψό και γιό του: «λίγο περισσότερο από συγγενής (kin), και κάτι λιγότερο από φιλικός (kind)». Τό λογοπαίγνιο μεταξύ του kin και kind έχει να κάνει με τό ότι και οι δύο λέξεις στά αρχαία άγγλικά είχαν κοινή ρίζα που σήμαινε «είδος/γένος» (species), ενώ kind τήν εποχή του Σαίξπηρ σήμαινε έπίσης «φύση».⁸ Τό άδιέξοδο του ήρωα είναι ότι δεν μπορεί να βρει έναν όρισμό για τό τί συνιστά πλέον τήν έννοια του υποκειμένου. Μπορεί μόνον να επικαλεσθεί άναδρομικά τήν παραδοσιακή σημασία, δηλαδή αυτού που μετέχει του ίδιου «είδους», τής ανθρώπινης, σέ αυτήν τήν περίπτωση, φύσης, αλλά τό πρόβλημα είναι ότι αυτός και ο έγκληματίας θεϊός του δεν είναι τό ίδιο πράγμα. Ο Κλαύδιος είναι «άφύσικος» διότι έχει συγκροτήσει τήν υποκειμενικότητά του ενάντια στή φυσική τάξη πραγμάτων όπως αυτή καθορίζεται από τή σχέση ύπακοης του υποκειμένου (subject) στόν νόμιμο βασιλιά, τόν αδελφό του.

Ο Άμλετ συγκρίνει στή μητέρα του τά πορτρέτα του πατέρα και του θεϊού του, και σέ αντίδιαστολή με τόν Κλαύδιο, «κατασκευάζει» έναν βασιλιά-πατέρα ταυτόσημο με τήν άγνότητα, ένα έξαυλωμένο σύμβολο του καλού που κυβερνούσε τόν κόσμο όσο ο πατέρας του βασίλευε.⁹ Η εικόνα του άγαθού βασιλιά ιδεολογικά υποστηρίζεται από τή θεϊκή νομιμοποίηση τής εξουσίας του, ή όποια ταυτόχρονα επιβεβαιώνει τόν όρισμό του ανθρώπου:

«Ένα πλάσμα, όπου έχει βάσει
κάθε θεός, θαρρείς, και τή σφραγίδα του,
για να δώσει στόν κόσμο τή δεδαίωση
του ανθρώπου» (3η πράξη, σκ. 4).

Άν, λοιπόν, ο πατέρας του πληροί τόν όρισμό του βασιλιά και του ανθρώπου τότε τί είναι ο Κλαύδιος, που είναι πλέον ο νόμιμος βασιλιάς; Ο Άμλετ άδυνατεί να δώσει έναν θετικό όρισμό του τί είναι ο Κλαύδιος,

6. David Margolies, «Monsters of the deep:» *Social Dis-solution in Shakespeare's Tragedies* (Manchester: Manchester UP, 1998) 43-49.

7. Γουίλλιαμ Σαίξπηρ, *Ο Άμλετ*, μεταφ. Κωνσταντίνος Θεοτόκης (Αθήνα: Έταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1977), 100. Θά αναφέρομαι στό έξής σέ αυτήν τήν έκδοση στό κείμενο.

8. William Shakespeare, *Hamlet* (London: Longman, 1968), 14, σημ. 65. Δική μου μετάφραση διότι ή παραπάνω, «πλιότερο από άνιψός σου και πιό λίγο / από παιδί δικό σου», (1η πράξη, σκ. 2) δεν άποδίδει σωστά τό λογοπαίγνιο.

9. Ο Άμλετ εξαγνίζει τόν πατέρα του, άπωθώντας τήν σαρκική του ύπόσταση, διότι πρέπει να έπινοήσει έναν άγνό βασιλιά ο οποίος διατάζει από «κάπου άλλο» έξω από τό σάπιο βασίλειο τής Δανίας (Richard Halpern, «An Impure History of Ghosts: Derrida, Marx, Shakespeare,» *Marxist Shakespeares*, 36-37).

ἀλλά μπορεῖ νά τόν περιγράψει μόνο κατ' ἀντιπαράθεση πρὸς τὸ ἀπόλυτο καλὸ, τὸν πατέρα του. Ἡ ἀδυναμία του νά ὀνοματίσει τὸ «εἶδος» πού ἀντιπροσωπεύει ὁ θεῖος του εἶναι ἀπόρροια τῆς συνολικῆς ἀποδιάρθρωσης τῆς ἔννοιας «βασιλιάς» ἀλλὰ καί κυρίως τῶν ὑποκειμενικότητων πού αὐτὴ διαμορφώνει μέσα ἀπὸ τὴ διάρθρωση τῶν σχέσεων ἐξουσίας. Τὸ πρόβλημα γιὰ τὸν Ἄμλετ ὅμως εἶναι ὅτι ἡ λέξη διατηρεῖ ἀπὸ μόνη τῆς τῆ νομοποιητικῆς τῆς ἰσχύς ἐφόσον, γιὰ νά χρησιμοποιήσουμε τὴν κατά τὸν Λουί Ἄλτουσέρ λειτουργία τῆς ἰδεολογίας, ὁ βασιλιάς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν οὐσία του (στὴν περίπτωση τοῦ Κλαύδιου), συνεχίζει νά ἐγκαλεῖ ἰδεολογικά τὰ ὑποκείμενα ὡς ὑποκείμενα/ὑπηκόους του. Ἡ βασικὴ διαφορά εἶναι ὅτι τὸ περιεχόμενο τῆς ἀπεύθυνσης διαφέρει στό ὅτι ὁ πατέρας του ἐγκαλοῦσε ἐν ὀνόματι τῆς συνολικῆς ἁρμονίας καί τοῦ κοινού καλοῦ τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, τὸ ὁποῖο ἐκπροσωπεῖ καί παραδειγματίζει, ἐνῶ ὁ θεῖος του στὴν πραγματικότητα ἀπερθύνεται στὴν ἀναρχὴ ἀτομικὴ θέληση, τὴν ὁποία ἐπίσης προσωποποιεῖ.

Θὰ ἦταν λάθος ὅμως νά θεωρήσουμε ὅτι ὁ Ἄμλετ ἄγεται ἀποκλειστικά ἀπὸ τὴ συντριπτικὴ του νοσταλγία γιὰ τὴν παλαιὰ τάξη πραγμάτων ὅπως αὐτὴ καθόριζε τὸ φεουδαρχικὸ ὑποκείμενο. Ἀντίθετα, καί ἐδῶ ἐγκραίνεται ὁ βαθύτατος διχασμὸς καί ἡ ἀντιφατικότητά του, ὁ ἴδιος ὁ Ἄμλετ προβαίνει σὲ μία σειρά ἀπὸ χειρονομίες πού ἀναδεικνύουν μία ὑποκειμενικότητα πού παραδιάζει καί ἀντιτίθεται στὴν πειθαρχία καί ὑπακοή πού στηρίζονται στὴ φυσικὴ καί θεϊκὴ τάξη πού ὁ ἴδιος ἐπικαλεῖται γιὰ τὸν πατέρα του. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν τάξη ἐπισημαίνει καί ὁ Κλαύδιος (1η πράξη, σκ. 2) σὲ σχέση μὲ τὴν «ἀφύσικη» ἐμμονή τοῦ Ἄμλετ στό πένθος, τὴν ὁποία σωστά ὁ βασιλιάς ἐρμηνεύει ὡς ἀπειθία ἢ ἐνδειξὴ ἀντίστασης στὴ νέα κατάσταση τῶν πραγμάτων. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἢ «τρέλα» τοῦ πρίγκιπα ἐγγράφει μία ἀνεξέλεγκτὴ ἀτομικότητα πού εἶναι σαφές ὅτι στερεότυπες αἰτίες (ἐρωτικὴ ἀπόρριψη, καταπιεσμένη φιλοδοξία) ἀδυνατοῦν νά ἐξηγήσουν, διότι πάνω ἀπὸ ὅλα ἐγκαθιστᾷ ἕναν χῶρο ἀταξίας στὴν καρδιά τοῦ κράτους. Τὸ βασικὸ θέμα ὅμως ἔχει θεθεῖ ἀπὸ τὸν Φράνσις Μπάρκερ (Francis Barker) μὲ καθοριστικὸ τρόπο: ὁ Ἄμλετ προβάλλει μία ἐγγενῆ ἐσωτερικότητα, «ἕναν διαχωρισμὸ πού ἔχει ἤδη ἀρχίσει νά ἀναδεικνύεται μεταξὺ τῆς ἐσωτερικῆς πραγματικότητας τοῦ ὑποκειμένου [...] καί μίας μὴ ἀθηντικῆς ἐσωτερικότητας: καί, σὲ αὐτὸν τὸν χῶρο πού ἀνοίγεται, ἀρχίζει νά ἀναδύεται πρὶν τὴν ὥρα τῆς ἐκείνη ἢ φιγούρα πού ἐμελλε νά κυριαρχήσει καί ὀργανώσει τὴν ἀστικὴ κουλτούρα», τὸ νεωτερικὸ ὑποκείμενο. Ὅπως ὅμως ὁ ἴδιος τονίζει, αὐτὴ ἡ ὑποκειμενικότητα εἶναι μιά χειρονομία πού παραμένει ἄδεια, παρὰ τίς μεταγενέστερες ἀναγνώσεις πού προσπαθοῦν νά γεμίσουν τὸ κενὸ στὴν καρδιά μᾶς παραπλανητικῆς περισσεύσεως. Ἡ οὐσία τοῦ Ἄμλετ ἀπλῶς διαγράφει ὡς χειρονομία «ἕνα “χῶρο” γιὰ ὑποκειμενικότητα ἀλλὰ καί τὰ δύο εἶναι ἀναχρονιστικά καί ἀνήκουν σὲ μίαν ἱστορικὴν τάξη τῆς ὁποίας μόνον τὸ περίγραμμα ἔχει ἀναδειχθεῖ».¹⁰

Ὁ Σαίξπηρ, λοιπόν, θέτει διὰ τοῦ Ἄμλετ τὸ πρόβλημα τοῦ ὑποκειμένου ὡς πολιτικὸ θέμα ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ Ἄμλετ ἐνσωματώνει ἕναν διχασμὸ, μίαν διαίρεση. Ἀφενὸς οἱ παλιές θεατικότητες πού ἀφοροῦν τὴν ὑποκειμενικότητα εἶναι πλέον πασιφανῶς ἀνεπαρκεῖς, ἀφετέρου ὅμως ὁ νέος ὀρισμὸς τοῦ ὑποκειμένου εἶναι ἀκόμα μὴ ἀναγνώσιμος ἐνῶ ταυτίζεται ἀρνητικὰ μὲ τὸν ἐπιθετικὸ ἀτομικισμὸ. Αὐτὸ πού καταγράφεται στὴ συγκεκριμένη τραγωδία εἶναι τὰ ἴχνη ἐκείνου πού θὰ συγκροτῆται ἀργότερα τὸν ἀστικὸ ἀτομικισμὸ. Ἡ ἐνορατικὴ αὐτὴ καταγραφή δείχνει τὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία ζοῦμε τώρα, ἡ ὁποία ἐπίσης ἀντιμετωπίζει τὴν ὑποκειμενικότητα ὡς πολιτικὸ πρόβλημα, γιατί στεκόμαστε ἐνώπιον μίας βαθύτατης κρίσης αὐτῆς τῆς ἔννοιας.¹¹ Ὅπως καί ὁ Ἄμλετ ἀδυνατοῦμε ἀκόμα νά ὀρίσουμε τὴ νέα καί διαφορετικὴ μορφή τῆς ὑποκειμενικότητας, ἀλλὰ γιὰ τὸν ἀντίθετο λόγο: ἐπειδὴ «εἴμαστε τὰ τελικὰ προϊόντα τῆς ἱστορίας τοῦ ἀστικοῦ ἀτομικισμοῦ πέρα ἀπὸ τὸν ὁποῖο μόνον στὰ τυφλά ψάχνουμε νά βροῦμε τὸν δρόμο μας».¹² Ὅμως στὸν Ἄμλετ ἐμφανίζεται τὸ φάντασμα τοῦ πατέρα γιὰ νά ζητήσει ἀπὸ τὸν γιὸ νά ὀρκισθεῖ ἐκδίκηση. Ὁ πρίγκιπας ἀντιδρᾷ μὲ ἕναν ἀπρόσμενο καί ἀνοίκιο τρόπο ἀποκαλώντας τὸν πατέρα του γεροτυφλοπόντικα:

«Μά πόσο

γοργὰ μέσα στὴ γῆς δουλεύεις!

Εἶσαι ἄξιος σκαπανέας» (1η πράξη, σκ. 5).

Στὴν Δεκάτη Ὀγδὴ Μπρυμπαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη ὁ Μάρξ, γράφοντας γιὰ τὴν ἐπανάσταση πού δουλεῖ μεθοδικὰ στὴ Γαλλία τοῦ 1851 καί εἶχε ἤδη διανύσει τὸ πρῶτο μισό τοῦ ἔργου τῆς, τονίζει ὅτι ὅταν θὰ ἔχει τελειώσει καί μὲ τὸ ὑπόλοιπο μισό, τότε ὅλη ἡ Εὐρώπη θὰ ἀνατηδήσει καί θριαμβευτικά θὰ ἀναφωνήσει: «καλὰ ἔσκαψες, γεροτυφλοπόντικα...».¹³ Τὸ φάντασμα τοῦ πατέρα τοῦ Ἄμλετ εἶναι ἡ ἐπανάσταση πού στοιχειώνει τὴν Εὐρώπη ὅπως καί τὸ ἔργο τοῦ Μάρξ, ἀλλὰ ἐπίσης καί τὸ δικό μας παρὸν ἐφόσον ἡ ἱστορία καί κυρίως οἱ ἀνατροπές τῆς ἐνυπάρχουν πάντα ὡς ζῶσα δύναμη στὴν παρούσα στιγμή.

10. Francis Barker, *The Tremulous Private Body: Essays on Subjection* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2000), 31-33 (δική μου μετάφ.).

11. Terry Eagleton, *William Shakespeare* (Oxford: Blackwell, 1995), 75

12. Eagleton, 75 (δική μου μετάφ.).

13. Κάρλ Μάρξ, *Ἡ 18η Μπρυμπαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη*. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ τὸ ὀφείλω στὸν Peter Stallybrass, «Well grubbed, old mole»: Marx, *Hamlet*, and the (Un)fixing of Representation», *Marxist Shakespeares*, 16-30, ὁ ὁποῖος ἐντοπίζει καί σὲ ἄλλο κείμενο τοῦ Μάρξ τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἀναφορὰ στὴν ἐπανάσταση ὡς γεροτυφλοπόντικα καί σκαπανέα ἀλλὰ καί ὡς τὸν Robin Goodfellow ἀπὸ τὸ *A Midsummer Night's Dream* (22). Στὸ Κομμουνιστικὸ Μανιφέστο τὸ ἐπαναστατημένο προλεταριάτο στοιχειώνει σὺν φάντασμα τὴν Εὐρώπη.

Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΜΙΧΑΛΗ ΜΗΤΣΑΚΗ. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΤΡΕΛΑ

του Δημήτρη Ν. Πλουμπίδη

Ο Μιχαήλ Μητσάκης (1863-1916) παρουσιάζει μιά σημαντική ιδιαιτερότητα, καθώς η πορεία της ζωής του και της συγγραφικής του δραστηριότητας άλλαξε ριζικά μετά την εκδήλωση σοβαρής ψυχικής νόσου.

Μέχρι την εισαγωγή του στο «Δρομοκαΐτειο» τον Απρίλιο του 1896 είχε μιά λαμπρή αλλά ιδιότυπη παρουσία στα ελληνικά γράμματα. Μετά την έξοδό του από το ίδρυμα, τον Σεπτέμβρη του ίδιου χρόνου, έπαψε νά δημοσιεύει.

Αντίθετα άρχισε νά γράφει ποιήματα στά γαλλικά ή στά «έλληνο-γαλλικά», πού στήν πλειοψηφία τους δέν μπορούν νά θεωρηθούν παραληρηματικά, διαθέτουν μιά ιδιαίτερη έκφραστική δύναμη, ενώ ή διάσταση του λογοπαίγνιου ή και του νεολογισμού είναι συνεχώς παρούσα. Τά έγραψε στά περιθώρια τών σελίδων και πάνω στό κείμενο ενός τόμου της «Ίλιάδας», ή σέ φύλλα χαρτιού πού εγκατέλειπε στά γραφεία δημοσιογράφων και λογοτεχνών. Ο ίδιος ο Μητσάκης βυθιζόταν προοδευτικά στήν τρέλα και την εξαθλίωση. Έρχεται μιά δεύτερη νοσηλεία τό 1911 στό «Δρομοκαΐτειο», όπου και πέθανε τό 1916.

Τά ποιήματα αυτά «ανακαλύφθηκαν» πολύ άργότερα, μετά τόν θάνατό του. Ο τόμος της «Ίλιάδας», πού άποτελεί την κύρια πηγή, αγοράστηκε σέ παλαιοπωλείο τό 1943, από τόν νευροχειρουργό και λόγιο Άγγελο Καράκαλο, ο οποίος τά κατέγραψε και τά δημοσίευσε τό 1957.² Ο Ν. Ποριώτης δημοσίευσε τό 1935³ κάποια από τά «χαρτιά» που είχε εγκαταλείψει στό γραφείο του ο Μητσάκης, ενώ ένα σημαντικό μέρος από αυτά συγκέντρωσε ο Γ. Κατσιμπαλης.

Τά γαλλικά αυτά ποιήματα του «τρελού» Μητσάκη έρχονται κατά περιόδους στό προσκήνιο και άνακινούν θεμελιώδη έρωτήματα, σέ ότι άφορά τή λογοτεχνική έκφραση και την άπόσταση που χωρίζει την ψυχική πάθηση του καλλιτέχνη ή του συγγραφέα από τό έργο του.

Τό κείμενο πού ακολουθεί όφείλει τά μέγιστα στά γραπτά του Α. Καράκαλου και στίς συζητήσεις μαζί του.

Η ζωή του

Ο Μιχάλης Μητσάκης μεγάλωσε στήν Σπάρτη. Δεύτερος γιός του Άριστείδη Μητσάκη, πού αναφέρεται ως καθηγητής και άνώτερος ύπάλληλος⁴ και της Μαριγώς Γιατράκου (1830-1910), κόρης του Παναγιώτη Γιατράκου⁵.

Σέ ήλικία 17-18 ετών, εγκαταστάθηκε στήν Άθήνα, γράφτηκε στήν Νομική Σχολή, για νά την εγκαταλείψει δύο χρόνια άργότερα, ενώ είχε άρχισει νά δημοσιεύει τά σύντομα και πυκνά του κείμενα σέ έφημερί-

δες και περιοδικά. Γνωρίζουμε μόνο ένα μέρος από αυτά τά γραπτά. Τά κυριότερα γράφτηκαν ανάμεσα στό 1880 και τό 1896, αλλά ή συγγραφική του παραγωγή μειώθηκε δραματικά, από τό 1894⁷. Διακρίθηκε περιγράφοντας σκηνές της καθημερινής ζωής και τά ήθη τών συγχρόνων του. Κείμενα «δημοσιογραφικά», σύντομα, και διεισδυτικά, μέ έντονη τή φροντίδα της βαθύτερης προσέγγισης διαμέσου της περιγραφής και όχι ύπαινετικών σχολίων πού θά λειτουργούσαν άπλά ως έρέθισμα. Έγραψε επίσης κείμενα λογοτεχνικής κριτικής.

Βασικά αυτόδίδακτος, με έκπληκτική μνήμη, καταβρόχθιζε διβλία, εφημερίδες και περιοδικά στα ελληνικά και τα γαλλικά, κινούμενος με ευχέρεια ανάμεσα στη φιλολογική, την ιστορική αλλά και την φιλοσοφική παραγωγή των δύο χωρών.^{2,4,6}

Κίνησε πολύ γρήγορα τό ενδιαφέρον των συγχρόνων του αλλά επίσης πολύ γρήγορα έγινε γνωστός για την παράξενη συμπεριφορά του. Κομψός στην εμφάνιση, έτοιμολόγος και δεξιότεχνης του λόγου και των λογοπαιγνίων, μύωψ που διάβαζε και έγραφε χωρίς τή βοήθεια γυαλιών, από φιλαρέσκεια. Σέ διαρκή μετακίνηση, περίπατοι, ταξίδια και μετακομίσεις. Παρά την άρχοντική καταγωγή της μητέρας του δέν διέθετε περιουσία και ζούσε δύσκολα από την πέννα του, ή καταγωγή του όμως και οι ζωντανοί, άκόμα, άπόηχοι του 1821 είναι αισθητά στα έργα του. Έντυπωσίασε τους συγχρόνους του ή καθημερινή πρωινή του γυμναστική και τό ντους χάρη σέ ένα σύστημα κρεμαστών δοχείων, δικής του εφεύρεσης. Μπορούσε νά δεχτεί γυμνός τους φίλους του και γυμνός είχε δεχτεί και τόν ράφτη του για νά του δηλώσει ότι δέν είχε δεκάρα για νά τόν πληρώσει.^{2,6}

Έδωσε κείμενα σέ πολλά περιοδικά και εφημερίδες αλλά ή ιδιορρυθμία του μάλλον δέν επέτρεπε ιδιαίτερα μακροχρόνιες συνεργασίες. Λίγο πρίν βρεθεί νοσηλευόμενος στό ψυχιατρείο της Κέρκυρας για 15 ήμερες (20/12/1894-5/1/1895), σέ αίτημα του έκδότη του για ένα κείμενο «τηλεγραφικό» (σύντομο), έστειλε τό γραπτό μέ τηλεγραφήματα που κόστισαν μιά περιουσία. Έκδότης και ό ίδιος των βραχυδίων έντύπων «Θόρυβος» και «Πρωτεύουσα».

Τό γεγονός ότι δέν μπόρεσε νά έκδώσει βιβλίο, πέρα από ελάχιστα άνεξάρτητα φυλλάδια, αποτέλεσε για αυτόν μεγάλη πηγή άπογοήτευσης και αργότερα πηγή παθολογικών ιδεών διώξεως και ύπονόμευσης από τους φιλολογικούς κύκλους.

Παρά τό γεγονός ότι συνήθιζε νά άπαγγέλλει ποιήματα στα ελληνικά και τά γαλλικά, ή ποίηση δέν τόν άπασχόλησε. Συμμετείχε στόν Φιλαδέλφειο ποιητικό διαγωνισμό τό 1891 μέ έννέα ποιήματα σέ ελεύθερο και άνομοιοκατάληκτο στίχο, που ό εισηγητής Άγγ. Βλάχος⁴ άπέρριψε: «...Έχει προδήλως στιχουργικήν ευχέρειαν, ελέγχει δέ ένιαχού και δύναμιν έκφράσεως, ήν όμως σπαταλά παλαίων κατά άνεμομύλων. Ό άναγνώστης άμφιβάλλει πολλάκις άν έχει εμπρός του προϊόντα ύγιους διανοίας...».⁷ Στή συνέχεια, τό έπεισόδιο της διαμάχης του μέ τόν Κ. Παλαμά, ή οξύτατη επίθεση έναντίον του, που σχετίζεται μέ την έλλειψη ένδιαφέροντος για ένα ποίημα που του είχε αφιερώσει^{1,2,4}, άποκαλύπτει ήδη κάποιες πλευρές της προσωπικότητάς του, που έγιναν προβληματικότερες στή συνέχεια, όταν συνδυάστηκαν μέ τά συμπτώματα της άρρώστιας. Αυτές οι ποιητικές άπόπειρες δείχνουν ότι τά γαλλικά του ποιήματα της «τρελής» περιόδου δέν ξεκίνησαν από τό μηδέν. Επιπλέον, είχε μιλήσει για «τους άγραφους και μυστικούς νόμους της άρμονίας

και του ρυθμού... που διέπουν την ποιητικήν πεζογραφίαν», καλώντας τους άληθινούς ποιητές και πεζογράφους στόν εκλεκτισμό, στό νά πάρουν από όπου μπορούν λέξεις, τύπους, σημασίες, σχήματα, όνόματα προσέχοντας όμως νά είναι ικανοί νά τους έμφυσήσουν «τήν πνοήν την κινούσαν και την δονούσαν».⁷

Όλοένα και πιο ταραγμένος, έγραφε όλοένα και λιγότερο. Τέλος επιτέθηκε επικίνδυνα σέ γνωστό του, όταν εκείνος έκανε μιά παρατήρηση σέ κείμενο του.^{2,4}

Η πρώτη εισαγωγή του στό «Δρομοκαΐτειο», για 5 μήνες (17/4/1896-21/9/1896) έγινε μέ την διάγνωση της «φρενοπάθειας των έκφύλων» (ή θεωρία της ψυχικής νόσου, των Μορέλ και Μανιάν (Morel και Magnan), ως άποτέλεσμα έκφυλισμού είχε άκόμα σημαντική άπήχηση), που έκδηλώθηκε μέ ιδέες μεγαλείου, ψυχαναγκαστικές φοβικές κρίσεις και άόριστες ιδέες καταδίωξης.²

Άπό τό 1896 ως τό 1911, προοδευτικά θυθίστηκε στήν άρρώστια και την έξαθλίωση. Περιπλανήσεις και νυκτερινές επισκέψεις σέ γραφεία εφημερίδων. Εκεί του πρόσφεραν ένα κομμάτι ψωμί ή και ένα καναπέ για νά ξαπλώσει. Κατά καιρούς ύπήρχαν «φωτεινά διαλείμματα». Δημοσίευσε μόνο ένα κείμενο τό 1910.²

Άρχισε νά αφήνει τά χαρτιά μέ τά γαλλικά του ποιήματα σέ γραφεία συναδέλφων, ένω από τό άλλοτε λαμπερό του πνεύμα έμειναν τά λογοπαίγνια (π.χ. μέ την ευκαιρία ενός ένθικου γεγονότος στριφογύριζε ένα πανί - πανι...γύριζε). Έχουμε άρκετές περιγραφές του άρρωστου Μητσάκη αλλά θά δώσω αυτή του Δ.Π. Ταγκόπουλου, στήν έκδοση μέρους των ελληνικών του κειμένων, τό 1920:

«Έδώ και είκοσι περίπου χρόνια ό Μητσάκης δέν έξούσε πιά. Είχεν άποθάνει πνευματικώς. Τό πνεύμα του που κυριολεκτικά σπινθήριζε... ένα πρωί θολώθηκε άπότομα, θολώθηκε βαρειά, όσο που τελειωτικά έσβυσε... Άπό τότε που έπαθε, άπέφευγα νά τόν συναντήσω. Μιά λύπη βαθεία έσφιγγε την ψυχή μου μόλις τόν αντίκριζα και άλλαξα άμέσως δρόμο. Δέν θά ξεχάσω όμως ποτέ μιά τραγική μου συνάντηση. Άνέβαινα βράδι βράδι προς τό Σύνταγμα, όταν εκεί έξω από του Ζαχαράτου βλέπω τόν Μητσάκη και κάτι λούστρους που τονέ σταυρώνανε. Ό Μητσάκης άγριεμένος έλεγε λόγια ασυνάρτητα, έβγαζε άναρθρατους και μ' ένα μικρό μαστουνάκι που κρατούσε, προσπαθούσε νά άμυνθει κατ' αυτών των λύκων... Έδιωξα τους λούστρους κ' έφυγα καταλυπημένος, δίχως νά σταθώ που μέ φώναζε για νά μ' εύχαριστήσει. Άλλοτε πάλι, γιατί είχε και φωτεινά διαλείμματα, μέ άναγνώριζε και μέ σταματούσε, μά πάλι του ξεφευγα κρυφά, γιατί δέν μπορούσα νά τότε βλέπω...».⁶

Η άμχηγανία, ό φόβος άπέναντι στήν τρέλα, ως τόν πρόωρο θάνατο του Μητσάκη, περιγράφονται έδώ μέ ειλικρίνεια, τό χάσμα που δημιουργείται ανάμεσα στόν

άρρωστο και αυτούς που ήταν οι κοντινοί του άνθρωποι, καθώς δεν ξέρουν πώς να φερθούν ή τί να κάνουν. Αν θά υπήρξουν «γέφυρες» ανάμεσα στον άρρωστο και τους άλλους είναι διαδικασία που εξαρτάται από πολλά πράγματα, μεταξύ αυτών και την ψυχιατρική και του πώς καταφέρνει να ισορροπεί ανάμεσα στις ανάγκες του και τις ανάγκες της κοινωνικής εϋταξίας.

Ανάλογο παράδειγμα από την Γαλλία, όπου ο έγκλειστος σε ψυχιατρική κλινική Ζεράρ ντε Νερβάλ (G.de Nerval), τό 1840, έστειλε επιστολή διαμαρτυρίας σε έφημερίδα που είχε δημοσιεύσει την «πρώρη νεκρολογία» του.⁸

Η δεύτερη νοσηλεία στο Δρομοκαΐτειο, του εξαθλιωμένου πιά Μητσάκη, έγινε στις 8/9/1911, σχεδόν ένα χρόνο μετά τον θάνατο της μητέρας του, με τη διάγνωση της "dementia praecox" (πρωτογενούς άνοιας - περιόπου της σημερινής σχιζοφρένειας).

Στό βιβλίο εισαγωγών γράφτηκε:

«Ο άσθενής βρισκόταν σε κατάσταση ελαφράς ψυχοκινήτου διεγέρσεως και παρουσίαζε αδυναμία των λειτουργιών της μνήμης. Βρισκόταν συνεχώς σε ταραχή και ήταν διαρκώς απορροφημένος από την έμμονη ιδέα να δραπετεύσει... και άπαντούσε πάντα στη γαλλική γλώσσα στις έρωτήσεις μας... 'Απ' ό,τι μπορούσε κανείς να κρίνει, δεν φαινόταν να αντιλαμβάνεται ότι βρισκόταν σε νοσοκομείο. Και επίμονα έπίστευε ότι είχε έλθει... μόνο και μόνο για να παντρευτεί την κυρία που τυχαία είχε έρωτευτεί και ή οποία δέχτηκε, τη παρακλήσει των δικών του να τον συνοδεύσει ως τό άσυλο. Δεν συνειδητοποιούσε την παρούσα κατάσταση του και ή γενική του συμπεριφορά ήταν παθολογική. Δεν έκφραζόταν με παράφορες ιδέες. Η μόνη κλινική ένδειξη που παρουσίαζε ήταν ότι μέσα στο κελλί του, συχνά μονολογούσε...».^{2,9}

Πέθανε από περιπνευμονία στις 6/6/1916. Τό σχολίο της «Πατρίδας» είναι εύγλωττο: «Η χθεσινή μελαγχολική πομπή δεν ήτο άναμφιβόλως ή κηδεία του, μολονότι μάς ώδήγησεν εις τό νεκροταφείο. Είπέτε καλύτερα ότι ήτο μιά έπιμνημόσυνο δέησης, εις την όποίαν συνέβη τούτο τό περίεργον, να έχωμεν μαζί μας και τον νεκρόν».⁴ Μία τέτοια νεκρολογία έξηγει γιατί τά «τρελά» του ποιήματα στα γαλλικά άγνοήθηκαν από τους περισσότερους των συγχρόνων του.

Αποσπάσματα από τό έργο του «ύγιους» Μητσάκη

Ο Δ.Π. Ταγκόπουλος, εξέδωσε πρώτος δύο τόμους με τά έλληνικά του κείμενα, τό 1920 και 1922. Ο τόμος για τον Μητσάκη, της σειράς «Η πεζογραφική μας παράδοση» των εκδόσεων «Νεφέλη»,⁶ περιλαμβάνει πολλά από τά κείμενα αυτής της έκδοσης. Στην εισαγωγή του Δ.Π. Ταγκόπουλου εκφράζεται ή βαθιά εκτίμηση και ό θαυμασμός του για τον συγγραφέα, ενώ στο απόσπασμα που ήδη παραθέσαμε φάνηκε ή άμηχανία, άν όχι και οι τύψεις του, άπέναντι στον περιφερόμενο τρελό Μητσάκη. Ο Γ. Κατοίμπαλης, έσωσε αρκετά από τά χειρόγραφα του και εξέδωσε μία πρώτη βιβλιογραφία του.¹⁰ Ο Μ. Περάνθης, άκολούθησε με έπιλογή από τά έλληνικά του κειμένων, τό 1956.⁴

Τή διεισδυτικότητα της γραφής του Μ. Μητσάκη θά προσπαθήσω να δείξω με μερικά αποσπάσματα.

«Ένας Αθηναίος χρυσοθήρας» (Πρώτη έκδοση 1890, σε άνεξάρτητο τομίδιο).⁶

Περιγράφει ένα τύπο της Αθήνας, τον Μεγγιλίδη, που πίστευε ότι είχε βρει κοιτάσματα χρυσοού σε ένα κτήμα του στον Όρωπό. Ένα κατάλοιπο των «Λαυριακών».

«...Υπήρχαν λοιπόν άκόμη λείψανα του περίεργου εκείνου καιρού... Τό κεφάλαιον τό περιλαμβάνων τά πέντε-έξι έτη καθ' ά διήρκεσε θά ήδύνατο να περιγραφη αναλόγως προς τον Χρυσούν Αίώνα, τά Χρυσά Έτη της Ελλάδος. Αλλά ό χρυσός αυτός δεν έλαμπεν ή εν τη φαντασία έγρηγορότων όπτασιών και δεν έχρυσανεν ή τά όράματα έξημμένων όνειροπόλων. Τήν έναρξιν αυτής έσημείωσεν ή άνόρουξι των μεταλλουργιών του Λαυρίου. Είς ιταλοελληνικήν τινά εταιρείαν κερδοσκοπών έχόντων φαίνεται και άρχαιολογικάς γνώσεις είχεν επέλθη κατά τό σωτήριο έτος 1869 ή αρκετά πρωτότυπος ιδέα ότι τά υπό των άρχαίων συγγραφέων περιγραφόμενα εν Λαυρίω μεταλλεία άργύρου δεν είχαν ίσως όλοσχερώς εξαντληθη ύπ' εκείνων, άφού δέ οι νεώτεροι χρόνοι είδαν τό έκτακτον φαινόμενον όλοκλήρου λαού, τεθαμμένου τέως ως διαπαντός υπό την δουλείαν, άνιστομένου εκ νεκρών, δεν θά ήτο όλως παράβολος πιθανώς ή σκέψις ότι διά καταλλήλου έργασίας θά

ήδύνατο ν' άνευρεθώσι και οι θησαυροί ούς είχε άλλοτε υπό την γήν του κεκρυμμένοι... και ήρχισαν να άγοράζουν άφειδώ των χωρικών τά κτήματα. Συγχρόνως έστησαν προχείρως κ' έργαστήρια τινά και έπεχείρησαν άνασκαφάς, κ' έξηγαγον τας έπονομασθείσας εκβολάδας, χώμα τουτέστι και γής βόλους, των παλαιών όρυχείων τ' άπορρίματα, εν οίς ύπήρχεν άργυροϋχος μόλυβδος ή άλλα όρυκτά. Είς τας Αθήνας έγινε γνωστόν πώς εις τό Λαύριον εξαγεται άσήμι, ό κόσμος συνεκινήθη ως είκός διά τό καινότροπον άγγελμα... Αίφνιδια δίψα πλουτισμού κατέλαβε τά πλήθη, ήν εκμεταλλεόμενοι οι έξωθεν επί τη εύκαιρία ταύτη έπελθόντες τότε χρηματισταί ύπεέκανσαν όλα τά μωρά ένστικτα του όχλου κ' έδωκαν να πιστεύση εις αυτόν, ότι εκεί πέραν εις την Σουνακήν άκραν, εκρύπτοντο θησαυροί άμύθητοι. Ολιγώτερα δέ δεβαίως τούτων ήρχον διά να μεταβληθούν αι τέως ήσυχαι Αθήναι, αι τέως άνατολίτισσαι Αθήναι, αι Αθήναι των νοικοκυρέων, των παντοπο-

λῶν καὶ τῶν τραμπούκων, εἰς εἶδος τι ἀμερικανικῆς πόλεως μαινομένων χρυσοθήρων. Ἡ ἐπιχειρήσις τοῦ Λαυρίου ὠρίσθη νά γίνη διά μετοχῶν, ἀπό τῆς στιγμῆς δ' ἐκείνης δέν ὑπῆρξε ἄνθρωπος ὥστε νά μὴν φιλοδοξήσει ν' ἀποκτήσῃ τοιαύτας, νά γίνη συμμετοχὸς τοῦ μεγάλου ἔργου. Ἐξῶθεν τῆς Ὠραίας Ἑλλάδος ἐγκαθιδρύθη τὸ πρῶτον πρόχειρον χρηματιστήριον καὶ ἐμνήθη ἡ τέως ἀπλοϊκὴ Ἑλλάς, ἡ Ἑλλάς τῶν οἰκογενειῶν τοῦ 21 καὶ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ ἀγῶνος, ἡ Ἑλλάς ἣτις ἦταν ἀκόμα ἐν εἶδος οἰκογενείας καὶ αὐτῇ, τὰ θαύμασια τῆς ζωῆς τῶν πεπολιτισμένων κοινωνιῶν, τὸν περὶ τὸ χρεῖμα ἀγῶνα, τὸν διά παντός τρόπου πλουτισμόν, τὰ μυστήρια τῆς κυβείας... Καὶ ἔφερον τὰς οἰκονομίας αὐτῶν, ἐτῶν πολλάκις ὀλοκλήρων, ζωῆς ὅλης... πᾶν εἶτι πολῦτιμον, τὸν μισθόν τοῦ ὀπάλληλος, τὰ κέρδη τοῦ ταμείου τοῦ ὀ ἐμπορος, τὸ ἡμεροδοῦλι τοῦ ὀ ἐργάτης, τὸ μηνιαῖον ἑκατοντάδραχμον ὄπερ ὑπὸ τοῦ πατρὸς τοῦ τῶ ἐστάλη ὀ φοιτητῆς, τοὺς ἀδάμαντας τῆς μητρὸς τοῦ ὀ ἄσωτος κομψευόμενος, τὰ ὄπλα τοῦ ὀ ἀγωνιστῆς καὶ τὰ ἔρριπτον ἐκεῖ εἰς τὸν μεγάλον χωνευτήριον, εἰς τὸν κάζανι τοῦ χρυσοῦ, ὄπερ διεδίδετο ἀκαταπαύστως ὅτι

ἔδραζεν, παράγον τὸ παμπόθητον τὸ μέταλλον, πού νά πλουτίσῃ τὴν Ἑλλάδα πᾶσα ἐμελλε καὶ ν' ἀναδείξῃ Ρότοχιλδ ὅλους ἐν στιγμῇ. Κ' ἡγόραζον, ἡγόραζον ἀντὶ τοῦ χρημάτων τῶν τοῦ πολλοῦ αὐτοῦ, τοῦ ἀληθοῦς, ἡγόραζον οἱ ἄνθρωποι χαρτί, μετοχῶν χαρτί μέ τὸ καντάρι... Ἦτο ἀλήθεια λοιπόν ὅτι ἐκεῖ πάνω εἰς τὸ Λαύριον, εἰς τῶν βουνῶν τὰ ἐγκατα, χρυσὸς ὑπῆρχε... Ἀφοῦ δ' ἐκεῖ ὑπῆρχε, νά μὴν ὑπάρχῃ τάχα διατὶ κ' ἄλλου;... Καραβάνια ὀλόκληρα ἐξεκίνων ἀπὸ τῶν πόλεων πρὸς ἀνιχνεύσεις ἀνά τὰς ἐρημίας μερῶν ἄτινα ὑπετίθετο – διατὶ δέ τοῦτο, ἄδηλον – πῶς θά ἐγκρύπτουν ὄρυκτά. Ἐταιρίαι ἐσχηματίζοντο. Συμμορίαι μεταλλοκνηγῶν διοργανοῦντο... .. Καθ' ὄλην τὴν χώραν οὐδέν ἄλλο ζήτημα, οὐδέν ἄλλο θέμα, τίποτε ἐκτός αὐτοῦ δέν ἐνδιέφερον... Ἄλλ' ὅπως ὅλα, ἐξητμίσθη βαθμηδόν καὶ αὐτὴ ἡ ὀρμὴ καὶ κατηνύσθη τὸ μυστηριώδες πάθος καὶ ἡσύχασαν τὰ ἐξαφθέντα νεῦρα κ' ἐκόπασεν ὀ πάταγος ὀ ἄλογος, πεισθέντος κατὰ μικρόν μετὰ πολλὰ τοῦ πλήθους ὅτι αὐτὰ πάτης θύμα ἦν καὶ ἀνοήτου οὐτοπίας εἶχε γίνε παίγιον...».

Ὁ Μητσάκης ὀδηγεῖ ὡς τὸ τελικὸ ἀδιέξοδο τὴν περίπτωση τοῦ ὄψιμου «χρυσοθήρα» Μεγγλίδη.

«Εἰς τὸν οἶκον τῶν τρελλῶν». Δημοσιεύτηκε τὸ 1887 στὴν Ἑστία.¹¹ Ἐνα ἀπόσπασμά του, μέ τὸν τίτλο «Εἰς τρελλός», στὴ συλλογὴ τοῦ Μ. Περάνθη.⁴

Διπλό κείμενο, καθὼς περιγράφει τόσο ἕνα «τρελό τοῦ χωριοῦ», δείχνοντας ὅτι ἡ ζωὴ του δέν εἶχε τίπο-

τα τὸ εἰδυλιακό, ὅσο καὶ τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ ψυχιατρεῖο τῆς Κέρκυρας. Ἡ μαρτυρία τοῦ Μητσάκη ἔχει τὸ πρόσθετο ἐνδιαφέρον ὅτι ἀπεικονίζει καὶ τὴ δικὴ του μοῖρα, καθὼς στὴ συνέχεια ἐγίνε καὶ ὀ ἴδιος τρελλός τῶν δρόμων τῆς Ἀθήνας καὶ τρόφιμος τῶν ἑλληνικῶν ψυχιατρειῶν.

«Μεταξὺ τῶν ὀλίγων περιέργων θεαμάτων τῆς μικρᾶς ἐπαρχιακῆς πόλης, ἐν ἣ διήλθον τὴν παιδικὴν μου ἡλικίαν, κατελέγετο καὶ εἰς παράφρων, οὔτινος ἢ ἀνάμνησις ἐμεινε βαθέως ἐγκεχαραγμένη εἰς τὸ πνεῦμα μου... Ἄλλοτε ἐμονολόγει βαδίζων ὡς νά συνδιελέγετο μετ' ἄοράτων ὀμιλητῶν καὶ τινασσόμενος ὑπ' αἰφνιδίων ὀρμῶν ἀναίτιου θυμοῦ ἐγρονθοκόπει διαίως τὸν ἀέρα ὡς ἐπιτιθέμενος κατ' ἀφανῶν ἐχθρῶν. Ἄλλοτε ἦδεν ἀκαταλήπτου στιχουργίας καὶ μέλους ἄσματα, κατελαμβάνετο ὑπ' ἐκρήξεων ἀλλοκότου εὐθυμίας, ἔδαλλε διαμιᾶς, ἐνῶ ἐφαίνετο χαίρων, σπαρακτικότετους λυγμούς ἢ ἐτρέπετο, ἐνῶ περιπάτει τέως γαλήνιος, εἰς δρομαίαν καὶ ἀκατάσχετον φυγὴν ὡς καταδιωκόμενος. Ἀβλαβῆς ἄλλως κατὰ πάντα ἄνθρωπος, ἡρεμος ὡς ἀρνίον, συμπαθῆς μάλιστα μ' ὄλην τῆς μορφῆς τοῦ τὴν ἐκφρασιν καὶ τοῦ δλέματος τοῦ τὴν ἀνήσυχον καὶ ἀόριστον λάμπιν καὶ τοὺς καταπίπτοντας ἐπὶ τοῦ μετώπου ὀφιοειδεῖς ὡς ἐριννύος βοστρύχους του. Ἄλλ' ἴσα ἴσα διότι ἦτο ἀβλαβῆς ὑφίστατο τὰ πάντα ἐκ μέρους πάντων. Τὰ παιδιὰ τῶν σχολειῶν παρηκολούθουν αὐτόν ἀλλάζοντα κατόπιν του, ἔσυρον ἐκ τῶν ὀπισθεν τὰ ἐσχισμένα του φορέματα ἢ τὸν ἐλιθοβόλουν κατὰ βούλη-

σιν. Οἱ χαριτωμένοι νεανία τοῦ γυμνασίου ἐδοκίμαζον τὴν δύναμιν τῶν βραχιόνων τῶν ἐπὶ τῆς ράχεως του, τὸν ἐκύλιον εἰς τὴν λάσπην ὅταν ἔβρεχε καὶ εἰς τὸν κονιορτόν ὅταν δέν ἔβρεχεν, τὸν ἠνάγκαζον ν' ἀσχημονῇ παντοιοτρόπως ἐμπροσθεν τῶν... Τουρκουεμάδαι μύρια καὶ ἀπανθρωπότερα ἐπινοοῦντες πρὸς βασανισμόν αὐτοῦ μαρτύρια... Μόνοι αἱ γυναῖκες περιέβαλλον αὐτόν κατὰ τι, ὅσακις ἐξήτει ἄσυλον εἰς τὰς αὐλὰς τῶν οἰκειῶν, ἐνῶ ἀπέπεμπον συνήθως μετ' ὀργῆς τοὺς ἄλλους δύο πλανόδιους τῆς πόλεως, ἕνα εἰδεχθῆ κωφάλαον καὶ μία ἀνάπηρον ἐπαίτιδα... Ὅλοι ἐγνώριζον καὶ αὐτόν καὶ τὴν ἱστορίαν του. Ἐμπορος πρότερον, ἰδιοκτῆτης καταστήματος, ἐκ τῶν πλέον μάλιστα νοσημόνων καὶ εὐπορούντων. Ἄλλεπάλληλοι ὅμως ἐπισυμβᾶσαι αὐτῷ ἐν τῇ ἐξασκήσει τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ ἀτυχία, εἰς ἃς προσετέθη ταυτοχρόνως καὶ ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀπιστίας τῆς συζύγου – ἡ ἱστορία δέν εἶχε τίποτα τὸ ἔκτακτον – διέσεισαν τὸν νοῦ του καὶ συνεπῆραν τὰς φρένας του. Ἐκτοτε δ' εἶχε περιπέση εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην, μὴ ἀνήκων μὲν εἰς τῶν ματωδῶν τρελλῶν τὴν κατηγορίαν, ἀλλὰ ἐν διαρκῇ ἀφαιρέσει διατελῶν, δημιουργήσας, θά ἔλεγεν τίς, περὶ ἑαυτόν εἶδος τί ἰδιαι-

τέρας ατμόσφαιρας ἐν ἧ ἐβίου ἀπαθῆς πρὸς πᾶσαν ἐξωθεν αἰσθῆσιν καὶ ἐπῆρειαν, ξένος πρὸς τὸν κύκλον τοῦ κόσμου, οὐτινος δὲν ἐφαίνετο ἢ κατ' ἀραιότατα διαλείμματα ἀντιλαμβανόμενος συγκεχυ-

Ὁ βίαιος θάνατος τοῦ τρελοῦ τῆς Σπάρτης καὶ ἡ σκληρὴ ζωὴ τοῦ ἴδιου καὶ τῶν ὁμοίων του, ὅπως περιγράφονται ἀπὸ τὸν Μητσάκη, δὲν μποροῦν νὰ γενικευτοῦν στὸ σύνολό τους ἀλλὰ ἀποτελοῦν μιά αὐστηρὴ προειδοποίησι ἀπέναντι σὲ ἀπλοϊκὲς ἀντιλήψεις (καὶ) τῶν ἡμερῶν μας πού περιέγραψαν μιά ρομαντι-

μένως τὴν ὑπαρξίν ὡς νὰ ἐταξίδευε τὸν περισσότερο καιρὸν μακρὰν, εἰς σφαίρας ἄλλας καὶ μόνο τυχαίως ἐπανήρχετο δι' ὀλίγον κάποτε...»

κὴ καὶ εἰδυλλιακὴ εἰκόνα τῆς ζωῆς αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, «ἐνταγμένων στὸ κοινωνικὸ σύνολο», πρὶν ἀρχίσουν νὰ εἰσάγονται σὲ ψυχιατρικὰ νοσοκομεία.

Τὰ ὅσα γράφει γιὰ τὸ ψυχιατρεῖο τῆς Κέρκυρας δίνουν ἐπίσης μιά εἰκόνα πού δὲν χρειάζεται πολλὰ σχόλια.

«Παρ' ἡμῖν, μετὰ πεντηκονταετὴ ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ βασιλείου βίον, μόλις ἤδη κατορθώθη νὰ γίνῃ αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ πολιτισμοῦ ἐπιβαλλομένη ὑποχρέωσις τῆς ὑπάρξεως ἐνός ἀσύλου τῶν δυστυχῶν τούτων... Παλαιὸν οἰκοδόμημα καὶ αὐτό, μὴ κατηρησιμὸν εἶναι ἀληθές, βεβαίως, συμφώνως πρὸς πάσας τῆς ἐπιστήμης τὰς ἀπαιτήσεις, μὴ δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπόδειγμα τοιοῦτου φιλοanthρωπικοῦ καταστήματος... Καὶ ἡ θέα τῶν ἐγκλείστων δὲν παρέχει ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἰδέαν εἰς τὸν παρατηρητὴν ὅτι εὐρίσκειται ἐν οἰκίῳ τρελλῶν... Πολλοὶ συνομιλοῦν, τινὲς ἀναγιγνώσκουν, ἄλλοι ἴστανται ἀπλῶς παρατηροῦντες σιωπηλοί, ἄλλοι ἀποτελοῦσι πολυαριθμοὺς ὁμάδας, ἄλλοι περιπατοῦσι μακρὰν τῶν λοιπῶν ἐν ὑπερηφάνῳ ἀπομονώσει. Μὲ τινὰς ἐξ

αὐτῶν πρέπει νὰ συνομιλήσῃς ἐπὶ πολλὴν ὥραν διὰ νὰ ἐννοήσῃς ὅτι εἶναι πράγματι παράφρονες... Ἐπὶ δὲ τῆς μορφῆς πάντες σχεδὸν φέρουσιν ἀποτυπωμένην τοῦ παθήματος τῶν τῆν σφραγίδα, ὀφθαλμοὺς ἀπλανεῖς, χρῶμα ὠχρὸν, χεῖλην τρέμοντα. Ἰκανοὶ μεταξὺ αὐτῶν εἶναι γνωστὰ τῆς κοινωνίας μέλη. Ἡ ἐνδυσμῶν αὐτῶν δὲν εἶναι ὁμοιομορφος, ἐκτός ἐκείνων εἰς οὓς, ὅταν καταλαμβάνονται ὑπὸ ἐξάψεων, φοροῦσι τὸν ἐπὶ τοῦτο ὠρισμένον μανδύα. Τὰ πρὸς ἴσιν μέτρα φαίνεται ὅτι καθυστεροῦσιν. Αὐτῆς τῆς ὑδροθεραπευτικῆς σπάνια γίνεται χρῆσις. Τὸ συνηθέστερον εἶναι τὸ ἀπλούστερον – τὸ ξύλον. Πρὸς τοὺς διευθύνοντας τὸ κατὰστημα, τοὺς ἐπιστάτας καὶ ἐν γένει τοὺς ὑπηρετοῦντας ἐν αὐτῷ δεικνύουσιν οἱ παράφρονες βαθύ σεβασμὸν σύμμικτον φόβου...»

Πόσοι τόλμησαν, πρὶν καὶ μετὰ, νὰ γράψουν ὅτι ἡ ἡσυχία στὰ ψυχιατρεῖα βασιζόταν κυρίως στὸν φόβο ἂν ὄχι στὸ ξυλοφόρτωμα;

Περιγράφει ἀκόμα διάφορες περιπτώσεις ἐγκλείστων καὶ καταλήγει μὲ τὴν κοινότητη διαπίστωση ὅτι θὰ ἔπρεπε οἱ διαστάσεις τοῦ ἰδρύματος νὰ εἶναι τεράστιες

ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ κλειστοῦν ἐκεῖ κάποιοι πού νομίζουν τὸν ἑαυτὸν τους φρόνιμο. «...Πόσοι πολιτικοὶ φαντασιοκόποι ἀνεκτέλεστον οὐτοπιῶν τὴν πραγμάτων ἐπιζητοῦντες καὶ ἀναστατοῦντες τὸ πᾶν χάριν αὐτῶν, δὲν θὰ ἦτο ὀρθότατον νὰ συγκατελέγοντο μεταξὺ τῶν τροφίμων τούτου τοῦ ἰδρύματος...»

«Ὁ αὐτόχειρ» (Ἀκρόπολις, 1895).¹⁶ Γαλλικὴ μετάφρασι τοῦ G. Ortlieb, τὸ 1997.¹²

«...»

– Εἶχαμεν καὶ μίαν αὐτοκτονίαν σήμερον... ἐμάθατε βέβαια...

– Ὅχι... μπά! ... τινός;...

– Μά... ἐνός ξένου... εἶχε ἔρθῃ χθές... κ' ἐκάθισε σ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ ξενοδοχεῖα τῆς παραλίας... εἶπε πῶς ἦρθε ἀπὸ τὰς Ἀθήνας... ἀλλὰ δὲν ἦτον ἀπὸ ἐκεῖ... νομίζω πῶς θὰ ἦτον ἀπὸ τὴν Σμύρνην...

– Καὶ καλά, δὲν ἐγνώσθη τίποτε, τί εἶχε;...

– Ἄφησε καὶ ἓνα χαρτί μάλιστα...

Καὶ ὁ νέος ἀστυνόμος, ἔβγαλε τὸ πορτοφόλι του, τὸ ἀνοίξε, ἐτράβηξε ἓνα χαρτάκι, διπλωμένο εἰς τὰ δύο, ἄπλωσε τὸ χεῖρ του πᾶν ἀπὸ τὰ πιάτα καὶ μὴ τώδωκε νὰ τὸ διαβάσῃ... ἀγραφο ὅλο καὶ μονάχα εἰς τὴν μίαν τῶν γραμμῶν, τὴν πρώτην, διεκρίνοντο, λεπτά-λεπτά γραμμένως, μὲ μικρότατα ψηφία, πέντε λέξεις: «Αὐτοκτονῶ. Ἄς μὴν ἐνοχληθῇ κανεῖς»... Μέσα στὴ νύχτα... ἡ φράσις τοῦ χαρτιοῦ τὸ ὅποιον εἶχα ἰδῆ

προμικροῦ ἐπληξεν ἐξαφνα τὸ πνεῦμα μου καὶ πάλιν, βαρεῖα, ὡς σφύρα ἐπὶ ἄκμονος, ἐπανήλθε διαμῆς ἀπροσοδοκῆτως ἐκ νέου εἰς αὐτό, ἐν εἰσβολῇ ἀκαθέκτω καὶ διαίᾳ ἐν τῷ λακωνισμῷ τῆς τῷ παραδόξῳ καὶ τραχεῖ.

Ἄς μὴν ἐνοχληθῇ κανεῖς! Ὡσάν νὰ ἐνοχλεῖτο κανεῖς εἰς τὸν κόσμον, δι' ὅσους ἡ χεῖρ τοῦ Θανάτου σημειώνει μὲ τὴν μαύρην σφραγίδα τῆς! Ὡσάν νὰ ἐνοχλεῖτο ποτέ κανεῖς εἰς τὸν κόσμον δι' ὅσους ἡ ἀρπάγη τοῦ Πάθους, τῆς Νόσου ἢ τῆς Ἀνάγκης σκορπίζει εἰς τὰ τετραπέρατα τοῦ ὀρίζοντος, ἀγέλην οἰκτρῶν σφαγιῶν! Ὡσάν νὰ ἐνοχλεῖτο ποτέ κανεῖς εἰς τὸν κόσμον, διὰ τοὺς δυστυχεῖς ἢ τοὺς ἀνόητους, ὅσοι κατατρεγμένοι ἀπὸ τὴν Μοῖραν τῶν ἢ καββαλι-κεμένοι ἀπὸ τὴν Χίμαιράν τῶν δὲν ἐπρόφθασαν νὰ σκεφθοῦν πῶς ἐμελλαν ν' ἀποθάνουν! ...Ποίος λοιπὸν ἤθελε νὰ ἐνοχληθῇ γιὰ τὴν εὐγένειάν του ὁ ἀνθρώπος αὐτός, τοῦ ὁποίου καὶ αὐτὰ τὰ γκαρσόνια πού τὸν ὑπρέτησαν δὲν ἤξεραν ἀκόμη τὸ ὄνομα;...»

Ὁ Μητσάκης δίνει ἓνα μακρὸ κατάλογο τῆς θάλασσας, τῶν βουνῶν, τῆς πόλης καὶ τῶν ἀνθρώπων πού δέν δείχνουν καμία ἐνόχληση ἀπὸ τὴν αὐτοκτονία τοῦ ἀγνώστου.

«...Ἡ μήπως τυχόν ἤθελε ἐνοχληθῶ ἐγώ, ὁ ὁποῖος ἔχασκα, ἀπολαμβάνων τὴ δροσιά τῆς πρωίας, ἐπάνω εἰς τὸ ὕψωμα τοῦ Κάστρου; Καί μισογελῶν, μισοφουρκισμένος διὰ τὴν τοιαύτην ἀνοησίαν τῆς ἐσχάτης σκέψεως ἐνός ἐπιθανάτου, ἔκλεισα τὸ παράθυρο, ἐπῆρα τὸ καπέλλο μου, καὶ κατέβηκα στὸ δρόμο...».

Γυρνᾷ τούς δρόμους τῆς Πάτρας καὶ παρατηρεῖ τὰ ὅσα συμβαίνουν ἀλλὰ περνᾷ καὶ μπροστὰ ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο τοῦ αὐτόχειρος, ὅπου ἓνα ἀναμμένο κερί ὑποδεικνύει τὸ δωμάτιο του.

«Παραμέσα θά ἔκειτο βέβαια τὸ πτώμα, δύσμορφος σωρός, ἀκίνητος, ἐπάνω εἰς τὸ μαῦρο του κρεβάτι, τὸ κρεβάτι τὸ ἀγκαλιάζον τὸν ξένον, τὸν ὁποῖον κανένας δέν θά ἔκλαιε αὔριον. Καί λυπημένος τὴν φορὰν αὐτὴν, χωρὶς καλὰ-καλὰ νὰ ξέρω κ' ἐγώ γιατί, μέ τὴν καρδίαν σφιγγομένην ὑπὸ ἀορίστου ἀγωνίας πρὸ τῆς ἐντελοῦς ἡσυχίας τοῦ οἰκήματος, ἔστριψ' ἀπὸ τῆς γωνίας του, κ' ἐτράβηξα καὶ πάλι πρὸς τὰ ἄνω...».

Μεῖζον λογοτεχνικὸ κείμενο. Ἀποδίδει τὰ ἀντιφατικὰ αἰσθήματα πού γεννᾷ μιά αὐτοκτονία, χωρὶς καμία ἔλξη πρὸς αὐτή, κάνοντας τὸν Μητσάκη νὰ ξεχωρίζει ἀπὸ μεταγενέστερους συγγραφεῖς.¹³ Ἡ ἰδιαίτερα σαρκαστικὴ του διάθεση γιὰ τὴν ὑπερβολικὴ σπουδαιότητα πού ἓνας αὐτόχειρας μπορεῖ νὰ δίνει στὴν πράξη του, δέν τὸν ἐμποδίζει νὰ δείξει τὴν ταραχὴ του, περπατώντας καὶ παρατηρώντας τὴν Πάτρα καὶ τούς Πατρινοὺς γιὰ μιά ὀλόκληρη νύχτα.

«Ζήτησαν αἱ παραλλαγὰι τῶν ἐννοιῶν»

Ἡ φράση αὐτὴ ἀνήκει στὸν Μητσάκη καὶ ἀνήκει σὲ μιά σειρά γραπτῶν του, τὰ «Γιατί», πού τουλάχιστον ἓνα μέρος τους γράφτηκε κατὰ τὴν ἴδια «τρελὴ» περίοδο μέ τὰ γαλλικά του ποιήματα. Μαζί μέ ἄλλα χαρτιά τοῦ Μητσάκη, δόθηκαν στὸν Α. Καράκαλο ἀπὸ τὸν Γ. Κατοῖμπαλη. Τὰ λογοπαίγνια, ἡ ἰδιαίτερη χρῆσις τῆς γλώσσας, κάπου-κάπου καὶ νεολογισμοὶ πού παραπέμπουν σὲ ψυχοπαθολογικὲς διεργασίες χαρακτηρίζουν αὐτὰ τὰ γραπτὰ. Παραθέτω ἓνα μικρὸ δείγμα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Α. Καράκαλου, στὴν «Λέξι»:¹⁴

- «...—Γιατί ὁ Γκούτεμπεργὸς δέν ἐφεύρισκε καλλίτερα τὴν οὐσιογραφίαν;
- Γιατί συμμορία καὶ ὄχι ἐγωπνεῦμα; (σὺ μωρία)
  - Γιατί Κυβέλη κι ὄχι ἐδῶ τόξα;
  - Γιατί ἐπιλοχίας ...νὰ φωνάζεις τὸ γιατρό; (ἐπί λοχείας)
  - Γιατί Ἀνδραβίδα κι ὄχι Γυναικάς λόξα;
  - Γιατί ἡ γλώσσα μας παίζει τόσο ἰδιοτρόπως μέ

τάς λέξεις ὥστε νὰ θυμηθῆ τὸν Ἀμφιτρώνα καὶ νὰ χαρακτηρίξῃ τὸ κόμμα τῶν ἄλλως λεγομένων καὶ κοινωνιστῶν ὡς Σωσία-ληστῶν;

— Γιατί πολλοὶ προτιμοῦν καὶ αὐτὴν τὴν μητρομανίαν ἀπὸ τὴν μετρομανίαν (τοῦ Παλαμᾶ ἢ ἄλλου στιχουργοῦ μας ἀδιάφορο, διότι ἐγὼ δέν ἀποπειρῶμαι νὰ τοὺς ἐξευτελίω καὶ προσωπικῶς, θεὸς φυλάξει!);

— Γιατί ὁ ἀγαπητὸς φίλος Παλαμᾶς τοῦ ἦρθε ὕστερα ἀπὸ τόσων χρόνων σωφροσύνη νὰ προβάλλῃ τελευταία καὶ ὡς ἰαμ...βιαστής καὶ γιατί δέν καταδιώκεται ὡς πρέπει;...»

Ἡ ἰκανότητά του νὰ παίζει μέ τίς ἐννοιες καὶ τὸν λόγο δημιουργεῖ φράσεις πού στροβιλίζονται γύρω ἀπὸ τίς ἐννοιες, πότε λαμπερές, πότε κοινοτόπες καὶ συχνὰ ἐπιθετικές. Ἀπομακρυνόμαστε ὅμως ἀπὸ τὸν στιβαρὸ λόγο, τὴ διεισδυτικὴ ματιὰ, τὴν παρουσία τῆς ζώσας κοινωνίας, τοῦ Αὐτόχειρα ἢ τῶν Ἀθηναϊκῶν Σελίδων.

Περμένουμε τὴν προγραμματισμένη ἐκδοση τοῦ συνόλου τῶν «Γιατί» ἀπὸ τὸν Α. Καράκαλο, γιὰ νὰ ἀποκτήσουμε μιά συνολικὴ εἰκόνα.

Τὰ γαλλικὰ ποιήματα

Ὁ Α. Καράκαλος² περιγράφει τὴν τυχαία ἀνακάλυψη τὸ 1943 σὲ παλαιοπωλεῖο ἐνός τόμου τῆς Ἰλιάδος, πού τὰ περιθώρια τῶν σελίδων του, ἀλλὰ καὶ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο ἦταν σκεπασμένα μέ ποιήματα στὰ γαλλικά καὶ τὰ ἑλληνο-γαλλικά, διάφορα σχόλια, καθὼς καὶ σχέδια, μέ μαῦρο καὶ κόκκινο μολύβι.

Ἀργότερα μπόρεσε νὰ ἀποδώσει αὐτὰ τὰ ποιήματα στὸν Μητσάκη, συγκρίνοντάς τα μέ ἄλλα πού εἶχε γράφει σὲ κομμάτια χαρτιοῦ καὶ ἐγκαταλείπει δεξιά καὶ ἀριστερά, γιὰ παράδειγμα αὐτὰ πού εἶχε ἐκδώσει ὁ Ν. Ποριώτης.³ Τὰ δημοσίευσε σὲ ἓναν τόμο, στὰ γαλλικά, τὸ 1957² καὶ ἀποτελοῦν τὴν κύρια πηγὴ αὐτῶν τῶν ποιημάτων.

Δέν εἶναι εὐκολὴ ἡ χρονολόγησις. Θὰ διακινδύνευα νὰ προτείνω μιά χαλαρὴ χρονολόγησις, ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1896 ὡς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1911, δηλαδή ἀπὸ τὴν ἔξοδο ὡς τὴν δεύτερη εἰσαγωγή του στὸ Δρομοκαῖτειο, χωρὶς ὅμως νὰ μποροῦμε νὰ ἀποκλείσουμε ὅτι ἔγραψε καὶ μέσα στὸ ἴδρυμα. Ὁ Α. Καράκαλος ἀναφέρει πληροφορία τοῦ ἀνιψιοῦ τοῦ Μητσάκη, ὅτι στὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς καταστράφηκαν μεγάλες ποσότητες ἀπὸ τὰ «χαρτιά» πού εἶχε φυλάξει ὁ ἀδελφός του Παναγιώτης (1859-1934), ἀρχίατρος τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ. Στὸν τόμο τῆς Ἰλιάδος ἀναγράφεται μόνο μιά ἡμερομηνία: «25 Μαρτίου 1903, 9.30», σὲ κείμενο πού ἐπιγράφεται «Mémoires de guerre» (πολεμικὲς ἀναμνήσεις) καὶ μιλάει γιὰ τὸν Mitsaky!, στὸ πεδίο τῆς μάχης.²

Ὁ ψυχίατρος καὶ λογοτέχνης Θ. Χατζόπουλος ἀπέδωσε μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ στὰ ἑλληνικά,¹⁵ ἐνῶ κάποια ἄλλα θὰ ἀποτολμήσω νὰ μεταφράσω ἐκ τῶν ἐνότων.

*Comme les chênes sur les monts
Qui ne craignent ni vent,
Ni assaut de torrent, ni hache de démon,
Je t'attendrai pied ferme du sol
Ne pas levant,
Esprit tumultueux, harmonieux et fol*
Υπογραφή: Mélodiè RX
Μελλωδία + ό ποιητής Léon Dierx²

*Je te dirai des fiers avis
Et des oracles retentissants.
Par la lumière et l'air ravi
Et sentant s'embraser mon sang
Sous les effluves de la forêt,
Les vieux contes des contrées muettes
Je ferai rajeunis renaître
Avec leur grâce leste et fluette
D'un rayon éclatant dorés.
A travers les pins et les hêtres,
Tu m'entendras te traduire
Le langage si simple et si rude
Des paysans et des flâneurs;
En tout bien et en tout honneur,
Cela va couler, rire, bruire,
Exempt de toute potasse de sude! (soude ?)*
Υπογραφή: M'HIRE MIE DONC
Myrmidons – Μυρμιδόνες,²

*Les Vulcans (ένα από σειρά ποιημάτων)
Pleins de fumée se lèvent, pleins de sueur se
couchent...
Sont comme des bêtes sauvages, espèces des
porcs-épics...
Ce sont eux qui fabriquent les clés, coupent les capiks...
Tout poilu leur derme, yeux noirs, rouges bouches...
Mais sous cette enveloppe fruste, rude et primitive,
Se gonfle un coeur de fou pour le baiser brutal...
Et souvent dans leurs trous, la Messaline, hâtive...
Vient respirer l'odeur du Mâle
fauve en étal
De sa virilité toute nue
sur le grabat,
Où sa chair pure frissonne et son âme plus ne bat...*

Όπως οι βελανιδιές επάνω στα όρη
Πού δέν φοβούνται ούτε τον άνεμο
Όυτε τό χτύπημα του κεραυνού, ούτε τον πέλεκυ
του δαίμονα
Θά σέ περιμένω μέ τό πόδι σταθερά πάνω στό χώμα
Καρφωμένο
Πνεύμα ταραχώδες, άρμονικό και τρελό
Μτφ.: Θ. Χατζόπουλος¹⁵

Θά σου πώ ώραιές είδήσεις
Και ήχηρούς χρησμούς
Άπό τό φώς και τον άερα θαμπωμένος
Κά τό αίμα μου νιώθοντας νά φλογίζεται
Κάτω άπό τους άτμούς του δάσους,
Οί παλαιοί μύθοι των άφωνων βοσκοτόπων
Θά κάνω νά ξαναγεννηθούν άνανεωμένοι
Μέ την ευκίνητη και λεπτοκαμωμένη χάρη τους
Άπό μία λαμπερή άκτίνα χρυσαυμένου.
Μέσα άπό τά πεύκα και τίς όξυές,
Θά μέ ακούσεις νά σου μεταφέρω
Τήν τόσο άπλή και τραχειά γλώσσα
Των χωρικών και των στρατοκόπων,
Μέ άγνές προθέσεις και χωρίς ύστεροβουλία
Αυτή θά κυλήσει, θά γελάσει, θά βοήσει,
Άπαλλαγμένη άπό κάθε καυστική σόδα.
Μτφ.: Θ. Χατζόπουλος¹⁵

Τά Ήφαιστεια
Μές στον καπνό ξυπνούν, μέσ στον ιδρώτα
κοιμούνται...
Σάν άγρια ζώα, σάν σκαντζόχοιροι...
Είναί αυτοί που φτιάχνουν τά κλειδιά, κόβουνε
τά καπίκια...
Δασύτριχο τό δέρμα τους, τά μάτια μαύρα, κόκκινα
τά στόματα...
Μά κάτω άπό αυτό τό φθαρμένο ένδυμα, τό τραχύ
και πρωτόγονο,
Φουσκώνει μία καρδιά τρελού για τό άγριο φιλί...
Και συχνά στίς τρύπες τους, ή Μεσσαλίνα, βιαστική,
Έρχεται ν' άναπνεύσει τή μυρουδιά του άρσενικού
άγριμου
Πού έκτίθεται μέ τον άνδρισμό του όλόγυμνο επάνω
στό κρεβάτι,
Όπου ή καθαρή της σάρκα τρέμει και ή ψυχή της πιά
δέν χτυπά...
Μτφ.: Θ. Χατζόπουλος¹⁵

Δέν έχουν βέβαια όλα τά ποιήματα τή δύναμη ή και τή «συγκρότηση» των προηγούμενων. Τό άπόσπασμα

αυτού που ακολουθεί ειρωνεύεται τήν όμοιοκαταληξία και στηρίζεται στή συνήχηση:

...rimes complètes (le maire en tête) et que feraient sans ceci..

Les hommes* est ride
Ou les hommes et riddes*
Ou le ζῶ méride²

...ὁμοιοκαταληξίες σωστά (μέ τόν δήμαρχο μπροστά) καί τί θά ἔκαναν χωρίς αὐτό.
Λεξομεριντ (γαλλικά, οἱ Ὀμηρίδαι;)
*Ἡ Λεξομεριντ
*Ἡ Λεξομεριντ
(mèride: ἀπό τήν μερίδα;)

Τό ἐπόμενο, «le rat» (ὁ ἀρουραῖος) εἶναι μᾶλλον ἐ-

πιγραμματοικό:

Nous avons demandé le secret du consructeur, on nous a repondu par des bétises.

Nous demandons le secret du peintre, on nous a repondu par des balivernes.

Si nous demanderons enfin celui du poète, de l'inactif, peut-être on nous repondra par des camouflets.

Ζητήσαμε τό μυστικό τοῦ κατασκευαστή καί μᾶς ἀπάντησαν μέ ἀνοησίες.

Ζητᾶμε τό μυστικό τοῦ ζωγράφου καί μᾶς ἀπάντησαν μέ σαχλαμάρες.

*Ἄν τέλος ζητήσουμε αὐτό τοῦ ποιητῆ, τοῦ ἄεργου, ἴσως μᾶς ἀπαντήσουν μέ προπηλακισμούς.

Συζήτηση

Τόσο τά γαλλικά ποιήματα ὅσο καί τά *Γιατί* δέν συμπεριλαμβάνονται στίς πρῶτες συλλογές ἔργων τοῦ Μητσάκη. Πιστεύω ὅτι θεωρήθηκαν προϊόν τρέλας καί σέ αὐτό συνηγορεῖ τόσο ἡ ἐξαθλίωση καί ἡ τρελή συμπεριφορά τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, ὅσο καί ἡ πλήρης ἀντίθεση στυλ καί περιεχομένου μέ τά παλαιότερα γραπτά του, γιά νά μήν μιλήσουμε γιά τίς ἰδιότητες συνθήκες πού γράφτηκαν καί τή χρήση τῆς γαλλικῆς γλώσσας. Τό ἐνδιαφέρον τῶν πρῶτων πού ἀσχολήθηκαν, τοῦ Γ. Κατσιμπαλή (πού περιέσωσε πολλά ἀπό αὐτά τά «χαρτιά»), τοῦ Ν. Ποριώτη καί τοῦ Α. Καρακάλου ἔχει φιλολογική καί «ἀνθρώπινη» βάση ἀλλά δέν εἶναι μέ κανένα τρόπο προϊόν οἴκου γιά τόν ἄρρωστο συγγραφέα καί φιλανθρωπίας ὁποιοδήποτε τύπου. Τό μεταγενέστερο ἐνδιαφέρον γι' αὐτά ἀνήκει σέ περιόδους ὅπου ἡ καλλιτεχνική παραγωγή τῶν «τρελῶν» καλλιτεχνῶν μπορούσε νά γίνει εὐκολότερα ἀποδεκτή καί νά συγχωρεθοῦν, ἂν ὄχι νά ἐξυμνηθοῦν, ἰδιομορφίες στή μορφή καί τό περιεχόμενο, γιά νά μήν μιλήσουμε γιά τήν προσδοκία ἀνακάλυψης «κρυμμένων θησαυρῶν» τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς μέ ὁδηγό τόν ἄρρωστο καλλιτέχνη. Ὅσοι ὅμως ἔχουν ἀσχοληθεῖ ὡς τώρα μέ τόν Μητσάκη εἶναι γιατί συγκινήθηκαν ἀπό τή δύναμη, τήν πρωτοτυπία, τή δυνατότητά του νά μιλάει γιά πράγματα πού τοῦς ἀφοροῦν, ἀκόμα καί μέσα ἀπό τήν τρέλα του, χωρίς ἴχνος συγκατάβασης στήν προσέγγιση τοῦ ἔργου του.

Τά γαλλικά ποιήματα ἔχουν, χρονικά, σαφή σχέση μέ τήν ψυχική του νόσο. Ἐμφανίζονται ὅταν ἡ προηγούμενη μορφή συγγραφῆς, ἰδιαίτερα προσεκτικῆς γιά τόν κοινωνικό περίγυρο, ἐξαφανίζεται, ὅταν ὁ συγγραφέας κλείνεται ὄλο καί περισσότερο στόν δικό του κόσμο. Δέν μπορούμε ὅμως νά τά θεωρήσουμε ὡς ἀπλά ψυχοπαθολογικά φαινόμενα. Διαθέτουν «ἀνοίγματα» στά ὅσα συμβαίνουν γύρω του, καταφέρνουν νά ἐκ-

φράσουν τόν ἐσωτερικό κόσμο καί τήν ὀδύνη τοῦ Μητσάκη, πού μπορεῖ μέσα στήν ἀρρώστια του νά χειρίζεται, κάποτε ἀριστοτεχνικά, τόν λόγο καί νά ἀκολουθεῖ ἕνα σχέδιο ἄνισο, ἡμιτελές καί βέβαια σηματοδεδεμένο ἀπό τήν ψυχική του κατάσταση

1. Ποιό φιλολογικό σχέδιο διακρίνεται σέ αὐτά τά ποιήματα;

Α) Ἡ χρήση τοῦ ἐλεύθερου στίχου.

Παραθέτω ἕνα ἀπόσπασμα ἀπό ποίημά του:

Alors dans la débâcle du geste et du langage,
Dans l'absence de grammaire, sous le verbe des
vieux âges

Renaissant, dans l' éclipse du juste rythme, du mot
sain,

Dans la fuite atroce des lignes et du dessin,...

On se vautre farouches dans la luxure immonde...

Ἵπογραφή: Μ' "ΩΡΙΣ (Maurice)²

1. Μ. Μητσάκη, *Ὁ αὐτόχειρ*. Φιλολογική ἐπιμέλεια Μ. Σαββίδη. Ἔρευνα Δ. Δρακοπούλου. Ἐκδ. Ἰστός, Ἀθήνα 1996.

Τό 1863 ἔχει προταθεῖ ὡς ἔτος γεννήσεως ἀλλά ἡ Δ. Δρακοπούλου, στόν προαναφερόμενο τόμο, προτείνει μετά ἀπό ἔρευνα στό λύκειο τῆς Σπάρτης, τό 1865. Αὐτό πού φαίνεται τό λιγότερο πιθανό εἶναι τό 1868, πού ἀναφέρεται στά παλαιότερα βιογραφικά σημειώματα (κυρίως τό Ἐγκυκλοπαιδικό Λεξικό Μπάρτ καί Χίρστ, στό τέλος τοῦ 19ου αἰώνα).

2. Α. Caracalos. *Œuvres inédites de Michel Mitsakis*, Athènes, Imprimerie Taroussopoulos, 1957

3. Ν. Ποριώτης, *Ἀνέκδοτοι στίχοι τοῦ Μ. Μητσάκη, Νέα Γράμματα*, 1, 935, σ. 86-99.

4. Μιχ. Περάνθης, *Μιχ. Μητσάκης, Τό ἔργο του*, ἐκδ. Ἐστίας, Ἀθήνα 1956

Τότε, στήν κατάρρευση τῆς χειρονομίας καί τῆς
γλώσσας
Στήν ἀπουσία τῆς γραμματικῆς, ὑπό τόν λόγο
τῶν παλαιῶν καιρῶν
Ξαναγεννημένος, μέσα στήν ἐκλειψη τοῦ σωστοῦ
ρυθμοῦ, τῆς ὑγιούς λέξης
Στήν φρικτή φυγή τῶν γραμμῶν καί τοῦ
σχεδίου, ...
Θά συρθοῦμε τρομεροί στήν ἀκάθαρτη λαγνεία...
Μ' ὨΡΙΣ

Υπάρχουν ἐπίσης οἱ εἰρωνεῖες σέ βάρος τοῦ Κ. Πα-
λαμά στά *Γιατί*, πού συνηγοροῦν ὑπέρ μᾶς ἀντίληψης
γιά πιά ἐλεύθερο στίχο, ἡ ἀναφορά του στόν Κάλβο,
στό λεξικό Μπάρτ καί Χίρστ,⁶ «...ἡ συλλογή τῶν εἰκο-
σι αὐτοῦ Ὠδῶν... δέν ἐξετιμῆθησαν ἀκόμα κατά τό μέ-
τρον τῆς πραγματικῆς των σημασίας... Ὡς αἴτιον δέ
τούτου προβάλλεται τό ἰδιότροπον δῆθεν καί αὐθαίρε-
τον καί ἀσύνηθες τῶν μέτρων καί τῶν ρυθμῶν οὓς με-
ταχειρίζεται καί τῆς γλώσσας του τό καινοφανές, τό
ἀνυπότακτον εἰς τούς παραδεδεγμένους καί γνωστούς
νόμους καί κανόνες καί τό τολμηρόν...»⁴ καί τά ὅσα
ἔγραψε γιά τήν «ποιητική πεζογραφία».

Τό ὁποιοδήποτε φιλολογικό του σχέδιο φαίνεται ὁ-
μως νά προσκρούει σέ ἐσωτερικά, ἀνυπέροβλητα ἐμπό-
δια. Ἐνα τέτοιο παράδειγμα εἶναι ἡ ἐμπλοκή τῆς
ποιητικῆς του παραγωγῆς μέ τήν ἄγρια, καί συχνά ἐ-
πιθετική του ἐπιθυμία γιά συνεύρεση μέ γυναίκα (μιά
γυναίκα χρησιμοποιήθηκε καί σάν δόλωμα γιά νά κλει-
στεῖ στό ψυχιατρεῖο), ὅπως στά *Ἠφαίστεια*, πού προ-
ανέφερα, ἡ τό ποίημα γιά τόν Αὐνανισμό² (ἀνήκει στά
"Rimes sans sauge –στίχοι χωρίς φασκόμηλο– λογο-
παίγνιο στό "Rimes sans cause; –στίχοι χωρίς αἰτία).
Ὁ Θ. Χατζόπουλος ἔθεσε ἐπίσης αὐτό τό ζήτημα μι-
λώντας γιά «καίμορραγούντα ἐρωτισμό».²¹ Ὁρισμένα
ποιήματα του θεωρήθηκαν ἐπίσης ὡς σκατολογικά. Ἡ
ἐπιθετικότητα καί ἡ ὠμότητα ὀρισμένων ἀπό αὐτά
ἐνόχλησε ἀναγνώστες λιγότερο συγκαταβατικούς στήν
ἰδιαιτερότητα τοῦ συγγραφέα.¹⁶

Β. Τό σκόρπισμα τῶν ποιημάτων του, δεξιά καί ἀρι- στερά, ἀκολουθεῖ ἐπίσης ἕνα κάποιο σχέδιο;

Μπορεῖ καί ἐδῶ νά δοθεῖ μιά καταφατική ἀπάντη-
ση. Μεταφράζω ἀπό τά γαλλικά ἕνα ἀπόσπασμά του:
«Τά καλύτερα ἔργα σέ ὅλες τίς χῶρες εἶναι αὐτά
πού συγγραφεῖς κνηνημένοι ἀπό τίς κοινωνικές ἐχθ-
ρες, πολιτικές δυσκολίες καί κάθε εἶδους ἀνοησίες ἐνα-
ποθέτουν στά περιθώρια τῶν βιβλίων τους ἢ σέ τυχαῖα
κομμάτια χαρτί, πού ἀνίδεοι συγγενεῖς, συμφεροντολό-
γοι γείτονες ἢ συνάδελφοι διασικκοί καί ἐλαφροί πω-
λοῦν σέ μικρούς ἀνθρώπους γιά ὅποιαδήποτε ἄλλη
χρήση (ἔχοντας ἀνάγκη, ζητώντας τα ἢ ψάχνοντας τα)
ἔξω ἀπό τόν προορισμό τους». Ὑπογραφή Μ.Μ.Μ.²

Δέν ἔχει τήν παραμικρή ἐμπιστοσύνη στίς προθέσεις
τῶν ἄλλων καί συγχρόνως ἐναποθέτει στή διακριτική
τους διάθεση τά γραπτά του. Ἐδῶ ταιριάζει αὐτό πού

γράφει ὁ Π.Κλ. Ρακαμιέ (P.Cl. Racamier) γιά τή θεμε-
λιώδη ἀντίφαση τῆς σχέσης τῶν σχιζοφρενῶν, γενικό-
τερα τῶν ψυχωτικών ἀσθενῶν μέ τούς ἄλλους ἀνθρώ-
πους, ὅτι δηλαδή τούς φοβίζονται τρομακτικά καί συγ-
χρόνως ἐπιζητοῦν ἀπελπισμένα νά τούς πλησιάσουν.¹⁷

2. Ἡ χρήση τῆς γαλλικῆς γλώσσας.

Ἡ γνώση καί ἡ χρήση τῆς γαλλικῆς γλώσσας, πα-
γκόσμιας γλώσσας τοῦ πολιτισμοῦ στήν ἐποχή του,
προϋπῆρχε στόν Μητσάκη. Τά ποιήματα του στά γαλ-
λικά καί γενικότερα ἡ χρήση τῆς γαλλικῆς γλώσσας
δέν ἐξυπηρετοῦν ἐδῶ τόν στομισμὸ (ἂν καί ὁ Μητσά-
κης στήν ἀκμή του ὑπῆρξε σνόμπ) καί ἀκόμα περιο-
στέρο μιά «διεθνή καριέρα», ἂν καί εἶχε τονίσει τήν
σθενότητα τοῦ ἑλληνικοῦ ὄριζοντα. Ἡ χρήση μᾶς ξέ-
νης γλώσσας, σέ ἕνα ἄτομο μέ βαθιά ὑπονομευμένη
τήν προηγούμενη ψυχική του ὀργάνωση, ἔχει μιά (ψυ-
χο)προφυλακτική λειτουργία. Ἐπιτρέπει νά (θεωρεῖ
ὅτι) ἐλέγχει τήν ἐπικοινωνία μέ τούς ἄλλους, νά ἀπευ-
θύνεται σέ ὅσους θέλει ἢ νά ἀποκλείει τούς κακούς
καί τούς ἐπικίνδυνους, νά δημιουργεῖ τήν αἴσθηση
ἐλέγχου μιᾶς ἰδιωτικῆς σφαιράς. Σέ ἀκραίες ἀνάλογες
παθολογικές περιπτώσεις φτάνουμε καί σέ «ἰδιωτική
γλώσσα».¹⁸ Ὁ Β. Λασκαριδῆς περιγράφει κάποιον πού
τρελάθηκε ἀπό τά βασανιστήρια στήν Μακρόνησο
«...Παραπέρα, σ' ἄλλο κρεβάτι, ὁ Β.Κ. ἀπό τήν Πύλο,
πού τοῦ 'χε στρίψει ποιητικά! Ἀπάγγελνε στίχους στά
λατινικά».¹⁹

Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόν Μητσάκη, ἡ ἀποκοπή του ἀπό
τόν κόσμο δέν φτάνει στά ἄκρα. Μπορεῖ νά ἐκφράσει

5. Ἀθ. Θ. Φωτόπουλος, *Οἱ Γιατροὶ τοῦ 1821*. Τόμος
Α' (Ἱστορικά), Τόμος Β' (Ἀρχεῖο Παναγ. Γιατροῦ). Ἀ-
θήνα 2001.

6. Μιχαὴλ Μητσάκης, *Πεζογραφήματα*. Σύμβουλος ἐκδο-
σης Μ. Ἀναγνωστάκης, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 1988.

7. Α. Καρακάλος. «Ἀναζητώντας τόν Μιχαὴλ Μητσάκη
(1863-1916)». *Λέξη*, No 90, 1989, σ. 990-998.

8. L. Murat, *La maison du Dr Blanche- Histoire d'un asile
et de ses pensionnaires de Nerval à Maupassant*, Paris: J.C.
Lattès; 2001.

Στό βιβλίο τῆς Λ. Μυρά παρακολουθοῦμε ὅλη τήν πο-
ρεία τοῦ Ζ. ντέ Νερβάλ, ἀπό τή στιγμή πού ἡ ψυχική νό-
σος σημάδεψε τή ζωή του, ἀλλά καί μιά πλήρη περιγραφή
τοῦ πατερναλιστικοῦ-οἰκογενειακοῦ μοντέλου λειτουργίας
μᾶς διάσημης ἰδιωτικῆς ψυχιατρικῆς κλινικῆς τοῦ 19ου
αἰῶνα.

9. Μ.Σ. Φαφάλιου, *Ἰερά Ὀδός 343. Μαρτυρίες ἀπό τό
Δρομοκαῖτειο*, ἐκδ. Κέδρος, Ἀθήνα, 1991.

10. Γ.Κ. Κατοῖμπαλης, *Βιβλιογραφία Μιχ. Μητσάκη*,
Ἀθήνα 1942, καί *Βιβλιογραφικά συμπληρώματα*, Ἀθήνα
1944.

Ἐπίσης: Γ.Κ. Κατοῖμπαλης, «Ἡ ἀνέκδοτη σελίδα τοῦ
Μητσάκη», *Νέα Ἑστία*, Ἰαν. 1935, τόμ. 17, σ. 44.

11. Μ. Μητσάκης. «Εἰς τόν οἶκον τῶν τρελῶν», *Ἑστία*,
ἔτος ΙΒ, τόμος ΚΓ, 15/3/1887, 165-169.

κομμάτια της έσωτερικής του ζωής, ενός δικού του τρόπου να αισθάνεται τόν γύρω κόσμο, έστω και αν ή αρρώστια τόν έχει κάνει άπειλητικό. Τά περισσότερα από αυτά τά ποιήματα μπορεϊ να είναι ήμιτελή ή άποσπασματικά αλλά δέν μποροῦμε να τά χαρακτηρίσουμε ως παραληρηματικά.

3. Τά ψευδώνυμα.

Ο αριθμός τους είναι πολύ μεγάλος και τά συνήθιζε πριν άρρωστήσει. Είναι δυνατοϊ πολλοϊ άξονες άνάγνωσής τους, από τό λογοπαίγνιο και τήν ψυχοπαθολογία ως τίσ φιλολογικές του έπιρροές, για τίσ όποϊες αποτελοῦν πολύτιμη μαρτυρία.

4. Τό νεότερο ενδιαφέρον για τόν Μητσάκη.

Τά γαλλικά ποιήματα του Μητσάκη έρχονται κατά καιρούς στό προσκήνιο.

Τήν έκδοση των γαλλικών ποιημάτων τό 1957, άκολούθησε ή δημοσίευση του κειμένου του Α. Pierre de Mandiargues, τό 1958¹⁶ και τόν ίδιο χρόνο του J.J. Leveque²⁰, στό φιλολογικό περιοδικό *Entretiens* τής πόλης Rodez, στήν νότια Γαλλία (τό ψυχιατρικό νοσοκομείο του Rodez διεύθυνε ό Ρ. Ferdière, γιατρός του Α. Αρτώ (Α. Artaud) και άποδιοπομπαϊος των σουρεαλιστών, για τόν λόγο ότι είχε χρησιμοποιήσει τά ψυχιατρικά μέσα τής έποχής του στόν άρρωστο καλλιτέχνη). Τά δύο αυτά κείμενα επιτρέπουν μιά πρώτη προσέγγιση των φιλολογικών έπιρροών του Μητσάκη, από τή γαλλική ποίηση του 19ου αιώνα.

Τό 1989 ό Α. Καράκαλος έπανήλθε στήν «Λέξη» μέ ένα κείμενό του⁷ πού συμπληρώνει τήν εισαγωγή του 1957 και έπιπλέον παρουσίασε μιά έπιλογή από τά *Γιατί*.¹⁴ Έκει βρίσκουμε έπίσης τίσ μεταφράσεις του Θ. Χατζόπουλου¹⁵ αλλά και τό έξαιρετικό κείμενό του «Τά όρια τής ποιητικής σωφροσύνης – με άφορμή τίσ πρώιμες υπερρεαλιστικές ποιητικές δοκιμές του πεζογράφου Μιχαήλ Μητσάκη», όπου θέτει μιά σειρά από καιρία ζητήματα από φιλολογική και ψυχοπαθολογική σκοπιά.²¹ Ο Θ. Χατζόπουλος τονίζει ότι ή φιλολογική παραγωγή ενός άρρωστου συγγραφέα δέν γεννιέται από τό μηδέν, αλλά υπάρχει έν σπέρματι και στά προηγούμενα γραπτά του, ενώ έναν ξεχασμένο συγγραφέα δέν τόν ανακαλύπτουμε παρά στόν βαθμό πού εκφράζει και δικές μας άνάγκες. Θα πρόσθετα όμως ότι ό κίνδυνος του αναχρονισμού βρίσκεται πίσω από κάθε άπόπειρα έρμηνείας του όλοζώντανου υλικού πού μās προσφέρουν τά ποιήματα του Μητσάκη.

Τό πιο πρόσφατο ενδιαφέρον προήλθε από τήν Γαλλία, από τόν Ζ. Γκαραμπέ (J. Garrabé) (ψυχίατρο και συγγραφέα), χάρη στό ενδιαφέρον του για τούς νεολογισμούς, από ψυχοπαθολογική και λογοτεχνική άποψη²² και από τόν Γκ. Όρτλιέμπ (G. Ortlieb), πού έχει μεταφράσει τόν *Αυτόχειρα*. Και οι δύο γνώρισαν τόν Μητσάκη μέσα από τό έργο του Α. Καράκαλου. Από τόν Ζ. Γκαραμπέ κινήθηκε τό ενδιαφέρον έρευνητών

του Ίνστιτούτου Ίστορίας τής Ίατρικής και τής Δημόσιας Υγείας του Πανεπιστημίου τής Λαζάννης, μέ άντικείμενο τά γραπτά λογοτεχνών, ψυχικά άσθενών.

Έπίλογος

Η παρουσίαση αυτή δέν καλύπτει παρά μόνο μερικά από τά ζητήματα πού τίθενται, ενώ μένουν άνοιχτά πολλά έρωτήματα:

– Η συσχέτιση τής καλλιτεχνικής παραγωγής και τής ψυχιατρικής σημειολογίας άποτελεί ένα θεμιτό αλλά ιδιαίτερα σύνθετο και ναρκοθετημένο πεδίο, καθώς οι προσεγγίσεις πού έχουν προταθεί έχουν έντονη τή φόρτιση τής εκάστοτε θεωρίας αφήνοντας άναπάντητα καιρία έρωτήματα.

Ένας καλλιτέχνης μπορεϊ να παράγει έργο πού σημαδεύεται από μιά ψυχική πάθηση, αλλά αυτή δέν του άπαγορεύει να μιλά για πράγματα πού μās άφοροῦν ευρύτερα. Τό έργο του Μητσάκη γεννά έρωτήματα πού καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα, από τή σημειολογία του γραπτού λόγου, ως τήν ψυχοπαθολογία. Η χρήση τής γαλλικής γλώσσας του επέτρεψε να εκφράσει τίσ πιο ιδιωτικές του σκέψεις και φαντασιώσεις σε ένα χώρο περιχαρακωμένο και «έλεγχομένο», κατάφερε όμως να γράψει πράγματα πού μās άφοροῦν. Διαθέτουμε αρκετά ντοκουμέντα για τόν «υγιή» και ιδιόρρυθμο Μητσάκη, πού επιτρέπουν να άνιχνεύσουμε κάποιες

12. Mitsakis M., *Le suicide et autres textes*. Traduction G. Ortlieb. Editions: Le temps qu'il fait. Cognac, 1997.

13. Π. Χαροκόλλης, *Ίδανικοί αυτόχειρες*. Έλληνες λογοτέχνες πού αυτοκτόνησαν, εκδ. Έστίας, Αθήνα 2003.

14. Α. Καράκαλος. «Έπιλογή από τά Γιατί». Λέξη, No 90, Δεκ. 1989, 1000-1003

15. Θ. Χατζόπουλος, «Μιχαήλ Μητσάκης», *Λέξη*, 1989, τόμ. 90, 987-989.

16. Α. Pierre de Mandiargues, «M. Mitsakis», *Nouvelle Revue Française* 1958, 65, η.913-14.

17. Δ. Πλουμιδής. «Η διδασκαλία του Ρ.С. Racamier για τίσ ψυχώσεις» *Στό Σχιζοφρένεια, Ψυχοπαθολογικές και Ψυχαναλυτικές Προσεγγίσεις*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2002.

18. Μ. Μαρκίδης, «Η γλώσσα τής ψύχωσης», *στό Λογοδοσία*, εκδ. Έξάντας/Τρίαψις Λόγος, Αθήνα 1999, σ. 175-188.

19. Βασίλης Θ. Λασκαρίδης. «Από τόν Δεκέμβρη στόν Έμφύλιο», εκδ. Η Έποχή, Αθήνα 2003.

20. J.J. Leveque «Essai sur Mitsakis», *Entretiens* 1958, 13, σ.11-21.

21. Θ. Χατζόπουλος, «Τά όρια τής ποιητικής σωφροσύνης – με άφορμή τίσ πρώιμες υπερρεαλιστικές δοκιμές του πεζογράφου Μ. Μητσάκη», *Λέξη*, 1989, τόμ. 90, σ. 1005-1009.

22. J. Garrabé, «Néologismes et néomorphies», *Confrontations Psychiatriques*, No 34, 1993, p. 147-167

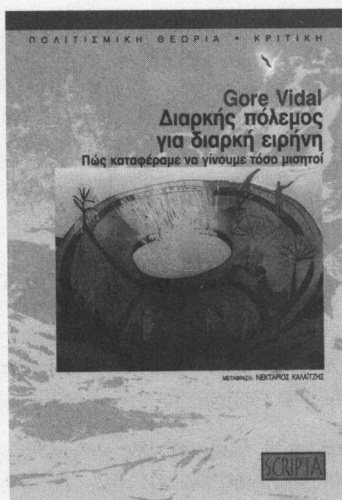
συνέχειες πριν και μετά την κατάρρευση της ψυχικής οργάνωσης ενός ατόμου με τόσο ιδιότυπη και έγκωλυνη παρουσία. Ένα άλλο κεντρικό ζήτημα είναι ο τρόπος που αισθάνεται την επέλαση της τρέλας ο Μητσάκης και έχει αφήσει αρκετά ίχνη στα γραπτά του, ενώ μένει να μελετηθούν και τα πιο «αρρωστα» και αποδιοργανωμένα γραπτά του.

– Η συσχέτιση αυτών των ποιημάτων του Μητσάκη με φιλολογικές σχολές του ελεύθερου στίχου (και ακό-

μα περισσότερο με τον σουρεαλισμό) έχει προταθεί αλλά τα κενά είναι πολλά. Μιά ευρύτερη φιλολογική μελέτη του έργου του είναι απαραίτητη, καθώς και οι πολλές, ύπαινικτικές, αναφορές του σε συγγραφείς. Για παράδειγμα, σημειώνω το όνομα του Β. Ούγκώ (που ο Μητσάκης τον σχεδιάζει σαν «ρουμάνικο φίδι» σε μία σελίδα της *Ιλιάδας*) ή του Α. Ρεμπό, αποτελούν όμως φιλολογική επιρροή για αυτόν;

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ

GORE VIDAL

ΔΙΑΡΚΗΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΓΙΑ ΔΙΑΡΚΗ ΕΙΡΗΝΗ

Οι ΗΠΑ έχουν αποδουθεί σε ό,τι ο μεγάλος ιστορικός Charles A. Beard ονόμασε «διαρκή πόλεμο για διαρκή ειρήνη». Η Ομοσπονδία Αμερικανών Επιστημόνων έχει καταγράψει διακόσιες περίπου στρατιωτικές εισβολές από το 1945 και μετά, στις οποίες οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν ο αρχόμενος χειρών αδίκων. Σε μια σειρά διεισδυτικών και αφυπνιστικών δοκιμών, στην οποία κεντρική θέση καταλαμβάνει ένα σχόλιο για τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, ο Gore Vidal αμφισβητεί την παραμυθητική συναίνεση που επακολούθησε τόσο της 11ης Σεπτεμβρίου, όσο και της βομβιστικής ενέργειας του Μακ Βέι στο ομοσπονδιακό κτίριο της πόλης της Οκλαχόμα ότι αυτές ήταν απλώς πράξεις «κακοποιών στοιχείων».

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

SCRIPTA

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 • ΑΘΗΝΑ 10680 • ΤΗΛ.: 210 3616 528 • FAX: 210 3616 529

email: scripta@hellasnet.gr • www.scripta.gr

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ, 17ος-19ος ΑΙΩΝΑΣ

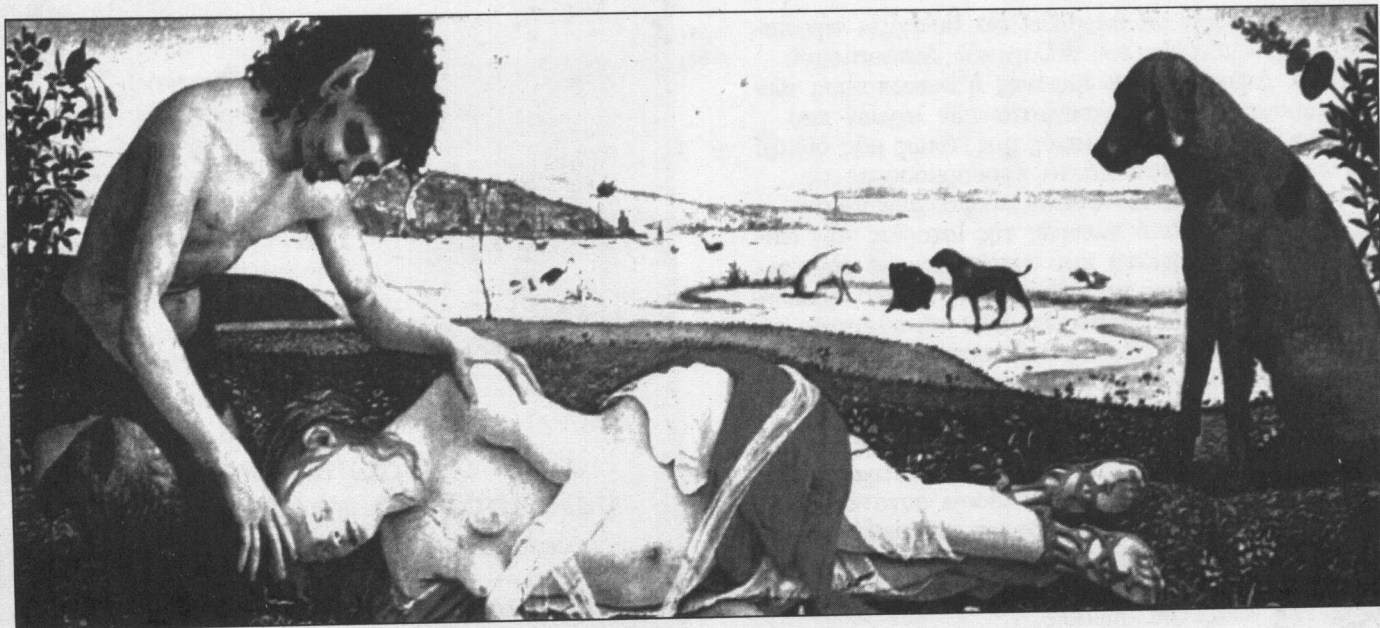
Γ. Καράς, επιμέλεια, Μεταίχμιο, 2003, σελ. 781

του Μιχάλη ΄Ασημακόπουλου

Τό βιβλίο αυτό αποτελεί άναμφισβήτητα τήν πληρέστερη παρουσίαση πού διαθέτουμε γιά τόν κόσμο τών φυσικῶν ἐπιστημῶν, τών μαθηματικῶν καί τῆς ἰατρικῆς τῆς περιόδου τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Τό ἔργο, σέ πολυτονική γραφή, περιέχει εἰσαγωγικό κεφάλαιο γιά τίς ἐπιστῆμες στό Βυζάντιο, καταληκτικό γιά τά πρῶτα χρόνια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἐνῶ εἰδικά κεφάλαια ἀναφέρονται στή λειτουργία τοῦ ἐπιστημονικοῦ πειράματος καθώς καί τίς προσπάθειες διάδοσης καί ἐκλαΐκευσης τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων μέσω ἐγκυκλοπαιδειῶν καί περιοδικῶν. Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ὁ Ἐρμῆς ὁ Λόγιος ἦταν ἀπόλυτα ἐνήμερος γιά τά τελευταῖα ἐπιστημονικά ἐπιτεύγματα.

Ὁ Γ. Καράς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν τά τελευταῖα τριάντα χρόνια τουλάχιστον δημιούργησε μαζί μέ τούς συνεργάτες του τήν ἐπιστημονική περιο-

χή τοῦ βιβλίου, τή μελέτη δηλαδή τῆς ἐντονης ἐνασχόλησης μέ τίς λεγόμενες σκληρές ἐπιστῆμες τῶν ἑλλήνων λόγιων τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου. Οἱ ἐπιστῆμες στόν ἑλληνικό χῶρο δέν γνώρισαν οὐσιαστικά τήν ἐπίδραση τοῦ μεσαιωνικοῦ σχολαστικισμοῦ, ἐνῶ οἱ μελέτες γιά τή βυζάντινη ἐπιστήμη δέν εἶναι ἀκόμη σέ θέση νά δώσουν ἀπαντήσεις σέ ἐρωτήματα σχετικά μέ τόν βαθμό τῆς πρωτοτυπίας τους, τήν τυχόν σχέση τους μέ μείζονα διανοητικά ἐπεισόδια, π.χ. τή διαμάχη τοῦ ἡσυχασμοῦ, οὔτε μοιραστήκαμε μέ τή Δ. Εὐρώπη τό παιχνίδισμα τῶν ἀναγεννησιακῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Θ. Κορρυδαλέας, ὁ κατά γενική παραδοχή γενάρχη τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, σπουδάζει κοντά στούς νέους ἀριστοτελικούς τῆς Πάδοβα, οἱ ὅποιοι θέλουν νά ἀνακαλύψουν τόν γνήσιο Ἀριστοτέλη χωρίς τίς μεσαιωνικές χριστιανικές ἐπιδράσεις καί νά χρησιμοποιήσουν στίς ἐρευνές τους

τό εμπειρικό του πνεύμα. Ἄλλὰ αὐτή τήν περίοδο καί στόν ἴδιο τόπο ἔχει ἔρθει ὁ Γαλιλαῖος καί ἀνατρέπεται συνολικά τό πλαίσιο ἄσκησης τοῦ ἐπιστημονικοῦ.

Τά δεδομένα αὐτά συχνά ὀδηγοῦν σέ προσπάθειες καθορισμοῦ τοῦ βαθμοῦ καθυστέρησης τῆς νεοελληνικῆς ἐπιστήμης ἀπό τήν εὐρωπαϊκή. Οἱ σύγχρονες μέθοδοι τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν τονίζοντας τή σημασία τοῦ τοπικοῦ στοιχείου στήν ἐπιστημονική πράξη μᾶς δίνουν τή δυνατότητα νά ἀσχοληθοῦμε ἰσως μέ πιό ἐνδιαφέροντα προβλήματα, ποιό ἦταν π.χ. τό κίνητρο αὐτῶν τῶν λογίων καί τό ἀποτέλεσμα πού προσδοκοῦσαν ἀπό αὐτή τήν ἀναμφισβήτητα σημαντική δραστηριότητα. Ἐάν ἀφοροῦσε τήν ἀπελευθέρωση τοῦ γένους, ὅπως ἀφήνουν νά ἐννοηθεῖ καί οἱ συγγραφεῖς, τότε τά κριτήρια τῆς δραστηριότητας αὐτῆς δέν μπορεῖ νά εἶναι ταυτόσημα μέ αὐτά τῶν δημιουργῶν νέων ἐπιστημονικῶν ἀντιλήψεων σέ ἄλλα περιβάλλοντα. Ὁ ἐπιστήμονας θά ταυτισθεῖ μέ τόν παιδαγωγό, τό σύγγραμμα μέ τό ἐγχειρίδιο. Ἡ ἴδια ἡ παρουσίαση στό βιβλίον τοῦ ΕΙΕ, τῆς σημαντικῆς δραστηριότητας τῶν ἐμβληματικῶν σχολείων τοῦ Διαφωτισμοῦ σέ περιφέρειες πού ἔμειναν ἐκτός τοῦ νεοϊδρυμένου κράτους, ὀδηγεῖ σέ προβληματισμούς ἀπό πλευρᾶς τῶν ἐπιστημῶν, πάνω σέ μείζονα θέματα τῆς ἱστοριογραφίας μας. Ἡ χρησιμοποίηση τῆς πειραματικῆς ἐπίδειξης σάν διδακτικό μέσο σέ αὐτά τά σχολεῖα ἐξ ἀντικειμένου θέτει τό ἐρώτημα τοῦ ρόλου τῆς, μιά καί ὁ πειραματισμός στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ἔπρεπε νά περιμένει τόν Χρησιμοποιήσιμο στό τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα, ἐνῶ μέχρι καί τή δεκαετία τοῦ 1960 μποροῦσε κανεῖς νά ἀποφοιτήσῃ ἀπό πολυτεχνικές σχολές χωρίς καμία ἐπαφή μέ πειραματική διάταξη.

Τό ἔργο μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι συνεχίζει τήν παράδοση τῶν μελετῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ, εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἱκανοποίηση τῶν συγγραφέων ἀπό τά ἐπιτεύγματα τῶν λογίων πού μελετοῦν. Ἐάν ὁ Διαφωτισμός μας, ὅπως μᾶς δίδαξε ὁ μελετητής του ἦταν γιά νά προσαρμόσουμε τήν περπατησιά μας μέ τόν δυτικό κόσμο, μένουν ἀνοιχτά, τουλάχιστον ἀπό πλευρᾶς τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν, τά προβλήματα πού σχετίζονται μέ τήν ἐπίδραση τῆς ὀρθόδοξης παράδοσής μας καί τό πρόβλημα τῶν ἀρχαίων καί νεότερων. Ἐάν τό τελευταῖο τό δημιουργήσῃ ὁ διαφωτισμός στή νεότερη Ἑλλάδα, ὅπως εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ Π. Κιτρομιλίδης, ἂν λάβουμε παράλληλα ὑπόψη τήν ἀναφορά στους ἀρχαίους σάν συνιστώσα τῆς διαμορφούμενης ἐθνικῆς ταυτότητας καί δεδομένου ὅτι σέ πανεπιστημιακά ἐγχειρίδια τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνα συναντῶνται ἀναφορές στόν ἀριστοτελισμό χωρίς ὑποσημείωση, τό εὐρωπαϊκό πρόβλημα «ἀρχαῖοι καί μοντέρνοι» στίς ἐπιστήμες, τό ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι λύθηκε τόν 17ο αἰῶνα, ἔχει ἰδιαίτερη σημασία.

Στήν ἐθνική μας βιβλιογραφία ὑπάρχουν καί οἱ

ἀντιλήψεις τοῦ Π. Κονδύλη γιά τόν Ἑλληνικό Διαφωτισμό οἱ ὁποῖες θεωροῦν ὅτι τίποτα ἰδιαίτερος νέο ἐπιστημονικά δέν παρήγαγαν οἱ ἐν λόγῳ ἄνθρωποι, τῶν ὁποίων βέβαια τιμᾶται ἡ προσφορά στήν ἀπελευθέρωση τοῦ γένους. Οἱ συγγραφεῖς τοῦ τόμου δέν ἀντιμετωπίζουν ρητά τό δίλημμα, ἀλλά ἀνάμεσα στίς γραμμές τοῦ ἔργου τους, ὅταν π.χ. μιλοῦν γιά τό *Πανταχίμητο* τοῦ Βενιαμίν τοῦ Λεσβίου ἢ τό *Ἐνυλο* τοῦ Θ. Καῖρη εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἀγωνία τους.

Ἐάν δεχθοῦμε, ὅπως διαφαίνεται ἀπό τή βιβλιογραφία, ὅτι δέν ἔχουμε τεκμήρια γιά τήν ἐνασχόληση ἐλλήνων λογίων στή μαθηματική ἔκφραση τῶν νέων φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἡ εὐρύτερη καθαρά ἰδεολογική διάσταση τοῦ ἔργου τους γίνεται τότε προφανέστερη. Ἐάν θεωρήσουμε τελικά ὅτι τό πλαίσιο αὐτῆς τῆς λογιουσύνης ἦταν κυρίως πολιτικό μέ τήν ἔννοια π.χ. πού ὁ Ν. Σβορώνος ἐπισημαίνει, τή γνωριμία τοῦ ἔθνους μέ τόν ὀρθολογισμό, τότε προβλήματα τά ὁποῖα μιά γραμμική ἀφήγηση δυσκολεῦεται νά ἐξηγήσῃ, τήν ἐμφανῆ καθυστέρηση τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὁλόκληρο σχεδόν τόν 19ο αἰῶνα, τά προβλήματα τῆς Δημαρῆς ἀνάσχεσης, ἐντάσσονται ἀπλούστερα σέ ἐρμηνευτικές ἀφηγήσεις.

Τό σημαντικό αὐτό βιβλίον, μοναδικό στό ἀντικείμενό του, εἶναι κατάλληλο καί γιά χρήση ἀπό ἀρμόδιους κρατικούς φορεῖς, πέρα ἀπό τούς φυσικούς του ἀναγνώστες.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἰδρυμα Τεχνολογίας καί Ἐρευνας

Μάνης 5, 106 81 Ἀθήνα, Τηλ.: (01) 38 18 372, Fax: 33 01 583

Γιατί στη σημερινή «ἐπιστημονικά φωτισμένη» εποχή, οἱ ἄνθρωποι πιστεύουν ἀκόμη στις ἀπαγωγές ἀπό ἐξωγήινους, στους μάγους, στις τηλεπάθειες καί στις αἰρέσεις; Ἐνα συναρπαστικό βιβλίον γιά τις ἀπάτες καί τις πλάνες του καιροῦ μας...

MICHAEL SHERMER

Γιατί οἱ ἄνθρωποι πιστεύουν σε παράξενα πράγματα;

Ψευδοεπιστήμη, προλήψεις καί πλάνες του καιροῦ μας

17 x 24 cm, σελ. 360 Τμή: 17,50 €

Ο ΑΝΑΘΡΩΣΚΩΝ ΚΑΠΝΟΣ ΤΗΣ ΝΟΣΤΑΛΓΙΑΣ, ΤΟΥ ΕΡΩΤΑ, ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Θανάσης Βαλτινός, Έθισμός στη Νικοτίνη, Διηγήματα, έκδ. Μεταίχμιο 2003

του Γιάννη Κουβαρά

Σέ καιρούς πολιτικῶς ὀρθούς, ὅπου τό κυνήγι μαγισσῶν ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπό τό κυνήγι καπνιστῶν, ὁ Θ. Βαλτινός ἐναντιοδρομεῖ τιλοδοτώντας τή νέα συλλογή του Έθισμός στη Νικοτίνη. Ἀναγνωστικῆς χαρᾶς εὐαγγέλια γιά τούς χρόνια ἐθισμένους στό φίλτρο τῆς γραφῆς του, στό καθαρό χαρμάνι (βαλτινείας κοπῆς, ἐπίνοιας κι ἐπεξεργασίας) φανατικούς κι ἐξαρτημένους ἀναγνώστες του.

Πρῖν 12 χρόνια στήν πρώτη συλλογή του Θά βρεῖτε τά ὅσα μου ὑπό βροχήν περιελάμβανε 12 διηγήματα (ἀπόσταγμα μακρόσυρτης κυοφορίας) πού συμποσοῦμενα μέ τά ἐπίσης 12 τῆς παρουσίας, συμπληρώνουν 24, τό ψηφιδωτό μιᾶς ἄτυπης ραψωδίας ἐξηντάχρονης διαδρομῆς (ἱστορικός τους χρόνος 1943 κι ἐντεῦθεν), μικροσυμβάντα μιᾶς ζωῆς πού ὅμως ἐξ ὄνυχος ἀναδεικνύουν τό ὅλον, τή μετωπική σύγκρουση μικροῖστορίας μέ τήν ἄλλη Ἱστορία, πανταχοῦ παρούσα καί στίς πῶ προσωπικές στιγμές. Ἀπό τή δημοσίευση τοῦ πρώτου διηγήματος ἔχουν παρέλθει 45 ἔτη, γιά 24 ἐν ὄλῳ διηγήματα, δηλ. ὁ μέσος ὀρος συγγραφικῆς δουλειᾶς γιά καθένα εἶναι 2 χρόνια, ὅταν νεότεροι συναδέλφοί του γιά μυθιστόρημα, καί ὄχι διήγημα, χρειάζονται χρόνο παρά χρόνο! Τέτοιοι σταχανοδιτισμός καί πρεμούρα γιά νά πετύχουν τό εὐπώλητο ἢ γιά νά ἐπιπλεύσουν στόν ἀφρό τῆς ἐπικαιρότητας! Θέλω νά τονίσω τή δουλειά βραδυφλεγούς σμιλέματος καί ὑψηλῆς ἀπόσταξης τοῦ Βαλτινοῦ. Ἀντιπληθωριστικός στή γραφή καί στή δουλειά του.

Ἄν στήν προηγούμενη συλλογή κοινός παρονομαστής ἦταν ὁ θάνατος, ἐδῶ θριαμβικά κατισχύει ὁ ἔρωτας ἢ σέ περιπτώσεις ὁ ἔως θανάτου ἔρωτας (κραταιά ὡς θάνατος ἢ ἀγάπη λ.χ. τοῦ Στρατηγοῦ), ἀνεκπλήρωτος ἢ τά πάντα πληρῶν, εἴτε μέ τήν τυραννική ἀπουσία του εἴτε μέ τήν καταδυναστευτική του παρουσία, τήν καταλυτική του ἐκρηξη. Ὁ ἀπόλυτος ἔρωτας. Ἀνεξέλεγκτος, σωματικός, αἰσθησιακός, προκαλεῖ ἰσόδιες ρήξεις καί σκοτωμούς, ἀξεδιάλυτος ἀπό τό αἶμα (Τό ἄχ πού βγάνει ὁ σκοτωμός τό ἄχ πού βγάν' ἢ ἀγάπη ὅπως θέλει ὁ ποιητής). Καλύπτει ὅλο τό φάσμα, ἀπό τήν καταβροχθιστική πείνα ἢ τήν ἄγρια φαντασίωση ὡς τήν κατευνασμένη πληρότητα, τιμώντας ἐξίσου τήν πάνδημη καί οὐράνια Ἀφροδίτη. Ἀλλά οἱ ἔρωτες δέν εἶναι γιά νά πραγματώνονται. Γιατί τότε τί ἔρωτας θά ἦταν ἐπιλέγει ὁ ἀφηγητής.

Ὁ τίτλος πού ἀνήκει καί στό ὁμώνυμο πολυδια-

βασμένο διήγημα, γνωστό ἀπό παλαιότερη ἐκδόσή του, δέν εἶναι ἀπό ἀμηχανία. Ὁ μίτος του διαπερνᾷ, ὡς κλωστή φύλλα καπνοῦ, τά περισσότερα σχεδόν διηγήματα. Στήν Ἀναδρομή λ.χ. ὁ καπνός λειτουργεῖ ὡς καύσιμη ὕλη τῆς μνήμης Τράβηξε μιᾶ δευτέρη ρουφηξιά καί ἡ μνήμη μπῆκε μπροστά. -Τότε τά παίρναμε χύμα, εἶπε ὁ Κοσμάς. Χύμα Ξάνθης. Στό Ἥλιος καί βροχή ὁ καπνός προσπορίζει στόν ἥρωά του διβλική ἐπωνυμία Δημήτριος ὁ Μυροβλήτης. Ὁ φανατικός τῆς νικοτίνης, στόν Αἰστράτηγο θυματίζει κι ἐκεῖ καθῶς πετάει τήν πρώτη του μπουκιά καπνοῦ ἀπό τό στόμα του, μέ κάποια αἴσθηση λύτρωσης, ἐνῶ στό ἄκρας ἐπιγραμματικότητος διήγημα Μοῦ ἀφήνεις 50 δραχμές γιά τσιγάρα διασώζεται μοναδικά τό ἄρωμα καί οἱ ἀξίες ἐνός κόσμου πού ἔξερε νά μοιράζεται καί νά συμπάσχει. Ὅμοια μέ τόν τρόπο πού τόν διέσωσαν καί οἱ μεγάλοι μας ποιητές στά ξερονήσια τῆς ἐξορίας, φάρο συντροφικότητος (καί τό τσιγάρο νά πηγαίνει ἀπό στόμα σέ στόμα / ὅπως ἓνα φανάρι μέσα στό δάσος). Τό τσιγάρο ἀντικαθιστᾷ τό ψωμί, λειτουργεῖ ἱαματικά, στό τραῦμα ὁ τριμμένος καπνός βάλασαμο πού σταματᾷ τή ροή. Ἀφήνουμε τίς τόσες παραδηλώσεις του.

Στό ὁμώνυμο διήγημα ὁ πρωτοπρόσωπος ἀφηγητής μᾶς μεταφέρει στήν καρδιά τῆς Κατοχῆς, στό δίπολο 1943 καί 1948 (annus mirabilis γιά τήν Ὁρθοκωστά καί τήν Κάθοδο τῶν ἐννέα ἀντίστοιχα), στόν Καραβά Σπάρτης ὅπου ἐγκαθίσταται ὁ ὀρειδίσιος Ἀρκᾶς πατέρας του, πελεκάνος στό ἐπάγγελμα, ἀκολουθώντας παρέα ντόπιων φίλων του ἀπό τό Ἀλβανικό μέτωπο. Χρονιές ὀρόσημα-πυλώνες στά δύο μυστήρια τῆς ἄγουρης ἐνηλικίωσής του. Τό προσωπικό συμβάν τῆς μύησης τοῦ 11χρονου ἀφηγητῆ στό κάπνισμα τοῦ πρώτου τσιγάρου ἀπό ὀμάδα ὀμηλικῶν του συμπίπτει μέ τήν ταυτόχρονη ἀνακάλυψη ἐκ μέρους τους στά βᾶτα ἐκτελεσμένων ἀπό Γερμανούς. Ἀπό τό ἓνα δηλητήριο στό ἄλλο. Ἔτσι ἡ μικροῖστορία σημαδεύεται ἀπό τήν βία τῆς Ἱστορίας μέ τά σιδερένια γόνατα, τό ἀτομικό βάπτισμα/κάπνισμα ἐπικυρώνεται καί μέ τό θυσιασμένο/σπαταλημένο αἶμα τῆς ἱστορίας. Κατά τό καθαφικό προηγούμενο ἢ μικροῖστορία συμπλέκεται καί σφραγίζεται ἀπό τήν μακροῖστορία. Τό 1948 ὁ ἔφηβος ἀφηγητής ἐπιστρέφει στήν Τρίπολη μέ τόν πατέρα του Δέν τοῦ πῆγαινε ὁ κάμπος, ἦταν μαθημένος στοῦς ἐπάλληλους ὀρίζοντες

των βουνών μας. Έδώ τόν βρίσκει τό όξύ έρωτικό ξύπνημα του σώματος, ή άλλη, ή παρολίγον μύηση στό σπίτι της πληρωμένης ήδονής, τό σόκ της ταυτόχρονης σχεδόν ανακάλυψης και θέας του έρωτα και του θανάτου, του έπιθανάτιου έρωτικού σπασμού. Τό σκληρό μάθημα της Ιστορίας πριν τό διαγώνισμα της ιστορίας στό σχολείο κι ό Έμφύλιος –τό οιδιπόδειο της Ιστορίας– στόν παροξυσμό του ν' αδειάζει τό φορτίο του μίσους. *Τό καμόνι έμεινε μέ τήν καρότσα τεντωμένη εκεί πάνω και μπροστά μας είχε σχηματιστεί μιά μικρή πυραμίδα από νεκρούς άντρες. Η μοναδική γυναίκα ανάμεσά τους έκλεινε μπρούντα στην κορυφή της πυραμίδας. Η φούστα της είχε τραβηχτεί μέχρι τούς γλουτούς και στό έξωτερικό μέρος του άριστερου μηρού ύπήρχε ένα τρύπημα από ξιφολόγη. Παρά τήν άνατριχίλα του θανάτου στό δέρμα της, πού ό χειμωνιάτικος ήλιος τή δυνάμωνε, ένιωσα έναν άγριο έρεθισμό... Τήν άλλη μέρα θά γράφαμε Ιστορία. Κλειστήκα στό δωμάτιό μου και προσπάθησα νά μελετήσω. Νωρίς τό άπόγευμα ήρθε ό Νίκος. Ούτε εκείνος μπόρηγε νά μαζευτεί. Η Ιστορία, μέ τή μορφή μιάς γενετήσιας καμπύλης νεκρών γλουτών, μάς χλεύαζε από τήν κορυφή της πρωινής πυραμίδας. Άρχετυπικό διήγημα, αφήγηματική μήτρα και της Καθόδου. Άρκοϋσε από μόνο του νά έγγράψει τό συγγραφέα στους migliores fabbros του είδους. Διήγημα πού έχει γονιμοποιήσει σελίδες κριτικού θάλλους (Παρίσης, Άριστινός, κ.ά.).*

Στό "Ηλιος και βροχή" τό ξύπνημα του έρωτικού όρμέμφυτου έρχεται και πάλι σέ μετωπική μέ τό θάνατο. Οι δύο έφηβοί φίλοι παρακολουθούν τίς Μαγδαληνές της Τριπόλεως στην έξοδό τους από τό περίφρακτο σπίτι στό περίφρακτο κοιμητήρι νά πλύνουν τά πρόσωπα των 13 νεκρών στρατιωτών πού τούς είχαν κλάψει ακολουθώντας τήν άρχαία παράδοση του έπαγγέλματος. Διήγημα πού θά μπορούσε νά συστεγαστεί μέ τό παραπληρωματικό ρέκδιεμ *Επιτάφιος γιά μιά πούτανα του Ντανίλο Κίς, άμφότερα κάτω από τό ντοστογιέφσκιο μότο στό φώς της λάμπας ή πόρη και ό δολοφόνος διαβάζανε τό Ευαγγέλιο.*

Πολύτροπος συγγραφικά, άλεργικός στην αφήγηματική μονοτροπία, μετέρχεται ποικιλία γραφών, από τήν κλασική ως τόν προωθημένο πειραματισμό, από τίς δίχην φωτογραφικών λήψεων του Agnes: *Τριάντα καρρέ και τίς λημματικές άστρολογικές προβλέψεις στό Συναστρία Α' ως τίς ήμερολογιακές καταγραφές του Ιωάννης Σίδερης* (κυπριακή έμπειρία της εισβολής του '74), ή τίς κινηματογραφικές (φίλμ νουάρ). Υπάρχουν διηγήματα σχεδόν έξολοκλήρου σέ διάλογο (*Άναδρομή, Συναστρία Β', Ηλιος και βροχή*). Πανταχού παρούσα ή άντιστικτική έναλλαγή αφήγηματικών μερών της ειρήνης μέ αντίστοιχα του πολέμου. Συνεπής στην πάγια τακτική του, στην όρμέμφυτη άνακαινιστική ροπή του, στόν αίφνιδιασμό και τή ναρκωθέτηση, θά μάς αίφνιδιάσει και όταν –κυρίως τότε– παύσει νά μάς αίφνιδιάζει!

Κι εδώ ό δωρικός μαγικός ρεαλισμός του Βαλι-

νού –προκολομβιανός– γειωμένος μέ χοές στά προγονικά και όμορα έδάφη, έμπράγματος, άναχωνεύει τήν ποιητική της παράδοσής τους, τήν στοιχειώνει μοναδικά. Παραθέτω τίς 3 άκροτελεύτειες σειρές του διβλίου από τό μοναδικό διήγημα *Τό αίμα γυρεύει αίμα* –*Ο πρώτος Γρηγοράκης, είπε, παντρεύτηκε νεράιδα. Της πήρε τό μαντήλι και αυτή δέν μπόρηγε νά φύγει. Μόνο αν της τό έδινε πίσω ό ίδιος, μέ τό χέρι του. Του έκανε τέσσερα παιδιά. Από αυτούς κρατάμε έμεις. Άλαφροΐσκιωτοι.*

Ο έρωτισμός, άπροκάλυπτος ή νυκτικός, από τήν γενετήσια βουλμία και τήν άγριότητα ως τήν έκστατική πληρότητα, διατρέχει ύποδορίως όλο τό σώμα της γραφής (οί μανάδες πού πηγαίνουν νά περιμάσουν τά ματωμένα θηλυκά τους, ή βαρβατίλα του τράγου κόρωνε, κόλλαγε στό πετάι μας, ωραίες ήμέρες σφραγισμένες από τό άρωμα αυτών των γυναικών, ό λοφίσκος, ό πετρώδης μαστός). Κάποτε γεινιάζει στό κλίμα του άσματος και του Έκκλησιαστή (*Ως ωραίοι οι πόδες της εύαγγελιζομένης τήν άγάπη της εύαγγελιζομένης τόν έρωτα*), άλλοτε διαγράφει φευγαλέα τήν έλλειψοειδή του αισθησιασμού (*Η Α πρηνής. Ένα διβλίο ίσορροπεί άνοιχτό άνάποδα πάνω στους γλουτούς της. Σχηματίζοντας αισθητικό άνάγλυφο ύψηλης ύποβολής*).

Η κριτική χαίρετρε τό Βαλτινό στά πρώτα του φανερώματα ως νέο Μακρυγιάννη. Κάτω από τό τύποις άπελέκητο γράψιμο κρύβεται πολυχρόνιος μόχθος. Υπό τήν κρούστα του λιτού και άπέριπτου ύφους σαλεύει ό πλούσιος τροπισμός της άψιμυθιώτης γλώσσας. Γλώσσα ύψηλης προφορικότητας και άγωγής, εύθύβολα λαϊκή, μέ ποιητικό ύπόστρωμα, βοτανισμένη (Γ. Καραχάλιος) και βασανισμένη. Έχει άναχωνεύσει φωνές (συχνά τίς ένορχηστρώνει), έχοντας συνάμα και λόγιες καταβολές. Επιδέξιος χρήστης της διοικητικής/ύπηρεσιακής (*Τό άλσος των μυροφόρων*), βαθύς γνώστης της έκκλησιαστικής. Σέ μιά παράγραφο λ.χ. της Καθόδου διατρέχει 150 χρόνια γλωσσικής όδοιπορίας, από τόν Κάλβο και Σολωμό ως τόν Έλύτη. *Τό φεγγάρι μάς τύλιγε στό φώς του ψυχρό. Ο άέρας κατέβαζε από τό βουνό θορύβους, άσβοί και νυχτοπούλια, κρυφομιλήματα της νύχτας. Γλιστράγαμε άθόρυβα μέ τό άφτί τεντωμένο και ξέραμε πώς δέν είχαμε κλήρο σ' αυτά.*

Ο Βαλτινός έχει ισχυρό αντί και γλωσσικό αισθητήριο. Μέ τό άγκίστρι μιάς μόνης λέξης άνασύρει θύλακες, όλόκληρο ύφος ζωής και έποχής, χρωματίζοντας όλη τή σελίδα (από τήν αισχύλεια κραυγή *Κουρούου-νες* του χοροϋ των μανάδων στή *Νικοτίνη* ως τό *χαρουπόμελο, παραμίνα, σέμπρος, τό μουνούχισμα του κάπρου* κ.ά.).

Μυροφόρος της γλώσσας, ταμένος του Έρωτα, έπαγγελματίας της νοσταλγίας άγρυπνεί γιά τόν άνεφοδιασμό μας μέ τόν άναγνωστικόν άρτο και έπιούσιον καπνό μας. Τόν ευχαριστούμε γιά τή σκοπιά και παρατεταμένη έπιμελητεία του. Άξιος ό μισθός της.